

NAGY ENDRE

SZERELMESEK KALAUZA

I. könyv:
A szerelem

II. könyv:
A házasság

I. könyv: A szerelem

1.

No jer ide kis hugocskám és mindenekelőtt is csókolj kezet szépen a bácsinak. Ez a szertartás ugyan megalázó (annak, aki kapja), de múlhatatlanul szükséges, hogy megbízható hidat verjen kettőnk között. Az ilyen kézcsókot könnyű adni, de hősiesség vállalni. Meglátod, ez a kézcsók téged egyszerre pihenőbe billent a nők örök vigyázz-állásából, engem pedig megszabadít azoktól az önáltató illúzióktól, amelyeknek - hajh! - mi férfiak fáradhatatlan hordozói vagyunk koporsónk bezártáig.

Úgy bizony, hugocskám, ilyenek vagyunk mi férfiak: a kor sohase tud bennünket mentesíteni férfi-voltunktól. El tudom képzelni, hogy az arisztokratahölgy közömbösen viseli el masszörje érintését, mintha egy lelketlen műszer tapogatná végig; azt is el tudom képzelni, hogy a fehérhajú matróna a túlsó parton kikötve, a nem-nélküli arkangyalok elfogulatlanságával nézi embertársait. De nincs az a magas sorú és korú férfi, akiben a legalacsonyabb rendű nő közelében is ne borzongana meg a hímtetszelgés. Ez az áram a társadalmi különbségek mérhetetlen távolságain át is el tud hatolni a férfihoz és akkor is szikrát tud vetni, amikor már ez az élet utolsó föllobbanása benne. A büszke feudális földesúr és a porlepte aratólány között a történelmi intézmények és osztályharcok sűrű rétegeiben se szakad meg a fiziológiai összeköttetés és a legroskadtabb aggastyánban is rejtőzik egy pici hímm-csőkevény, ami peckesen megberzenkedik a nő közelében.

Óvakodjál, hugocskám, a fehérhajú bácsiktól és mindenestre, mielőtt még megszólalhatnának, siess kezet csókolni nekik. Ez körülbelül egyenértékű azzal az operációval, amellyel a szultánok szokták volt háremük érinthetetlenségét biztosítani.

2.

Így. Most aztán beszélni kezdek neked a szerelemről.

Te ugyan nem ezt kérted tőlem. Egész pontosan, te azt a kérdést intézted hozzám, hogy „mi van azzal a szexuális problémával?”. De később majd magad is rá fogsz jönni, hogy amikor a szexuális problémák helyett a szerelemről beszélek, nem térek ki a kérdésed elől, ellenkezőleg, többet adok, mint amit kértél: a kép helyett az egészet, téglát helyett az épületet.

Tudom, tudom... te modern, művelt kislány vagy. Jelesen érettségiztél a gimnáziumban, privát-szorgalomból részt vettél sok tanfolyamon, fölolvadásokra jártál és áttanulmányoztál olyan könyveket, amilyeneket a mamád még csak a háziorvosa könyvszekrényében látott. Ismered a zseniális Freud tudatalattiságait és Steckel álomfejtéseit, amelyek a legköznapiabb tárgyakat is a szexuális élet barokk szimbólumaivá rajzolják át. Ismered a biológiai folyamatot, amely a természet emberalakító műhelyében a két nemet elkülönítette egymástól. Tudod, hogy hányadik hónapban kezdi az embrió kitermelni magából a genitáliákat és a gyermekkorban mint kezdenek ezek lassú fokozatossággal eltérni egymástól a maguk meghatározott jelleme szerint. Te ismered a pubertás zűrzavarát, amelyben dadogva és tapogatódzva próbálnak megszólalni a még meg nem formált nemi törekvések. Te tudod, hogy a nemi érettség korában micsoda konfliktusok, gátlások nehezedenek az ifjúság életére. Ismered a nemi élet fiziológiáját és veszedelmeit nemcsak a lelki, hanem a testi vonatkozásaiban is. Komoly tudással

vértetted föl magad a régi fajta balgaszűzek siralmas botlásaival szemben. Ismered a mirigyek működését, a szekréciókat és főként a titokzatos hormonokat, amelyek a mi modern korunkban olyan mágikus irányítói életünknek, mint valamikor a Zodiak csillagképei voltak. (Sőt - zárjelben megjegyezve - az a gyanúm, hogy ezek a csillagképek azóta se szűntek meg kifürkészhetetlen sugárzásukkal hatni reánk. Épp most olvastam egy francia orvos könyvét az új meteoro-terápiáról, amely a kozmikus sugárzások által előidézett megbetegedésekkel foglalkozik. De a tudós tapasztalati tényeinél még fontosabbak számomra az író megsejtései; a kitűnő Rosny fantazmagóriájára gondolok, amelyben egy új üstökös fénye örületbe dönti a föld lakosságát. Ezt csak azért mondom el itt, nehogy te is a hormonokban lásd életünk titkainak egyetemleges tolvajkulcsát. Sokkal több titok hat reánk, mint ahogy hinnők és minél messzebbre távol a látásunk, annál több titok mered reánk. Valahol nyitva felejtettek egy ablakot és a bedülő fénycsóvában táncoló porszemecskék a mi égitesteink naprendszerestül, tejútastul.)

3.

De ha mindezt tudod is, van valami, amit nem tudsz: azt, hogy tizennyolc éves vagy. Tudatlanságaid, álmaid, révületeid mélységeiből föl-föltörnek a konfliktusokon, gátlásokon, traumákon kívül őskori káprázatok is, amelyeknek nevét hiába keresed Freud analízisében és Steckel álomfejtéseiben. Szent csacsiságok ezek, amelyek ifjúságodnak épp olyan indokolatlan díszei, mint a pillangónak a tarka hímpor. Ezek a káprázatok fölverik zajjal a csöndedet, benépesítik szellemalakjaikkal az egyedüllétedet. Vannak sóvárgásaid, amelyek hol a nyargaló felhők felé repesnek szét, hol egy kis szál virágra csücsörödnek össze. Vannak pillanataid, amikor lenyűgözött süketnéma vagy a legcsacsikább társaságban is és amikor fáradhatatlanul el tudsz csevegni a magánnyal. Rajongásod kifelé sugárzik, mint az éjszakai automobil reflektora és a fatuskók is fénylovagokká válnak ragyogásában. Emberekhez, tárgyakhoz, helyzetekhez lobogó érdeklődés láncol, amelynek se kiindulási pontját, se célját megjelölni nem tudnád. Tudsz feszült izgalommal végigélni történés nélküli történeteket, lelkendezve előretörni céltalan utakon, önfeledten játszani játékokat, amelyeknek nincsen tétje. Vannak könnyeid, amelyeknek csak az édességét érzed és vannak bánataid, amelyekben olyan boldogan sétálsz, mint egy virágos kertben... Megfoghatatlan, illanó, de felejthetetlen szépségek ezek, mint a napfény, amely a tenger hullámain táncol.

Káprázva, szédelegve, megzavarodva tapogatódzol a „*Frühlingserwachen*” ez orgiájában. A csuda-forrást keresed, amelyből ez édes szépségek kibuggyantak és jól megalapozott tudásod irányításával eljutsz a mirigyekhez, szekréciókhoz, hormonokhoz. Elfog az élmény, mint a zenerajongót, aki a kilencedik szimfónia mennyei hangjaiban olvadozva hirtelen meglátja a trombitást vörös, izzadt arcával, kidülledt szemével, nyáladozó szájával. A virágokban, a csillagokban, a tárgytalan andalgásaidban mint a férgek, úgy motoszkálnak a szexuális szimbólumok. Látod a szervek egyszerű mechanizmusát, ezt a kezdetleges vetítőlámpát, amely ifjúságodat káprázatos szépségekkel behintette és nem a szerveid hatalmán lelkendezel, hanem a csudáidból ábrándulsz ki keservesen, mint a szemfényvesztés durva fogásaiból. Újból kiűztek a paradicsomból, mert ettől a tudás fájának gyümölcséből. Itt állasz tizennyolc évvel két halmazállapot között, mindkettőből kivette, elődök megszámlálhatatlan sorának rajongásai sajognak faji emlékezetedben, csevegő csermelyek, csicsergő madarak, illatozó virágok, ragyogó csillagok és a klasszikus szerelmi giccs egész kelléktára rokoni hangon hívogat és te nem bírsz kilépni a mirigyek, szekréciók, hormonok szigorú rendszeréből... Ilyenkor, lám, eszedbe jut a bácsikád, odalépsz hozzá és egy kis húzódozás után kinyögöd végre:

- Mi van azzal a szexuális problémával?

4.

Mindenekelőtt is kijelentem, hogy a szexuális problémával egyáltalán nem óhajtok foglalkozni. Később éppen azt iparkodom bebizonyítani neked, hogy a szexuális élet a szerelemnek csak egyik építőanyaga. Éppoly kevésbé azonos vele, mint a nitrogén a tölgyfával. Mégcsak azt se tűröm el, hogy a szexualitást a központi kazánhoz hasonlítsák, amelynek erejét a hajtószíjak vitték szét a legdifferenciáltabb munkahelyekre. Node erről majd később.

Mondom, a szexualitással mint élettani és pszichopatológiai problémával nem foglalkozom. Az a gyanúm, hogy tizenhétéves modern leány létedre ehhez te jobban értesz, mint én, akit ez irányban rettenetesen elhanyagolt annak idején a pedagógia. Ha szervek lemérhető, pontosan megállapítható működéséről van szó, kontárkodás lenne a szakavatott orvosok dolgába beleszólnunk. Különböző is, azt hiszem, hogy a szexualitásban éppúgy, mint az ember bármely más élettani működésében, lehetetlen egységes, általános érvényű utasításokat adni. Az embernek a szervei és ennek folytán a szükségletei is nagyon különbözőek. Épp most figyelmeztetett egy orvos arra, hogy az aorta, az élet e legfontosabb csatornája egyik embernél ötszörte szélesebb is lehet, mint a másiknál. Ugyanaz a nikotinmennyiség, amely az egyik embernél az egész vérkeringést görcsbe ejtheti, a másik emberen semmiféle észrevehető elváltozást se hagy. Tehát csak az anatómiában járatan ember követheti el azt a bambaságot, hogy egyetemlegesen állapítsa meg azt a napi dohányporciót, ami „még nem árt meg”.

Nono! Tudom én, hogy a szexualitás az ember egyik leghatalmasabb életösztöne. De nem hatalmasabb, mint az éhség és a szomjúság. És az a szexualitás, amit mi élünk, olyan távol esik ettől az ősz ösztöntől, mint a forrásra járó gazella szomjúságától egy magaunt öreg angol viski-szódája. Az életet fönttartó és életet továbbadó ösztön szétaprózódott az idegek csintalan kis játékává. Minél sűrűbben látogatjuk meg ezt az ösztönt, annál távolabb kerülünk el tőle. A mi szexuális életünkben már oly messziről és oly halkán liheg az ősz nemiösztön, mint egy túlkultúrált inyenc ványadt kószolgatásaiban a dúvadak éhsége. A modern élet már meg is találta erre a maga kifejező formuláját: „*Az ingereket lereagálni.*” Voilà tout.

5.

Épp azért óva intelek attól a romantikus fölfogástól, amely a szexuális mohóságot a magasabbrendűség polcára emeli és a kiválasztottak glóriájával ragyogja be. Igaz, hogy azok az emberek, akiket történelmi szerepük a nagyvonalú izgalmak viharos pályájára állított, tapasztalat szerint a szexualitásban nagy fogyasztóknak mutatkoznak. Az intim történelem ezt mondja Julius Ceasarról és Napóleonról is. De ez szerintem éppen azt bizonyítja, hogy ezek az emberek a szerelemhez szükséges érzelmi készségüket más téren égették el és a szexualitásban csak meggyülemlett izgalomfölségüket iparkodnak lereagálni. Nem érnek rá szeretni, tehát szeretkeznek.

Azok, akik egykedvűen, sőt hiú kedvteléssel eltűrték, hogy a szexualitás többi életfunkciójuk rovására elburjánozzék napi programjukban, egy csöppet se tiszteletreméltóbbak más egyéb szokások és szenvedélyek egyensúlyvesztett áldozatainál. A megrögzött alkoholista mégiscsak a magasabb érzelmekbe akar köznapiságából fellendülni a bor mámorával. A morfinista az álmok vízióit hajszolja, a kokainista az érzékléstől fölszabadult súlytalan lebegést. De a szexualitás rabja az élet legmagasabbrendű izgalmaival váltja föl olcsó, egyrétű és egy szóval megérthető apró kéj-szippantásokká. Nem is a kiélés gazdagabb lehetőségei izgatják őket, hanem a megszokás bágyadt tehetetlensége.

Állapodjunk meg benne, hogy erről a szexualitásról nem fogunk beszélgetni, mint ahogy nem beszélgetünk a táplálkozás és emésztés fontos, de mindennapos mozzanatairól. Amíg minden rendben van, addig nincs is mit beszélni róla. Ha pedig baj van, - én inkább a háziorvost ajánlom.

Ha lelkiismeretesen leellenőrizzük ifjúságunk kezdő lépéseit, meg kell állapítanunk, hogy a szexualitásban éppúgy, mint a dohányzásban, a szervezet őszinte, parancsoló követelményét jóval megelőzi a kíváncsiság, az utánzási hajlam és a tiltottság incselkedő ingere. Aminthogy később is a valódi elemi szükségleteket jóval megtoldja, a felismerhetetlenségig túlrasztja a megszokás, a frivol pákosztos hajlam, amely ellenállás nélkül aknázza ki a kínálkozó olcsó alkalmakat múló ingereinek levezetésére. Az a spártai szellem, amely az önmegettartóztatás szigorú erényét kényszeríti az ifjúságra, nem elfojtja a szexualitást, hanem ellenkezőleg, a maga ősi elemi nagyszerűségében őrzi meg azt.

6.

Úgy tudom, Stendhal volt az egyetlen író, aki önálló könyvet írt a szerelemről, és pedig hatalmas terjedelmű könyvet, amely monográfiák tudományos rendszerességével foglalja magába a szerelemre vonatkozó ismereteket. Ami annál imponálóbb, mert e téren az ember az ismeretszerzésben a maga közvetlen személyes tapasztalataira van utalva. Ha igazak azok az irodalmi mendemondák, melyek Stendhal fizikai fölkészültségének fogyatékoságairól suttog-nak, valószínű, hogy ezeket a tapasztalatait az elméleti spekuláció területéről szerezte be. Hogy műveinek tudományos rendszerességét biztosítsa, négyféle szerelmet különböztet meg, úgymint:

1. *L'amour-passion*, a szenvedély szerelme, például Héloise örökemlékezetű szerelme a megcsónkított Abélard iránt.
2. *L'amour-gout*, a jóízű szerelme, amelyet a tizennyolcadik század memoárjai és regényei őriztek meg. Ebben a szerelemben minden gyöngéd rózsaszínű és minden szót, minden mozdulatot a jólneveltség szigorú törvényei szabályoznak.
3. *L'amour-physique*, a testi szerelem, vadászat, az erdőben találkozás egy szép friss paraszt-lánnyal, aki a bokrok között suhan el. Tizenhatéves korában ezzel kezdi az ember.
4. *L'amour de vanité*, a hiúság szerelme, az emberek nagy többsége úgy vágyik egy divatos, irigylelt nőre, mint egy drága hátszlóra és a hiúsága kedvéért hajlandó a fizikai fogyatékoságok előtt is szemet hunyni. Amint Chaulnes hercegnő mondta: „*Egy hercegnő egy polgár-ember számára sohasem idősebb harminc évesnél.*”

7.

Remélem, e pár sornyi ismertetés is meggyőzött arról, hogy Stendhal könyvében hasztalan keresnél útmutatást a magad számára. Stendhal egyike azoknak az íróknak, akik - mint ahogy Paul Bourget-ről említette meg csípős nyelvvel valaki - megkövetelik az embertől, hogy legalább százezer frank évi jövedelme legyen, ha szerepelni akar a regényükben. Stendhal négy osztályba tagolt szerelmét bátran merném egy közös cím alá foglalni: „*Szerelem idő-töltésből.*”

Az a kivételes boldog társadalmi réteg, amely valamikor az irodalom és szellemi élet egyetlen elképzelhető lehetséges közege volt és amely ma már annyira meghígult, hogy az emberiség küszködő tömegében a legjelentéktlenebb intarziává se tud elszigetelődni, - a szexualitás adottságaiból a művészetek ezernyi finomkodásaival teremtette meg a maga időpusztító játékait. A szerelemből a nő és a férfi párharca lett, szerelmeskedéseknek, ügyeskedéseknek, ravaszkodásoknak, hiúságoknak összecsapása, amely a „társaság” nyilvánossága előtt folyt le és minden egyes apró mozzanata izgalmas tüzelőanyaggal látta el a társalgást. A mérkőzések gladiátorait a társaság szűkebb közvéleménye többnyire már előre kijelölte és sorsukat már kiállításuk előtt eldöntötte. Az izgalmi anyagot már maguk a párviadal váltakozó esélyei elfogyasztották és amikor a hősnő végre elszánta magát, hogy a randevú kijelölt időpontjában sűrűn lefátyolozva megjelenjék ama bizonyos kis kertilak keleti szőnyegekkel és párnákkal kibélelt szerelmi fészkében, a küzdelem már ott, a végzetes küszöbön éppúgy befejeződött, mint amikor a bajnok kétvállra fekteti ellenfelét a görög-római birkózás szabályai szerint. Itt, a maga öncélúságában akadálytalanul törve előre a maga útján, az élet tömérdek kényelmetlen gondja által soha meg nem zavartatva, könnyen fejlődhetett pompás, terebélyes dísznővénné a szerelem lélektana, mint az útszéli bogáncs, amelyet kegyetlen megpróbáltatásaiból a melegházak kővér talajába és védett légkörébe ültetnek át. Itt vált el a legtökéletesebben a szerelmi élet a testiségtől és alakult át az aforizmázó szellem, a fodrozódó hangulat és az érvényesülni vágyó hiúság kiélési formájává. Ez elvont szellemiség mögé éppoly fölismerhetetlenül rejtőzött el maga a szexualitás, mint a rokokó selymei, pöffeteg abroncsai, parókái és szépségtapasztalásai mögé az emberi test. Nem a díjért, hanem magáért a győzelemért folyt itt a harc és mi szegény köznapi emberek körülbelül úgy nézhetjük az ő viaskodásukat, mint ahogy a favágó nézheti baltájára támaszkodva a főúri golfozók lihegő, izzadó küszködéseit.

Pompadour asszony akkor is megtartotta kegyencnői hatalmát, amikor testi vonzereje már erősen megfogyatkozott. A szerelem elvont szellemi virágait a kor és a tapasztalat egyre gazdagabban termelte ki belőle és a király fizikai éhsége számára a „*Parc aux cerfs*”-ben, ebben a kitűnően felszerelt leánynevelő-intézetben maga gondoskodott folyton friss báránycákról, akiket szakavatott mesternők tanítottak meg a szerelmi művészet ama fogásaira, amelyek egy öregedő királlyal a múlt idők könyörtelenségeit feledtetni tudják. E királyi szerelemhez Pompadour asszony már csak a szellemiségét szállította, ami a magasabbrendű differenciálódásnak már körülbelül olyan foka, mint amikor a főszakács már csak az elvi rendelkezéseket adja ki, de az ételeket másokkal főzeti.

8.

Stendhal úgy osztályozza a szerelmeket, mint ahogy a ruhákat szokás: estélyi ruha, utcai ruha, sportruha, délelőtti ruha, délutáni ruha stb. És mint ahogy jól felszerelt ember garderobéjában tartogatja mindazt a kosztümöt, amire élete különféle mozzanataiban szüksége lehet, föltehető, hogy Stendhal embere külön-külön mindegyik hajlamát egy-egy megfelelő szerelmi formával éli ki. Azt hiszem édes hugocskám, ez eléggé megérteti veled, hogy itt hiába keresnél tájékozódást.

A szerelem nem osztályozható alcsoportokra. Nincs külön téli és nyári szerelem, szerelem esős időre és napsütésre, szerelem átutazók számára és huzamosabb használatra. Szerelem csak egyféle van, akár gazdagoknál, akár szegényeknél, akár Európában, akár a pápuák földjén. *A szerelem: az a törekvés, hogy két fél-ember egy egésszé egyesüljön.* Ebből önként következik, hogy az embernek esetleg egész életében egyetlen szerelme sem akad, de egynél több szerelme semmi esetre se lehet. Lehet, hogy izgalmas keresésekben és folytonos

csalódásokban múlik el az egész élet; hiszen nem mindenkinek adatott meg, hogy a maga drámai egységébe kikerekítve élhesse le az életét. De az igazi szerelem megindulásában mindig egy egész életre szóló programot jelent; a férfi és a nő összetalálkozása fölött mindig sorsdöntő végzetszerűség lebeg. Ez teszi a szerelmet valóban az ember leghatalmasabb érzésévé; az igazi szerelem mindig a legtökéletesebben, a legvéglegesebben törekszik két embert egyesíteni és ezt a törekvést hiába próbálná akárki is úgynevezett futó kalandokkal kijátszani. Ezek a könnyed, dévaj, másnapra nyomtalanul befejeződő kalandok csak a pornográf novellákban szoktak előzetesen megállapított programszerűséggel lejátszódni. A szerelmi kaland mindig úgy kezdődik, mint a múlt nyári zápor, de sohase lehet tudni, hogy melyikből lesz a negyvennapos özönvíz. Ha kacérkodásból „kikezdünk” valakivel, ha kedvtelésből egy kis flörtbe bocsájtkozunk, talán nem is sejtjük a pajkos játékon túlnövő távlatokat, de ha azok, akik egy egész életre összeforrtak, visszaemlékeznek életük regényére, a dolgok legelején mindig egy ilyen kis kacérkodó kikezdésre és ártalmatlan flörtre bukkannak.

Amikor még Jehova közvetlenül személyesen érintkezett teremtményeivel, ő maga figyelmeztette Noét, hogy most kezdődik a negyvennapos eső. De a régi jó patriarkális időknek vége és mindenki jól teszi, ha minden eshetőségre készenlétben tartja a bárkáját, vagy legalábbis a gumiköpenyegét.

9.

Most aztán végre eljutottam a kiindulási ponthoz, ahol kezdenem kellett volna: hogy mi hát az a szerelem, amit te tizennyolc évod türelmetlenségében tőlem akarsz megtanulni. Tanult leányka létedre két magyarázatról eddig is hallottál. Az egyik szerint a szerelem a fajfenntartás ösztöne, a másik szerint a szexuális ingerek levezetése. Az egyik túlsok, a másik túlkevés.

Biztos, hogy valamikor, az alapelvek megállapítása idején a természet a fajfenntartás érdekében toldotta meg gyönyörérettel a két nem egyesülését. De a természet ős intézkedéseit alaposan összekuszálta a kigyulladt emberi öntudat, amely útjában már rég nem követi a természet irányítását. A természet a kellemes és kellemetlen ízével fegyverezte föl teremtett lényeit, hogy el tudjanak igazodni az ártalmasságok és ártalmatlanságok zürzavarában. A keserű, a savanyú, a csípős, a fanyar, az émelygős megannyi figyelmeztető címke, amilyennel a gondos gyógyszerész szokta ellátni veszedelmes mérgeit. Az öntudatlan állat ösztönével irtózik az ártalmaktól, de az öntudatos ember le tudta győzni ezt az ösztönét és gyönyörét találja az alkoholban, a dohányban és alkáliák pusztító mérgeiben. Ugyanígy rég eltemette már a fajfenntartás ösztönét is a szerelem gyönyörűen kiképzett fölépítménye alá. A legszenvedélyesebb csókok mélyén is hiába keresnők a fajfenntartás patetikus programját, sőt akárhány önfeledt összeborulás riadtan ugrik szét, ha fölbukkan ennek a programnak fenyegető kísértete. Modern fölvilágosodottságodban te már tudod, hogy micsoda előre megfontolt óvóintézkedésekkel szokás a szerelem örömeiből ennek az ösztönnek a hatóerejét kiküszöbölni. És ahol erre nincs gondjuk a szerelmeseknek, ott sem a fajt akarják, hanem a gyermeket, a kis babát, aki a felnőttek legnagyobb játékszere. A faj maga gondoskodott a maga érdekeiről az élőlények szervi berendezésében és okosan tette, hogy ezeknek működését elrejtette az emberi öntudat elől, mert tudhatja, hogy az ember támogatására nem számíthat törekvéseiben. Az ember nem a fajt tartja fenn, hanem önmagát; a faj szerencséje, hogy ebből a kevésből is meg tud élni. Az a szerencséje, hogy nem a szerelem a fajfenntartás mellékterméke, hanem fordítva: a fajfenntartás a szerelem egyik öntudatlan következménye. Csakis

így hajlandó vállalni az ember, aki nem a fajáért él, hanem önmagáért. Mint ahogy a kirakatlámpa, mialatt a portékáit beragyogja, egyúttal az utcát is megvilágítja.

Viszont az a kis fiziológiai játék, a szeretkezés nagyonis gyér tartalom volna a szerelem számára, amely a maga beteljesülésében az összes életerőket elemi erupcióba központosítja. Aki apró ingereit ezekben a nagyszerű kitörésekben vezetgeti le, végül is úgy jár, mint az a parancsnok, aki minduntalan próbariadót fuvat és aztán épp akkor nem hisznek már neki, amikor komoly a veszedelem. Így az egész emberből egyre kevesebb vesz részt az összműködésben, a szexualitás a szerelmi ügyosztály elkülönített funkciójává lesz, míg a többi szerv zavartalanul végzi tovább a maga feladatait. Így alakul ki az a különös, hideg buzgalom, az az unott *chaud-froid*, a szerelmi gyakorlatok elgépiesedett üzeme, amely a prostitúció legkönnyebben kezelhető és legmegbízhatóbb munkaeszköze. Már Don Juan is, aki pedig a szerelmi tornának világbajnoka volt, harmincéves korára színpompás életprogramjából kiábrándulva roppant össze. Rá kellett jönnie, hogy a szerelemben épp a változatosság útján jut el az ember a gépiesség mindig egyforma, unalmas ritmusához. Kalandorregényt csinált az életéből és rá kellett jönnie, hogy a kaland mindig pillanatnyi érdekű és nyomban lelepleződik együgyű, szikkadt szerkezetével. Megunhatatlan, örök emlékezetű csak egy van: az élmény. Az élmény pedig nem a változatosságok felszínén terem, hanem a hűség mély, függőleges dimenziójában.

10.

A játékkaszinók rulettasztala körül kétféle játékos típus ül. Az egyik azzal a programmal lát naponta munkájához, hogy a maga százfrankos napi adagját kinyerje és olyan száraz lélekkel ül leshelyén, mint a horgász a rideg sziklafokon a csapkodó hullámok közepett. A szenvedély egy pillanatra se homályosítja el a szemét, remegteti meg elhatározásait. Ki tudja várni a szerencse kedvező „passz”-ait és ha a napi adagját megnyerte, vagy az előírányzott napi üzemműködést elvesztette, nyugodtan otthagyja a helyét, lerázza magáról a szivarhamut és elteszi magát másnapra, hogy előről kezdje kötő munkáját. A másik játékos egész vagyonát pénzre váltva a zsebében hordja és az élet egyetlen nagy esélyét, a vagy-vagy nagyszerű kalandját hajszolja a zöld asztalon.

Úgy bizony, édes kis hugocskám, a szerelemre úgy készülj, hogy az egész életedre készülsz s mindenedet magaddal vidd, mert a szerelem az az általános ütközet, az a „*grande mêlée*”, amelyben az ember valamennyi alkatrészével belesodródik a küzdelembe. Egy emberpár egyesülése sokkal többérté művelet, semhogy egyetlen érintkezési ponton át lebonyolítható lenne. A szerelem egy nagy szimultán mérkőzés, amelyben az ember valamennyi testi és lelki szerve részt vesz. Ezért nem lehetnek az igazi szerelemben az elfáradásnak, a kiapadásnak, az elundorodásnak pangó fegyverszünetei, mert a harc mindig új területeken, új szervek között, új erővel folyik tovább. Szeretni nemcsak a szexualitás fiziológiai műszereivel lehet; vagy jobban mondva: a szerelem az ember minden életterejét a szexualitás műszerévé alakítja át. A flört, a lokalizált szerelmi csetepaté olyan, mint a pikáns revükben használatos szigorúan zárt nőiruha, ahol csak egy tenyérynnyi csupaszságról az egész testet birtokába veheti a mohó indiszkréció és ha csak a legparányibb részecskédet engeded is át a flörtnek, nem jársz el óvatosabban, mint az, aki csak a kisujjával érinti meg a villanyos vezetéket.

Gondoljunk, kis hugocskám, arra a szokásos, patronszerű amerikaira, aki egy kicsit átruccan hozzánk a kontinensre. Itt valamelyik lokálban megpillantja a gömbölyű kis táncosnőt, aki túldotált nőiességében oly szembeszökően eltér az angolszász szépségideáltól. Az amerikai a pezsgő és a tokaji varázslatos hangulatában az első pillanatra beleszeret. Persze nem az egész

nőbe, csak valamely merészen kidomborodó előnyébe, amely alkalmas arra, hogy első látásra is megragadja a figyelmét. Az amerikai nem sokat teketóriázik; azonnal megkéri a nő kezét és másnap már viszi is magával haza Amerikába, hogy a házastársak közösségében éljen vele, amíg ásó-kapa, vagy legalábbis a törvényszék el nem választja őket. La Rochefoucauld mondása szerint a házasság *egyik* módja annak, hogy egy nőt, akit megkívántunk, megkaphassunk. Most számítsd ki, hogy ez az amerikai a nőnek mekkora hányadát kapta meg a házasságával.

11.

Mondd, hugocskám, hiszel te a „*coup de foudre*”-ban, abban a bizonyos egy pillanatban: „meglátni s megszeretni őt egy pillanat műve volt”? Bevallom, én hiszek benne és a csudaszerűsége is szétfoszlik, ha arra gondolok, hogy ez az egy pillanat milyen önkéntes adagolása a mi gyarló öntudatunknak. Az öntudatunk számára csak egy villanás, de mérhetetlen idő ama másik nemesebb lelki szervünk számára, amely az öntudat alá rejtőzve ítélkezik. Itt nincs szükség külön-külön leigazolt adatokra, gondosan kikerekített jellemképekre; e nagyszerű villanások sűrített jelképekben közvetítik, „adják le” az egész embert. Ezt a remek szimatot az ember vadonban élő őseitől örökölte, akiket örök rettegésükben röpke zörrenések, leheletnyi nyomok, halk hangok irányítottak. Ez a te legdrágább műszered, féltve őrizd, tisztán tartsd, mint hajós az iránytűjét. A lélek kémiai erői áttörnek a ruha választékos egyöntetűségén, a modor affektált merevségén és csak rajtad áll, hogy meg tudd érteni a jelentésüket. Könnyebben csal a röntgenfotográfia, mint az a kép, amelyet ez a végzetes pillanat rajzol tisztán tartott leánylelkedre. A leglovagiasabb mozdulat mögött megérzed a durvaságot, a legfellengősebb szóvirág mögött a kéjenc türelmetlenséget, a leggondosabban összetákolt látszatok mögött az ürességet a sok beszédben és a sok mondanivalót a szótlanságban, a kapzsiságot az áradozásban és a jóságot a gyámoltalan zárkózottságban. Mamák, akik a maguk élettapasztalatát akarják rászerelni a leányukra, olyanok, mint aki gyufával akarna rávilágítani a villámfényre.

12.

De vajon megvan-e még benned ez a fényképlemez, az ő mérhetetlen érzékenységevel a legapróbb fényrezdülésekkel szemben? Ez a finom készülék csak addig használható, amíg emberek társaságában mindig, de mindig csak az egész emberre igazítod be érdeklődésed diafragmáját. A gond, amivel az útítársadat válogatod meg, egyenes arányban áll a megteendő út hosszúságával. A sorozóbizottság is más mértékkel mér, ha ágyútöltelést, vagy ha egy elite-csapat legénységét kell összeválogatnia. Jaj neked, ha a szerelmet összetéveszted a nemi különbségek csintalan kis társasjátékaival! És akkor is jaj, ha a szerelemmel életed nagy coup-ját, a leányok egyetlen sorsdöntő üzleti vállalkozását akarod megjátszani: a férjhezmenést. Így válsz majd éppen a megközelíthetetlen tiszta ifjúságoddal incifinci látszatok és presztizsek áldozatává. Egy jólszabott nadrág, egy csinosra proporcionált pofa, egy sokat sejtető társadalmi, vagy gazdasági név egyszerre ellepi azt a bizonyos fényképlemezedet, amelyen egy szemernyi érzékenység se marad az igazi emberi lényeggel szemben. Szerencsétlen elvarázsolt Titánia lesz belőled, aki szerelmesen szorongatja a számár fejét, amíg a révület varázsa tart. Egy nadrágot, egy pofát, egy nevet, egy számot fölgirlandozol ifjúságodnak, ártatlanságodnak virágaival, belé leheled a magad tiszta vesztatüzét, aztán fölébredsz, - magad mindenedből kifosztottan, ő pedig nagyszerű ajándékaiddal is szegényebben mint valaha, az illúziómentes

józan világításban. És nem panaszkodhatsz senkinek se, nem vádolhatsz senkit se; elvégre a látszatok és presztizsek csillogásukkal rövid távra vannak berendezve és nem tehetnek róla, hogy te az egész életedet fűzted hozzájuk. Ha ilyenkor visszaemlékezel, illúziód háttérében hány derék embert láthatsz, hány érdemes emberi erényt, amely a te számodra rendeltetett és amely elvakultságodban nem bírt hozzád férközni. Őszinte szerelem, becsületes hűség, nagylelkű odaadás szégyenkezve húzódott hátra egy nadrág, egy pofa, egy név, egy szám könnyű győzelme előtt... Tudom, mit akarsz mondani: hogy „*a szívnek megtiltani nem lehet*”. Valóban, a szívnek semmit se lehet megtiltani, de az emberek gyakran szokták a szívet helyettesíteni a hiúság, kapzsiság, vagy frivolság kis motoraival. Ezeknek nem is kell külön parancsolat; maguk választják meg a maguk táplálékát és a maguk megszabott rendeltetése szerint működnek.

Vedd tudomásul, hogy a szerelem életprogram. És ha nem az, akkor nagyon kicsi dolog, beszélni se érdemes róla.

Nálunk, férfiaknál még sokkal inkább, mint nálatok, nőknél. Ti szegény nők, gyanútlanul látjátok a szerelmi extázisban a férfi áradozását, de sejtelmetek se lehet róla, hogy azután milyen egyszerre, milyen átmenet nélkül semmisül meg mindez a fásult kiábrándultságban. Olyan értelmetlenül nézitek ezt, mint a bűvészkedés fölfoghatatlan csudáját. Úgy tudom, hogy a nők fizikai berendezettségükkel tovább tudják e kivételes pillanatok szenvedélyességét megőrizni, mint a férfiak. Túlélő önkívületükben nem veszik észre, hogy amit még mindig ölelni vélnek, az már rég elröppent nyomtalanul. Valóban bajos elhinniök, hogy az az ember, aki az előbb még izzó hebegéssel könyörgött „*élete üdvéért*”, azonos azzal a kedvetlen úrral, aki most minden további program nélkül iparkodik szépszerével egy unalmas helyzetből kimenekülni.

Szegény nők, hányszor becsapja őket a férfiak föllobbanó vágyának forró lehelete. - „Kimondataatlan, mennyit szenvedek, könyörülj meg rajtam!” - rebegi a férfi és a nő megilletődve nyújtja át neki az orvosságot. Aztán megdöbbenve állapítja meg, hogy ápoltja sokkal gyorsabban kigyógyult, mint ahogy kíváncsúnak tartotta volna.

13.

Magában az elszigetelt szexualitásban férfi és nő között mindig félrebillen az egyensúly. A nő nemcsak fiziológiai fölkészültségben gazdagabb e téren a férfinál, hanem lelki alkata folytán megvan az a különleges tehetsége is, hogy emlékezetében teaurálni és továbbélni tudja a gyönyöreit. De még ha meg is lenne férfi és nő között a testi együttműködésnek az összhangja, amelyet a hírhedt angol író, Lawrence ábrázolt regényében, ez még mindig csak esetről esetre tenné őket egymás cinkosává és az élet tömérdek vonatkozásában idegenül állnának egymással szemben. Talán a megszokás idővel egymáshoz kovácsolja őket, a gyönyör nélkülözhetetlen műszerévé válnak egymás számára, de az idegek pihenő óráiban gyűlölettel fogják egymás felé csörgetni rablincseiket, amelyek akkor is összefűzik őket, amikor semmi közösség sincs köztük már. Ez az érzéki rabság a földre telepített pokol.

Férfi és nő között tökéletes összhangot csak a szerelem tud teremteni, jobban mondva, a férfi és nő között a tökéletes összhang: csak ez az igazi szerelem. A szerelmes ember akár folytonos szellemi öncsonkítással is párjához idomul és amikor szokásaiból, adottságaiból le-lefarag egy-egy darabkát, édes örömmel hozza meg ezt az áldozatot. És ha így is maradnak köztük egyenetlen rések, ezeket könnyűszerrel hidalja át elvárásolt képzelete, amelynek reflektorfényében a hibák is erényekként ragyognak. Az azonosulásnak még nagyobb csudája ez, mint

a szülő viszonya a gyermekéhez, amelynek különben is megvan az a nagy fogyatkozása, hogy reménytelenül egyoldalú. Akik igazán szeretik egymást, olyan utálkozás, fáradság, unalom nélkül hordozzák egymást, mint ahogy a nyálat hordja az ember a szájában. Nem lehet problémájuk, amelyre a másik mentséget ne találna. Távollétük csak teljesebb jelenvalóság, hallgatásuk a legmeghittebb társalgás. Együttlétük tulajdonképpen állandó, szakadatlan egyesülés, amelyben valamennyi testi és lelki szervük egyszerre élvezi az összeforrás exaltált gyönyöreit. A szerelem a végtelenségig meggazdagítja szexualitásuk kezdetleges, szegényes, múlt-kony rítusát és egész életüket beborítja vele. Minden kis sétájuk nászutazás és minden falat ételük nászslakoma. Nem unhatják meg egymást, mint ahogy önmagát sohasem unhatja meg az ember.

Van-e két ilyen összeillő ember a világon? Azt hiszem, nincs. A természet valóban csak a fajt szolgálja ki és nem gondolt ilyen magasabbrendű egyéni igényekre. Az embernek magának kell a párját megteremtenie és nem úgy, hogy a párját erőszakolja önmagához, hanem hogy önmagát alakítja önfeláldozással a párjához. Ez a kölcsönös önfeláldozás: a szerelem. Nem két összeillő pár szüli a szerelmet, hanem ellenkezőleg, a szerelem alakít át két embert, hogy egymást épp a tökéletlenségeivel egy egészé forrassza össze.

No most legalább tudod, hogy miért mondják a szerelmet mindenhatónak. Azért, mert meg tudja csinálni a csudát, hogy két ember elviselhetővé váljék egymás számára.

14.

Felejtethetlen humoristánk, Sipulusz írja egy helyütt:

„Első ideálomat az alagútban szerettem meg. Amikor a vonat kiért a világosságra, akkor láttam, hogy vén és csúnya. De már akkor késő volt. Akkor már szerettem őt.”

Ime annak a „coup de foudre”-nak, annak a végzetes pillanatnak az eltúlzott karikatúrája. A szerelmi partner kiválasztásánál ez az első villanás jó az irány kijelölésére, de okvetlenül meg kell toldani egy prózaibb, lomposabb, ennek folytán megbízhatóbb módszerrel: a lassú, fokozatos megismeréssel. A látszat csak azt csalja meg, aki többet vár tőle, mint amennyit a látszatok egyáltalán adhatnak. Sajnos, nemcsak a formák, arányok, vonalak, színek titoktartók, hanem a mozdulatok és szavak is. Minél nemesebbek az erények, annál mélyebben rejtőznek el és csak a cselekvés döntő pillanatában jelennek meg a színen. Hány fekete lélek visel szőke hajat, kék szemet és hány bozontos brigantifej mögött rejtőzik szelíd, gyermeteg lélek! Nem minden jólöltözött, biztos föllépésű ember hotel-szélhámos, de mesterségbeli követelmény, hogy a hotel-szélhámos mindig jólöltözött, biztos föllépésű legyen. A megismerésnek ez az útja tele van keserű csalódásokkal, de örvedetes ajándékokkal is. Kecsegtető látszatok sötét ürességekbe foszlanak szét, de semmitmondó felszínek szürkességéből nagy-szerű kvalitások ragyognak ki. És ez a megismerés egyszerre dupla munkát végez, mint a traktor, amely míg előrehalad, egyúttal a talajt is fölszántja. Minden megismert erény egy-egy újabb öltés, amely szorosabbra fűz, minden megismert gyöngesség egy-egy újabb próba, amelyben a szerelem levizsgázik. Ennek a megismerésnek az anyaga kimeríthetetlen, mint maga az emberi lélek és azt hiszem, hogy nem is fejeződik be sohasem. Sőt az a gyanúm, hogy maga a szerelem sem egyéb, mint két ember elszánt törekvése, hogy tökéletesen megismerje egymást.

Ha öreg párt látok megbékélve üldögelni az alkonyi padon, úgy érzem, hogy még mindig maradt bennük valami, amit szeretnének megtudni egymásról.

15.

Jelmezbálon szobalányok csak a legritkább esetben szoktak szobalányi jelmezükben megjelenni. Az élet is tele van álcázott maskarával: tékozló gavallérokkal, akik otthon krajcáros zsigoriak, kikerekített modorú finom lovagokkal, akik otthon bárdolatlan fatuskók. Megszereted a jelmezt és megkapod, ami benne rejtőzik. És az a baj, hogy magad is - anélkül, hogy sejtened - vállalod a jelmezbál törvényeit és álarcosan jelensz meg köztük. Az, amit másutt ismerkedésnek hívnak, itt átalakul a kölcsönös félrevezetések csintalan játékává. Ahelyett, hogy közelednétek egymáshoz, minden mondattal, minden szóval egyre jobban távolodtok a valóságtól a megjátszott szerep görbe útjain. Magatokban a másiknak a hazugságait tükrözitek vissza sűrített erővel, - labdázatok a hazugságaitokkal egymás között. Ha ő poétikus, te még poétikusabb vagy, ha ő pajkosan frivol, te még pajkosabb vagy és amikor végre elváltok egymástól, mindketten megtelek diadallal.

- Ezt jól becsaptam - mondod te.

- Ezt jól becsaptam - mondja ő.

Ami azt jelenti, hogy semmit se tudatok meg egymásról.

Ez a távolság kettőtök között a maga erejéből nő folyton tovább. Napról napra újabb és újabb díszekkel cifrázzátok ki azt a stilizált műpalántát, amelyet magatokból formáltatok. Ennek a tempóját még fokozza a versengés nemes igyekezete, hogy ne maradjatok el egymástól, együttlétetek átalakul a színjátszás fárasztó robotjává, amelyben teljes éberségetekkel kell részt vennetek, hogy a gyöngesség egy-egy pillanatában ki ne essetek szerepetekből. Az ábrándos, andalgó, poétikus szerep mögött ott ficáncolnak a természetes ifjú kedély csintalanságai, a fölényes nagyvilági cinizmus mögött az ellágyulásnak, elmélyedésnek sóvárgásai sóhajtoznak és minderről a másiknak semmit se szabad megtudnia. Egyre fárasztóbb lesz ez a munka és egyre türelmetlenebbül iparkodtok kiszabadulni egymás ensemble-jából, hogy másutt, közömbös emberek társaságában végre egy kissé a magatok módján élhessetek. Mindenki számára van őszinte emberi szavatok, mozdulatotok, csak egymás társaságában vagytok olyan ijedten merevek, mint azok a fényképek, amelyeken hivatalos szerelmesek szokták megörökíttetni magukat a kései unokák számára.

Ez a hézag kettőtök között a meghittség első pillanatában magától omlik össze, mint a vékonyfalú kaverna. Az első ölelésnél azt hiszitek, hogy a kínos színjáték valamennyi kötelezettségével egyetemben befejeződött és nem sejtitek, hogy a szerelem igazi nagy föladatai még csak ezután kezdődnek, amikor nem arról van szó, hogy: *megkapni*, hanem, hogy: *megtartani*. Mint a leérettségizett diákok, mohón dobjátok le magatokról a szerep kényelmetlen jelmezt és ingujjra vetkőzött fesztelenséggel élvezitek végre az otthon tespedt nyugalomát. Annak mutatkoztok, amik valóban vagytok és így válik a kölcsönös megismerés az igazi, végleges összeforrás helyett a szerelem legcsúnyább katasztrófájává.

16.

Két embert leggyakrabban véletlenbe burkolt sorsszerűség hoz össze. Van ugyan rá eset, hogy fiú és leány közös ifjúságban gyökerezve egymás mellett érleli egymás számára a szerelem gyümölcseit. Daphnis és Chloë, Pál és Virginia idillje ugyan természettudományos rendszerességgel ábrázolja azt a folyamatot, amikor a játékos gyermeklélek gubójából a szerelem kibontakozik - az emberéletnek nincs is ennél pompásabb színváltozása -, de az idill itt véget is ér és nem számol be arról, hogy mennyire időálló a további életben ez a szerelem, amely a

szenvedélyek viharaitól távol, az érzelmek kémiai konyhájának lassú tűzén főtt meg. Nem valószínű, hogy ezek a kivételes szerencsések, akik úgy jutottak révbe, hogy beleszülettek és soha ki se mozdultak belőle, olykor borzongó vágyakozással fognak gondolni a viharos nyílt tengerre, amely az igazi hajósnak nemcsak közlekedési út, hanem életelem is. A leg-együgyűbb és az irodalmi elgondolásoktól legtávolabb eső ember lelkében is ott dereng a kerekded, zárt irodalmi kompozíciók törvényszerűsége. Mi emberek nagyon is elszoktunk már az aranykor ingyenes istenadományaitól és folyton ijedt aggodalommal nézzük az „adok-veszek” mérlegének nyelvét. Ha meleg a tavaszunk, gonosz sejtelemmel gondolunk arra, hogy ezért még meg fogunk fizetni a nyáron, és ha olesó szerrel jutottunk valamihez, folyton szorongva várjuk az ismeretlen végrehajtót, aki egyszer majd könyörtelenül bevasalja rajtunk az árkülönbözetet. Tépelődéseinkkel, csalódásainkkal, viaskodásainkkal, gyötrődéseinkkel vásároljuk meg a szerelmünket, amelynek nemcsak piaci értékét, de belső becsét is csak az árával tudjuk lemérni. És a szerelmet legokosabb készfizetésre vásárolnunk, mert az utólagos részleteket esetleg akkor is nyögni fogjuk, amikor maga az árucikk már rég használhatatlanná kopott. Daphnis és Chloë, Pál és Virginia napfényes históriáját nem tudjuk ott abbahagyni, ahol a költő befejezte, szegényes aggodalmunk úgy sejti, hogy itt a nagy leszámolás viharai még hátra vannak. A nehezebbje még csak most következik.

Dehát az ilyen idilli emberpárok úgyis vajmi ritkán teremnek az emberkertben. A legtöbb szerelmespár visszaemlékezésében az első találkozásuk felett mindig ott lebeg az a bizonyos „ha”, a másíthatatlan végzet jeladása. „Ha akkor véletlenül nem késtem volna le a vonatot és nem kellett volna még egy napig abban a vidéki városkában vesztegelnem.” „Ha akkor véletlenül nem szomjaztam volna meg és nem kukkantam volna be abba a cukrászdába egy pohár italra.” - Ez a picurka „ha”, egy leheletre se futja belőle, egy röpké sóhajtás éppen csak elindulni tud általa, és ha nem lett volna, most két félemben örökre kiegészítetlenül maradt volna a világon. Oly jólesik hinni benne, hogy ez a „ha” a vékony pókfonál, amellyel a Végzet hurkolta őket egymáshoz.

17.

Miért is ne? Hiszen mi a föld valamennyi más teremtményinél oly könnyűszerrel nyugszunk bele a csodákba. Hogy a madár, amely még sohasem ért meg telet, a legforróbb, legkecsegtetőbb őszi napon is utazásra készülődik, hogy a pillangó olyan körütekintő anyai gonddal helyezi el utódait, akiket sohase fog meglátni, - ezt mind elintézzük a magunk számára azzal az egy könnyelmű szóval: *ösztön*. És ha a megdörzsölt kaucsukdarabka magához ragadja a papírfoszlányokat, elnevezzük elektromosságnak és megnyugszunk, mintha ezzel az egyszerű szóval a megfejthetetlen titok kulcsát tartanók a kezünkben. Miért ne hihetnénk hát abban a vonzásban, amely két egymásnak rendelt embert ragad a távolságokon át egymás közelébe? És milyen egyszerű volna ezt elnevezni szerelemnek.

Jó volna hinni benne, hogy ez a vonzás van és hogy az ő törvényeihez igazodnak életünk útjai. Valóban, életünk tavaszi rügyező korszakában áradnak is kifelé belőlünk a sóvárgások; elemi erejük nemcsak a földet futja körül, hanem bejárja a hold és a csillagok távolságait is. Mint a delejes áramok, úgy kuszálják össze a világűrt és oly könnyű elhinni, hogy a lelkek e megnyújtott csápjai végül egymásra is találhatnak. A transzcendentális szerelemnek ennél szebb értelmezését nem is lehetne adni.

De még ha hiszsz is ebben a titokzatos hatalomban, azt ne hidd, hogy akadnak szerencsétlenek, akikkel ha a vak véletlen elszalasztatja az „igazi”-t, örökre elzárkóznak aggszűzi gyászukba a további lehetőségek elől. No mert az „igazi” sohasem egyetlenegy, megszá-

lálhatatlan reprodukció van belőle forgalomban és az se biztos, hogy az az egyetlen, akit te az „igazi”-nak véltél, valóban az volt-e. Sőt egészen biztos, hogy akit elszalasztottál, nem az igazi volt. Nem is lehetett az, hisz az ideálok csak az ábrándokban fordulnak elő tökéletes-ségeikkel. Úgy, ahogy nincs két teljesen egyenlő ember a világon, éppúgy nincs két teljesen különböző se. És annál kevésbé képzelhető el olyan ember, aki a maga férfiúi tulajdonságaival tökéletesen ki tudná egészíteni a másiknak női tulajdonságait. Hogy ki az igazi, az csak a szerelmi csatározások tömérdek torzsalkodásai, megalkuvásai után derül ki. És akkor sem azáltal lesz hozzád illő párod, amit róla lefaragsz, hanem amit magadból toldasz hozzá.

18.

De ne törődjünk ezekkel a láthatatlan titkos erőkkal, akár vak véletlennek, akár törvényszerű végzetnek hívják is. A szerelemben mindenki maga ura véletlenjeinek és végzeteinek; ha útjait, társaságait, szórakozásait, életformáit társadalmi és anyagi helyzete szabja is meg, de a szerelemben még ez adottságoknál is végzetszerűbben jelölik ki sorsát hajlamai és a szerelemmel szembeszegzett igényei. Mindenki magában hordja jövődöbelijének negatív mintáját és az ember akit talál hozzá, csak a nyersanyag, amelyből vágyai képére kiönti a maga ideáljait. Így olvassák ki a szilveszteri ólom torz alakzataiból a jövőre kíváncsiak a saját elképzeléseiket: a dévaj a nyalka huszárt, a merengő a nyurga diákot és a praktikus a tízholdas gazdát. A kiöntött ólom formátlanságaiban éppúgy megtalálhatja mindenki a maga elképzeléseit, mint a körülötte nyüzsgő embersokaságban. Aki a hivatásos démonok mechanikus szerelmében keresi a kielégülését, az isten háta mögé bujtatott remeteségében is meg fogja találni a maga sárgahajú kaszírőjét és aki a teljes egybeolvadás nyugalmas örömeire kívánczik, a lokálok embervásárában is fogja tudni keresni a maga odatévedt halkszavú Grätchenjét. Mondd meg nekem a szerelemről vallott felfogásodat és én megmondom, hogy ki lesz a jövődöbelid. Az emberek mindig a legkönnyebb akadályok útját követik és mindig azok fognak megközelíteni, akik előtt szíves hajlamaiddal egyengeted az utat. Itt nem segítenek azok a szülői gondoskodások se, amelyek szokásaidat, társaságaidat, életterepedet kijelölik. A vízínövény nagyobb vízben hosszabb szárat ereszt és te a legszigorúbban összevont társaságban is ki fogod kényszeríteni a magad hajlamainak az útját. És ne felejtse, hogy egy darab fából faragott emberek nincsenek is a világon; az emberek csak az író egy irányú reflektorfényében válnak egyöntetűekké. Minden emberben fel van oldva az ősmatériák egész sokasága és csak rajtad áll, hogy melyiket hívod elő azokból. Minden pillantásod egy-egy biztatás, minden mosolyod egy-egy ösztöndíj és minden kérdésed, amelyet az élethez intéztél, magában foglalja a feleletet is.

19.

Hunyd be szemed, nyisd ki szíved és valld be, hogy micsoda zavaros, gyatra, frivol útra-valóval indultál el hazulról legnagyobb életfeladatodra, a szerelemre. Mindenekelőtt is férjhez kell menned és a te tizenhét éves, rózsás fiatalságodból hideg, szenvedélytelen spekulációval kell kileselkedned, hogy a legelőnyösebb vásárt el ne szalaszsd. Hamvas mosolyodba, röpködő hajfürtjeidbe, bohókás túlljeidbe álcázva koravén aggodalommal kell mérlegelned a kínálkozó lehetőségeket. Bodros fejjel, bakfisálmok habfelhői között lebegve mustrálgatod a felhajtást; csacska szácskád hangtalanul mormolja a számjegyeket és rózsás fülecskéd mögött vagyoni mérlegek adatai kóvályognak. Azok a híres leányálmaid elég szerény távra szólnak: csak egyszer biztos révbe cipelhesd a kiszemelt zsákmányt és ezzel életed legnagyobb

feladata elvégeztetett, aztán lesz, ami lesz, aztán már nincs is más hátra, csak éppen maga az élet, amelyet egy látszólag biztosított anyagi bázison le kell élni.

No, és azonkívül? Azonkívül már kezdő gyermekkorod óta ostromolják a képzeleted apró, furcsa szerelmi játékok, amelyek nagyon becsesek és nagyon mulatságosak lehetnek, ha a felnőttek olyan szolidáris titoktartással őrzik őket. Kigyulladt képzeletedben lassanként kialakulnak a flörtnek, ennek a pompás társasjátéknak az eshetőségei. Könnyű, jelentéktelen fodrozódások ezek a szexualitás mély vizének felszínén és éppen az a legnagyobb erejük, hogy mulékonyak, ez biztosítja a változatosságot, a cserebere friss ritmusát. És itt legalább nem kell sok aggodalom a partner kiválogatásánál. Egy tűrhető figura, kényelmes mozgási szabadság és ami a legfontosabb: könnyelmű kedély, amely gyorsan reagál és gyorsan felejt és nem tapad hozzád a múltjával. A jó pártás ez, akivel úgy rajzolgatod életed margójára a szerelem játékos figuráit, mint ahogy az unatkozó könyvelő szokta a strazzakönyv szegélyére firkálni a csókolódzó galambokat. A szülők gyengéd jóindulattal nézik el e kedvteléseidet: hadd szórazzék szegényke, hisz még oly fiatal, legalább egy kicsit kitanulja az életet, majd ha férjhez megy, azután már úgyis nehezen fog menni az ilyesmi. Ártalmatlan, könnyen kezelhető dolgok ezek, olyan teketória nélkül levethetők, mint a túristaruha a kirándulás után.

- Apropos, Karcsi, most magával szakítanom kell. Másfelé vagyok angazsálva!

Karcsi összeüti a bokáját és szépen félreáll, ahogy jólnevelt fiatalemberhez illik... Látod, édes húgocskám, ilyen szép élete van az okos kis leánynak, aki jól tudja kihasználni a lehetőségeket. Megkapja az anyagilag megbízható férjet és üres óráihoz a kellemes játszótársakat.

Csak éppen egyet nem kap meg: az igazi szerelmet, amelynek sem a házasság, sem a flört nem kifejezési formulája. Bejárhatod az emberi társadalmat vízszintes elterjedésében és függőleges rétegződésében egyaránt, egész életre szóló igazi társadat így sohase fogod megtalálni. Akár ezerszer fog elibéd bukkanni, te észrevétlenül fogsz elhaladni mellette merev tekintetteddel, amely az anyagilag megbízható férjjelöltet és a kényelmes pártásokat keresi. Arra az expedícióra, amelyre tizenhét éves leány létedre indulsz, egy kelléket okvetlenül magaddal kell vinned: az egész életre szóló szerelem őszinte hitét.

20.

És most tegyük fel, hogy megtaláltad őt. Annak a bizonyos „coup de foudre”-nak villámfénye rávilágított és az a tiszta, nemes hang megszólal benned, hogy Ő az. Lehet, hogy később majd kiderül a tévedésed, lehet, hogy még sok szöpgő csalódás vár rád, de most még, a meglátás nagyszerű, ünnepélyes pillanatában kár lenne kételkedned. Különb is, gyönyörű, egyetemleges ragyogás ez, amely egész horizontodat elborítja és felissza a jövő felhőit.

Nos, vigyázz az első szavadra, első mozdulatodra, mert ha a legártatlanabb negélyeskedés hamisítja is meg azt, végzetes lavinát indítasz el útjára. Ezzel az első megnyilatkozásoddal eldöntötted a sorsodat. Ti leányok készen hozzátok magatokkal, isten tudja honnan, az alakoskodásnak, kacérkodásnak, ingerkedésnek rafinált művészetét és amíg mint valami hajlékony vívótőrrel csapkodtok vele magatok körül, nem veszitek észre, hogy védekező ellenségetekké teszitek éppen azt, akit örök szövetségnek óhajtanátok megnyerni.

Persze, te az asszonyi oktatásokban elégszer hallottad a bölcsességet, hogy a férfit nem szabad elkapatni, nem szabad „agi”-t adni neki, mert elbizakodottá válik. Akármennyire iparkodik is kifelé belőled az ujjongó rokonszenv, titkold el, neki semmit se szabad megsejtenie. Ha egyik pillantásoddal ígérsz, a másik pillantásoddal vond vissza. Ez a szerelmének legmegbízhatóbb próbaköve; ha a nehézségek láttára csüggedten lemarad, annál jobb, legalább láthatod, hogy

nem volt komoly a fellángolása. Ha igazán komoly a szerelme, a legvékonyabb reménység is elszakíthatatlanul hozzád fogja fűzni... Így beszélnek a te fifikus asszonyoktatód.

Szörnyű tévedés!

21.

Nem is emberi, hanem még majom ősanyáktól kaptátok örökbe ezt az ingerkedő, peckes rátartiságot. Az állatok világában a legkigyulladtabb vágyak idején is rá tudja kényszeríteni a gyöngé nőstény az erős hímet, hogy toporzékolva, puffadozva járja körülötte a bolondját. Persze, Darwin ezt mind nagyon szépen meg tudná magyarázni fajkiválasztási elméletével, ezzel a generál-kulcsával, amely a teremtés egész titkát oly egyszerűvé teszi, hogy intelligens embernek ezekután szinte szégyen foglalkozni véle. Szóval a fajkiválasztás törvénye parancsolja a nőstényre ezt a tartózkodást, hogy a hímben csak a legéletrevalóbbat, legkitartóbbat, legerősebbet juttassa szerephez. A petesejt is azért vértezi fel magát szívósabb burokkal, hogy csak a legvirgoncabb sperma bírja megtermékenyíteni. Az utódokban így jut a faj lépésről lépésre közelebb a tökéletességhez.

Csak hogy édes húgocskám, ha te ezzel az ős női kacérkodással tuskézed körül magadat, nem az a férfi fog győzni, aki a legerősebb, hanem, aki a legszemtelenebb. Aki igazán szerelmes, legelső sebeivel szűkölve fog elmenekülni tőled odvába, mert a szerelem betegének legelső sorban az önbizalma szokott megbetegedni. Ellenben a szerelem hivatásos championja, aki enélkül talán észre se vett volna, most sportszerű buzgalommal emeli föl az odadobott kesztyűt és minél nagyobbaknak látja az akadályokat, annál kitartóbban fog küzdeni a győzelemért. Nem teérted, hanem a győzelemért; ennek folytán te abban a pillanatban szűnsz meg a számára, amint legyőzött. Ebben a harcban nem két ember, hanem két hiúság harcol egymással és az egyik éppúgy megsemmisül a legyőztetésében, mint a másik a győzelmében. Aztán a visszaemlékezések andalgó pillanataiban olykor megesik, hogy a fehérhajú nő elrévedezve, zavart mosollyal hajlik szomszédja füléhez:

- Tulajdonképpen maga volt az én első szerelmem... Persze, maga semmit se sejtett belőle. ...Most már úgyis minden mindegy, szabadon beszélhetünk róla... Istenem! Milyen szerelmes voltam én akkor magába! Azt hittem, hogy sohase fogom túlélni!

És a fehérhajú öregember erre elsápad, fátyolos szemében régi fények gyúlnak ki és szomorúan hebegi:

- Én azóta is folyton szeretem és azóta is folyton boldogtalan vagyok... Miért is nem mondta akkor, hogy szeret?

- Ezt magának kellett volna kitalálnia, - feleli a nő mosolygó szemrehányással.

Az öregúr helyett (óh ezek a csalódott szerelmesek oly ügyefogyottak!), hadd felelek én: - Nem, ezt nem neki kellett volna kitalálnia; ő nem is találhatta ki, hisz a nő valószínűleg nem is szerette őt igazán; talán szerette őt egy kicsit, talán egy kicsit nagyon, de nem egészen, fenntartás nélkül, mindenesetre egy kis ajtót nyitva hagyott egyéb lehetőségek számára. Az igazi szerelem szava egyenesen buggyan ki, mint a gejzír vízoszlopa; nincsenek se tétova, se ravasz kanyarulatai. A súlyos tárgyak egyenes vonalban zuhannak le, csak a ledér, könnyű holmi száll kiszámíthatatlan szeszéllyel kerengve.

22.

- „Én szeretem magát!” - egy egyszerű állító mondat, de az igazán nagy ős megnyilatkozások többnyire egyszerű állító mondatok. No persze, aztán jönnek a mámoros pillanatok viharai, amelyek foszlányokra tépik e tömör mondatot. Így születik meg a szerelmi líra esztelen rokokója az ő lázálmos ásvány-, növény- és állatmotívumaival, „Rubintom”, „Gyöngyvirágom”, „Bogaram” - a túlfűtött szenvedély kirobbanó megkönnyebbülései és elemi forgószél kavarja őket össze. Kívülről, a józanság szárazföldjéről nézve oktalanság ez, mint a tánc, amelynek zenéjét nem halljuk. A jámbor kispolgár nézheti ilyen elképedéssel a királyi termek rokokó pompáját, amely minden dísz újabb dísszel tetézik; minden apró vonalat fölapróz, elgörbít. Mit tudhatja ő szegény, hogy micsoda gazdagságok gyűltek itt össze és próbálják magukat dadogva, kétségbeesett kapkodással kifejezni! De azt sejtheti, hogy a pompás termek gazdájának is vannak kisebb lakószobái, mindennapos használati tárgyai, amelyeknek kényelmét nem teszi lehetetlenné ez a dagályos gazdagság. A legfényűzőbb fejedelem is sorvezetőnek az egyenes vonalat használja és fogpiszkálójánál beéri az ős puritán formával. Csak az ifjú szerelmesek (és van-e Istennek tékozlóbb lénye ezeknél?) követik el azt az oktondiságot, hogy az extázis kivételes, ünnepélyes alkotásait maguknál tartogatják a mindennapos használatra is. Mint az anya kisgyermeké számára, úgy teremtik meg ők egymás számára az érintkezés külön szótárát, a gügyögéseknek, becézetéseknek, áradozásoknak sajátos nyelvezetét, amelynek fonálán azok a „rubintom”-ok, „gyöngyvirágom”-ok, „bogaram”-ok úgy fityegnek, mint a kifeszített kötél a száradó fehérnemű.

- Úgye jó volt ez a töltöttkáposzta, édes, aranyos gyöngyvirágom?

- Jó volt, csak a dagadó egy kicsit zsíros volt benne, egyetlenegy drága bogaram!

Végigcsurog a társalgásukon ez a nyúlós, ragacsos mézáradat és ünnepnapjaikat fásítja hétköznappokká. Mintha utcai világításnak is bengáli tüzet használnának és ha egy-egy kivilágítást akarnának rendezni, hiába gyűjtanák már ki az egész világot maguk körül. Ezerszeresen tékozlók, mert nem a világítóanyagot tékozzák, hanem a látásukat.

- Én szeretem magát! - nem hiába, hogy minden nyelvben ez a legszebb mondat. „I love you! Je vous aime. Ich liebe dich.” A közhit szerint a legszebb mondat ez, akárki mondja, akármilyen nyelven. De mégiscsak a legszebb, amikor a leány fölemelt fővel, nyitott szemével egyenest választottja szemébe nézve, a maga nyelvén mondja ezt. Oly szűzi, tiszta, becsületes vallomás ez, egy dalnak kezdő akkordja, amely a továbbiaknak a törvényeit is megszabja. Szemlesütő tiltakozások, szemérmes pirulások mögött meglapulhatnak fondortos számítások, kacérkodások, de ez egyenes beszéd, amelyre csak ilyen becsületes beszéddel lehet válaszolni. Ez az egy mondat lefegyverezi a szerelmi frazeológia gépies formuláit, amelyek dús pöffetegségükkel csak arra valók, hogy elleplezzék az érzelem hiányát. A beszéd visszakapja hatalmát és a legkisebb szó is becsülettel helytáll magáért. Ha aztán egy-egy kivételes pillanatban elroppen az ajakáról az önfeledt elragadtatás, olyan frissen cseng az, mint a néma erdőben a remete csöngettyűje. Ez a csöngettyű a lármás nagyvárosban a szemetesnek is kevés volna, ott az erdő ünnepében pedig haragnak is jó.

23.

A legelső csók...

A legelső csók éppúgy a mítoszok kódéba mosódik, mint a legelső emberpár története. A gyermekkor majmoló játszadozásaival kezdődött és együgyű képletében észrevétlenül fejlődött naggyá egy ismeretlen új elem: a kék. Aki az első csókjáról beszél, tömördek előzetes

próbálkozását kénytelen kegyes öncsalással elhallgatni. Az első csók körülbelül olyan értékű megállapítás, mint az első tavaszi nap. Néha-néha azelőtt is végigáradt az életrebizsergető langyos áramlat, néha-néha azelőtt is ki-kisütött a nap; első tavaszi napnak azt nevezzük, amikor először vehetjük személyesen, háborítatlanul birtokunkba a tavaszt. És az első csók az, amellyel először veszi birtokába az egész embert a szerelem. Különös ismertetőjele, lemérhető hőfoka, megállapított időtartama, külalakja nincs, de erre nincs is szüksége. Az első csóknak megvan a maga egyéni jelentkező szava, amellyel félreérthetetlenül tudtul adja magát. Tévedés kizárva. Ha valaki nem érti meg a szót, ez annak a bizonyossága, hogy nem is szóltak hozzá. Nem kell hozzá szótár, összehasonlító mérték, előismeret, mint ahogy nem kell zenei fül a mennydörgéshez.

Néha a nyári fürgetegek váratlanságával szakad le a legelső csók. Hirtelen kinyílt az alkalom, éppen csak akkora rés, amekkorát villám szokott hasítani a sötét kárpiton és máris lecsap ajk az ajkra. Nincs idő előkészületekre, indokolásra, összeilleszkedésre; ezt vagy csak egészen elfogadni, vagy egészen visszautasítani lehet. Csodálatosan sűrített üzenet ez: egyetlen pillanat, a mondanivalók mérhetetlen missziójával megrakodva. Vallomás ez arról a szerelemről, amely eddig lesben állt és arról a másikról, amely most fogad örök hűséget egymásnak; kölcsönös erőpróba, két test és két temperamentum első összehangolódása.

De leggyakrabban hosszú, viszontagságos tavasznak ki virágzása a legelső csók. Mindketten készülnek rá, mértéket vesznek hozzá, elméletben kipróbálják fojtott szavakkal, nekilendülő és tétován megakadó mozdulatokkal, előre csücsörödő ajakkal, amelyet a fölgyújtott képzelet hosszabbít meg egymásig. A hadműveletek jól ismert terepen indulnak meg ezerszer előre elgondolt részletekkel; itt nincsenek meglepetések, hiszen csak a magukban fölnevelt gyönyört törvényesítik ezzel a csókkal. A hódítás befejezett aktusa ez, amely után a nyugalmas birtoklás békés perspektívája nyílik meg előttük. Olyan szelíd, biztonságos ez a csók, mintha két áldó kéz ernyőzné be: a család és a társadalmi morál keze. Nem azt élvezik, hogy mennyit kaptak egymástól, hanem azt, hogy mennyit adhatnak még egymásnak ezután... Talán nem túlzók, ha azt állítom, hogy az emberi technikának leghatalmasabb vívmánya ez a csók. A legszerényebb eszközökkel és a legkisebb kockázat árán a legnagyobb szerűbb erőt tudja kifejteni. Két ajknak - az emberi test e nevetségesen csekély részecskéjének - egyszerű érintkezése az érzelmek legelemibb áramlatát indítja meg. Gazdagság, hatalom, dicsőség ezt a diadalmas örömet, bor, kábítószer ezt a fölolvasztó mámort megadni nem tudja. És itt még nincsenek fizikailag lemérhető erőművi hatások, a szeretkezés ősi, primer szervei itt még nem jutnak szerephez; testileg itt mindössze az történt, hogy két ajk összeért és a csöppnyi bőrfelület két ember extázisba ájult érzelmeit közvetíti egymáshoz. Az erőátvitel legcsodálatosabb bravúrja ez, amelyet megmagyarázni csak a lélek finom képességeivel lehet. A csóknak nincs fiziológiája. A csók az elragadtatott képzelet legmagasztosabb alkotása. A csók a szerelem spiritualizmusa, az ajk a szerelmes lélek médiuma. Szinte fáj, hogy a természet az ő gyógyíthatatlan zsugoriságában ugyanazt az ajkat rendelte a táplálkozás és beszéd számára is. Sajnos, a természettel pörbe szállani nem lehet, de elfog a méreg, ha eszembe jut, hogy az emberek úton-útfélen milyen gondtalanul szokták koptatgatni ezt a remek műszert. Valahányszor be akarják nyálazni egymást a konvenció, a képmutatás, vagy a hideg piaci örömek csókjaival, szeretnék rájuk kiáltani:

- Hagyjátok abba! Úgy cselekesztek, mintha a stradivárius hegedűt tüzelnétek el, hogy megfőzzétek rajta nyomorult leveseteket!

Akárhányszor látni, amint a szerelmesek ott ülnek egymás mellett a viharutáni fülledt kábulatban, a csókba már belefáradtak, a mondanivalójuk kifogyott, ajkuk már csak a tehetetlenség erejével rebeg egy-egy becéző szót, mint ahogy az elállított gép lendítő kereke egyet-egyet lódul még. Azért ne féltsük őket; némaságukban és mozdulatlanságukban izgalmas várakozások feszülnek meg, a delejesáram most is összefonja őket, mint egy láthatatlan vérkeringés. De nini! A fiatalember keze önfeledt szórakozottsággal működik tovább, mint a kaszás-pók levált lába. Hol itt simogat, hol ott szorongat, meg nem pihen egy pillanatra se. Lassú, egyenletes dögönyözéssel masszírozza szegény imádottját, aztán gépiesen oda-oda hajlik, egy kis kihűlt csókot elpotyogtat a hajára, vállára, kezére, mintha folyton jelentkeznék: - itt vagyok!

Szeretnék rácsapni tanítói pálcámmal:

- Hagyd abba rögtön, ebadta pákosztos kölyke!

Bizonyára nem sejti szegény, hogy milyen finom, átszellemült érzékenységet koptat el ezzel a gépies babrálgatásával. Mert megfoghatatlan, még a ki nem kutatott titkos erők fizikájában is példátlan az a varázs, amely a szerelem kisugárzásában van. Mintha csupa csókos ajkfelületté válnék az imádott lény és mágikus ereje beköltözik a holt tárgyba is, amelyet magára ölt. Egy hajfűrt, amely libbenésében véletlenül megcsiklandoz, a ruha egy kis fodra, amely hozzád ér, egyszerre beléd szikráztatja az egész test villanyos izalmát. Látszólag közömbösen ülnek egymás mellett, de ez a láthatatlan, picike érintkezés, ez a szerelmi rövidzárlat megszakítás nélkül zuhogtatja egymásba a gyönyört. Sőt még annak a hajfűrtnek, ruhafodornak picike érintkezése se kell. Csak ott ülnek egymás közelében és a levegőréteg közöttük megtelik láthatatlan idegszálakkal, amelyek lelkiismeretesen közvetítik kettőjüket egymásnak. És ezeknek az idegszálaknak asztrál-anyaga meg nem szakad, akármennyire nyújtják is. A közelségből távolság lehet, a távolságból elérhetetlen messzeség, mégis látják egymást, érzik a közvetlen testi élmény erejével. Ez a csuda a szerelem kimeríthetetlen erőrezervoárja: ez tartja meg a hétköznapiakat az ünnepi kiruccanások számára. Ez az állandó elvarázsolt feszültség a teljes odaadásban nem semmisül meg, hanem ellenkezőleg, friss erővel újul meg, mint az óramű, amelyet újból fölhúztak. A teljes odaadásnak nem elpangott ernyedtségeket kell fölkorbácsolnia, hanem hosszú, feszült várakozásokat megjutalmaznia. Az igazi szerelmest nem is találja sohasem készületlenül, hisz a varázslat egy pillanatra se szűnt meg benne.

Azok a gépies babrálgatások, a szerelmi áradozás kommercializálódott kifejezési formái ezt a varázserőt pusztítják el. Az átszellemült érzékenységnek legszűzibb területeit tapossák el barommódra. A szerelemben föl a kezekkel, uraim!

Ahova ez a vágy nélküli kéz lecsap, a varázslatokat eloszlatja a megszokás és végül is oda-juttatja az embert, hogy a szentek szentélye előtt is csak külön ráolvasással bírja föl idézni a bűbájt. Jegyesek és félhivatalosan tudomásul vett szerelmespárok megjátsszák ezt az áradozást. Úgy becsapják egymást a szerelemnek ezekkel az elgépiesedett gesztusaival, mint a fényképezőgéppel, amelybe elfelejtettek érzékeny lemezt tenni, vagy a röntgenkészülékkel, amelyben nincs áram. Ha erkölcsösnek azt nevezzük, ami ingermentes, akkor valóban az a szabadság a legerkölcösebb, amely a nő ruházkodásáról és magaviseletéről leszedi a korlátozásokat.

Azokban a puritán szigorúsággal zárt fekete ruhákban és kegyesen kimért mozdulatokban a fülledésig zsúfolódnak össze az ingerek, amiket a modern flapper meztelenségével és fesztelenségével szellőztet ki magából. A régi közfelfogás helyes úton jár, amikor mégis a szigorú zárkózottságot és tartózkodást nevezi erkölcsösnek. Az erkölcs így válik a szerelmi ingerek megőrzőjévé, sőt tenyésztőjévé. Az a szerelem, amit az erkölcs óv korlátozásaival, ezer húrú hangszer a gyönyör ezer árnyalatával. Ellenben a szabadjára engedett szerelem olyan, mint a

faág, amelyről gallyat, lombot, virágot lehántottak, amíg csak pusztá dorong nem lett belőle. Szegényes egyhúrú doromb, amely csak a maga mindig - egy, kezdetleges, durva melódiáját bírja lebrümmögni. Holott az erkölcs nem azért van, hogy pusztítson, hanem hogy gazdagítson, nem azért, hogy a gyönyöröket kiirtsa, hanem hogy megőrizze és ne hagyja könnyelműen elherdálni.

A szerelem erkölce: a szerelem ökonómiája.

25.

Arra gondolj, hogy könnyű a szerelmet megszerezni, de nehéz megtartani. És ha szerelmet mondok, természetesen az aktív és passzív szerelmet egy időben értem ezalatt. Szeretni és szerettetni: ennek a kettőnek az összege a szerelem. Viszonyzatlan szerelem éppúgy nincs, mint ahogy nincs gyökértelen növény. Azok a látszólag egyoldalú boldogtalan szerelmek, amelyeket az életből és a világirodalom remekeiből ismerünk, a remény kifogyhatatlan erő-tartalékaiból táplálkoznak. Társadalmi előítéletek, gazdasági különbségek, véletlenek, fizikai adottságok és más elképzelhető akadályok nem bírnak akkora falat emelni, hogy a szerelmes ember reménysége elől eltakarják a boldogság lehetőségét; és állhatatosságát, szerelmének hatóerejét hozzáméri az akadályokhoz. Két szerelmes embert talán még sohasem tiltott el egymástól olyan siralmas, groteszk módon az élet, mint Abélard-t és Héloise-t. Mindketten a zárda levethetetlen, örök szüzességi fogadalmába börtönözve és Abélard azonkívül a sebész kegyetlen kése által fizikailag is örökre a fogadalomhoz forrasztva; - valóban, a két boldogtalan ember legrajongóbb ábrándozásaiban se kecsegtethette magát a megvalósulás délibábjával. De ha szerelmüknek a valóság talajában már nem volt keresnivalója, megnyújtotta gyökerét a földöntúli világig, ahol már nincsenek börtönfalak és testi nyomorúságok. Abélard és Héloise szerelme éppoly örök, halhatatlan, mint az a világ, amelybe szerelmével emelkedett.

De Azrának, a sápadt rabszolgának szerelme a szultán leánya iránt csak a költő szentimentális képzeletének az alkotása. A valóságban a rabszolgák a rabszolganőket szokták szeretni és mindenkinek az ízlését öntudatlan meggondolások irányítják a legközelebbi, legvalószínűbb lehetőségek felé. Ha valaki szerelmével a maga osztályából kitör, akár fölfelé, akár lefelé vezet is az útja, akár az osztrák császár leányát akarja feleségül venni, akár a nyelvmesterével szökik meg királyi férje mellől, a szerelmet mindig csak a helyzete ellen toporzékoló lázadásának ürügyéül használja. A szerelem pillangófogatán valahová iparkodik, vagy valahonnan menekszik. Karenina Anna eszeveszett szerelme legpontosabban a férje iránt érzett gyűlöletével mérhető le. Pontosan annyira szereti Vronszkijt, amennyire férjét megveti.

Óvatosan kezeld hát a kacérságot, amikor a reménységnek azt a vékonyka szálát feszítgeted, amely szerelmesedet hozzád fűzi. Persze, kedves izgalmaival kecsegtet ez a játék, a nőnek végképp szakítania kellene macskatermészetével, ha le akarna mondani ezekről az apró ingerkedésekről, amelyek mindig újabb olajat öntenek a lankadó tűzre. De kiszámíthatatlan, hogy mikor csap be a tragédia. Szerelmesed, aki eddig oly készségesen „ugrott”, egyszer csak nem ugrik többé, hanem az ajkába harap és visszavonul. Megdöbbenve, értelmetlenül állsz az új helyzettel szemben, pedig tudhatnád, hogy mi történt: az a vékonyka szál elszakadt. És ha az egyszer elszakadt, soha többé össze nem bogozható. Aki egyszer reménységét elveszítve, lemondott, többé sohase tér vissza.

Mondom, könnyű a szerelmet megszerezni, de nehéz megtartani. Pókhálónál foszlósabb, illatnál illanóbb. Persze, te folyton azt hallod, hogy a szerelem elementáris szenvedély, a teremtés őseje, amelynek diadalmas munkáját minden tavasszal láthatod a szerves élet világában. Csakhogy ez az őserő úgy aránylik ahhoz a szerelemhez, melyről itt van szó, mint a mocskos tulipánhagyma a kifejlett pompás tulipánvirághoz. Ha csak erről az őserőről volna szó, ezt egy kurta képlettel ki lehetne fejezni és szabályozásáról az emberi közösség gondoskodnék a maga higiéniai, népesedési és gazdasági érdekeivel. Valami könyvnek a címlapján olvastam, hogy: „Szerelem az élők világában.” Csakhogy az élők világában nincs szerelem, csupán fajfenntartás van. Aminthogy nincs ingyencsésze, csak táplálkozás. Petrarca olyan messze esik egy hivatásos állattenyésztőtől, mint Brillat-Savarin mester egy biokémikustól.

A szerelem nem természetes képződmény, hanem sokezeréves emberi kultúra rafinált alkotása. Ha a természet szavára hallgatnál, amelyre olyan szívesen szoktak hivatkozni, legföljebb néhány kezdetleges indulatszót érhetnél ki belőle. A természet arra tanítana, hogy válogatás nélkül és a legrövidebb úton keresd ösztönöd kielégülését és mindig csak azt kövesd. Nagyon szegény volna ez a szerelem, mint ahogy szegény, együgyű, unalmas az az egész élet is, amellyel a természet ajándékozott meg bennünket. Jean Jacques Rousseau nagyon átérezhette a civilizáció csődjét, amikor vissza az őserdőbe mutatta meg az utat, de a kétségbeesésnek ugyanilyen útja lett volna az, amely egy meredek szikla pereméről a halálos mélységbe vezet. Nem, az élni akaró ember útja nem vissza az őserdőbe visz, még akkor se, ha látszólag civilizációjával nekiment a falnak. Át kell törnie a falat és mindig előre kell mennie és mindig feljebb, mindig újabb bonyodalmak felé. Az őserdő jó volt arra, hogy az ember megszülessen benne, de emberi törvény rendelte, hogy lehántsa magáról, mint ahogy a csibe zúzza szét a tojáshéjat.

Képzeld csak el, hogy az ős nemi vágyak első nyilvánulásától a „*Table ronde*” kicsiszolt madrigáljáig mennyire meggazdagodott a szerelem szótára. A „*Frauendienst vor Gottesdienst*” nemcsak afféle gálans szólásforma volt, hanem parancsoló valóság is. A szerelem szögleteiben legömbölyített kultusszá szublimálódott, amely az ember valamennyi életformáját magába foglalta és rítusával szabályozta. Ennek a szerelemnek legértékesebb erénye a hűség volt, amelyet önként vállalt megpróbáltatások tüzeiben edzettek meg. A választott hölgy színével indulni harcba és ajkán az ő nevével halni meg: a legdicsőbb apoteózis volt, ami embert hűségéért megjutalmazhatott. Ajánlom, hogy olvasd el Catulle Mendèsnek, ennek a pogány derűjű franciazsidó költőnek „*L’homme nu*” című regényét. Egy fiatal lovagról van szó benne, akit a rablók az erdőben megtámadnak és nemcsak pénzétől és fegyvereitől fosztják meg, hanem a ruhájától is. Anyaszült meztelenül indítják el útjának, a szerencsétlen így bolyong dúvad módjára, hogy valami emberi segítséget találjon és szerencsétlenségére mindez épp annak a várkastélynak a közelében történik, ahol a nők szerelmi törvényszéke gyűlt össze szokásos évi nagygyűlésére. Lefogják őt, a törvényszék elé kerül, amely azt a büntetést méri ki rá, hogy egy évig mindenkinek mindig az igazat kell megmondania. Úgye, talán mondanom se kell, hogy az élet legnélkülözhetetlenebb segédeszközétől, a hazugságtól megfosztva, milyen rettenetes szenvedéseket és életveszedelmeket kell kiállania. Amíg e regényt olvasod, úgy érzed majd magad, mintha egy barokk díszítésű pompás teremben volnál, ahol az élő természet valamennyi rekvizitumát megtalálod a növényvilágtól a puhányokig, a puhányoktól az embertörzsű szárnyas oroszlánokig, de minden a maga természetes adottságából a közös stílus görbe törvényei szerint kifacsarintva. E művilág fölé égbolt helyett a festett mennyezet borul, pufók felhők között lebegő szeráfi szellemalakzataival. És az emberek, akik e világban élnek, szintén e stílus görbületeihez alkalmazkodtak és a szerelem, amit szívükben, e finom

mívű vázában hordoznak, úgy hasonlít a teremtés ős ösztönéhez, mint a falidíszek stilizált virága vadonban élő őséhez.

Catulle Mendès regénye karikatúra, de karikatúra volt maga az élet is, amelyet ábrázolt. Följutott az átstilizáltságnak egy olyan valószínűtlen, képtelen magasságába, ahová már a tápláló köldökzsínör nem bírt utána nyújtózkodni. Elszikkadt volna, régen lemálladozott volna, hogy közelebb kerüljön a földhöz és ereje a természetes ösztön tüzetől frissüljön föl. De csak annyi ez, mint amikor a léggömb leszáll, hogy újból megtöltsék könnyű gázzal. Csak azért szállt le, hogy újból fölemelkedhessék és még magasabbra, mint eddig. A „*Table ronde*” lovagai és női virágszállai már rég meghaltak, de a szerelem kultusza, amit ők teremtetek meg, itt maradt a számunkra. Díszekben, elfajzott ágbogaiban megnyirbálódott, de erei friss, éltető nedvekkel teltek meg.

27.

De a szerelem palántája nemcsak fölfelé terebélyesedik lombjával az irrealitások egébe, hanem gyökérzetével lefelé is, az alvilági tüzek centruma felé. Az egyszerű ősi műveletből a testi játékok hatalmas rendszere fejlődött ki. Amennyire elszakadt az a másik szerelem az érzékektől, annyira különvált ez mindenféle szellemiségtől. A gyönyörök itt pontosan megállapítható és használati utasításokban megszabható fizikai eljárások termékei, amelyeknek kicsapódásánál a képzeletnek és az érzelmi elfogultságoknak semmiféle szerepe sincs. Egyszerre függetlenítette magát fölfelé a szellemi tényezőktől és lefelé az ősi ösztöntől, sőt legfőbb hivatását épp abban látja, hogy az ösztönök pihenő szüneteit is kitöltse mesterségesen megindított procedúráival. Mint ahogy az igazi rafinált szakácsi művészet nem a közvetlen éhséget iparkodik kielégíteni, hanem éppen az elványadt étvágyat akarja új, mesterséges ingerekkel helyettesíteni. Ennek a szerelemnek egyetlen célja a testi gyönyör és mindegyik útja teketória nélkül, egyenesen tör a cél felé. És mint ahogy a régi római lakomák legjelentősebb erőforrása a vomatórium volt, a kiürítések csarnoka, amely az ételekhez megfelelő gyomorürről gondoskodott, - ennek a szerelemnek legfontosabb gondja, hogy a rendelkezésére álló erőket minél gazdaságosabban használja ki gyönyörtermelésre.

Ennek a szerelemnek éppúgy megvoltak a maga Petrarcái, mint annak a másiknak. Théophile Gautier és a parnasszusi „Cénacle” többi költője - valószínűleg egymás mulattatására - versekbe foglalta a „l' amour prolongé”-nak apró mesterfogásait. A kegyeletes utókor pompás kiadást rendezett amatőrök számára e versekből, amelyeket azonban sem a merített papír, sem a finoman metszett betűk, sem a rímeknek, versmértékeknek, asszociációknak ötvösművésze nem bírt kiemelni a malackodások alacsony rendjéből. Itt a költő igyekezete hiábavaló, mint ahogy hiábavaló a sas szárnya a földalatti csatornában. Anyagiasságba zárva és a gondolatársítás nagyszerű kapaszkodóitól megfosztva, a költészet tehetetlenné válik. Hiába halmozza föl költeményében rubensi vaskossággal a pucér testek egész mészárszékét, abból sohase lesz erotika: aminthogy attól nem lesz ragyogóbb a vers, ha egy indiai maharadzsa valamennyi ékkövét föl is sorolják benne.

A közfelfogás szörnyű igazságtalan tévedése, hogy a pornográfiaüldöző erkölcsöt fekete ruhás, fekete pápaszemes aszkétának ábrázolja. Ez az öncélúvá fejlesztett érzékiség nem azért kárhozatos, mert buja, hanem ellenkezőleg, mert nyomorúságosan kiszikkadtan monoton. A permutációk és variációk szegényes esélyei közé korlátozva, menthetetlenül elkoptatja a maga ingereit és hogy friss ingereket szerezzen, észrevétlenül siklik bele a szodomizmus elfajzásai-ba. Egy megpörkölődött hernyó rángatózásánál ezerszer szánalmasabb egy idült szerelmi kéjenc esztelen, céltalan és kielégíthetetlen vonaglása.

Nos, ha meg akarod óvni a szerelmedet, a követendő út nyitva áll előtted. Egyszerre kell szemmel tartanod mind a két végét: hogy fönt ne gőzölögjön el az ideológiák felhőibe és lent el ne süllyedjen a képzeletmentes érzékiségben. Akár fölszáll, akár lesüllyed, örökre elveszett a számodra. Épp azért vigyázz mindig a köldökzsinórra, amely szerelmedet kiindulási pontjához: az élet egészséges ösztönéhez kapcsolja. Így valósul meg számodra a szerelem örök csudája: a szellemisége megtelik érzékiséggel és az érzékisége szellemiséggel. Két ajk összeforrása a legszebb, legmélyebb gondolatot fejezi ki és két rokongondolat összeölekezésében a legtüzesebb érzékiség borzong meg. A test és lélek összhangzó kettősségéről lehet vitatkozni, de az igazi szerelemben vitathatatlanul megvalósult az.

28.

A szerelemben a féltékenység a hadiállapotot jelenti. A békés birtoklás nyugalmas rendje helyett a legapróbb pozíciókat is fölfegyverzett leselkedés és gonosz gyanú szállja meg. Az élet legmindennapibb funkcióit is leeresztett sorompók akasztják meg, az utak járhatatlanokká válnak, a szavak, sőt a gondolatok is ijedten rejtőznek el és csak álruhában mernek a nyilvánosság előtt mutatkozni. Úgy jár a féltékenység, mint a megszálló csapat, amely szigorával megőrzi, de egyúttal meg is fojtja hódítmányát.

A féltékenység a szerelem kikerülhetetlen mellékterméke, sokan épp azért hajlandók a szerelem igazolását, hivatalos fémjelzését látni benne. Csakhogy az igazi arany fémjelzés nélkül is arany marad és az ötvösök azért szabták picire a fémjelet, hogy könnyen el lehessen rejteni és ne csúfítsa el az arany nemes felületét.

A féltékenység tulajdonképpen nem a szerelemből, hanem a szerelem egy végzetes tévedéséből ered. Olyan kizárólagosságot követel magának, amilyenel ember embert sohase fog tudni birtokba venni. Háromszoros kalitkába zárhatja, mindegyik sejtjét külön pórázsal köthet magához, akkor is marad benne valami ellenőrizhetetlen, megfoghatatlan, - ha más egyéb nem, hát a gondolatok villódzásai. Így aztán a megkezdett úton megállani nem tud többé. Gyötörve és gyötörtetve egyre szűkebbre vonja a gyanakvások hálóját, anélkül, hogy a zsákmányban valaha is kielégülhetne. És így lesz a szerelemből, két ember magasabbrendű, fölszabadultabb életlehetőségéből rabbilincs, amely két embert egymás nyomorúságához láncol. Megszokják, hogy egymásban csak a béklyó szorítását érezzék, egymásban csak a tiltó falat lássák, amely látásukat eltakarja és amely mögött a világ ezerszeres csábítással ragyog. És nemcsak a féltett gyűlöli az ő féltőjét, hanem a féltő is az ő féltettjét, mert a rab bilincsenél nem könnyebb teher az a kényszer, amely a rabtartót köti az ő rabjához. Minden csók egy-egy tüzes kérdés, amelyre nincs felelet; minden ölelés egy-egy marcangoló motozás, amely a megtalálhatatlant keresi. A mérgezett tör nem lehet kegyetlenebb a féltékeny ember fürkésző tekinteténél. Komor aggodalommal kutatja át apróra a jól ismert vonásokat s annál borúsabb, minél kevesebb okot talál a gyanakvásra. Olyan ez a tekintet, mint a méh fullánkja: mást sebez, de neki magának a szíve gyökere szakad belé. A féltékenység a szerelem bizonyossága, de mit ér, ha gyűlöltté teszi azt a szerelmet, amely mellett tanúskodik? A féltékeny ember maga riasztja el magától szerelmesét, mint aki dobbal akar verebet fogni.

29.

A szerelem amúgy is hajlamos a vakságra, fölösleges tehát erőszakosan kiszűrni a szemét. Ugyan micsoda örömet, büszkeséget is adhat a vak ember választása? A szerelemnek, mint minden szenvedélynek, valószínűleg szintén megvan a maga vaksági periódusa, de ezt éppoly kevésbé lehet állandósítani, mint a gyümölcsfák virágzását. Az ilyen szerelem legföljebb a szentiváni éjszakák idejére tart. Titánia szerelme, amellyel az ő számárfejú Zubolyát szorongatja, mindig komikus, mert legolvadozóbb odaadása fölött is ott lebeg az elképedt kiábrándulás, amikor a bájital varázsa alól föloldódik.

Édes kis hugom, nyugodj belé, hogy annak a számára, aki téged igazán szeretni fog, nem te leszel a legszebb, a legbájosabb, a legelméesebb. Ha a szerelmi berzenkedés pillanataiban behunyod szemmel kukorékol is, egyébként mindig meg fog maradni benne az összehasonlítás mértéke. És te is, akármennyire rabul ejtett is a szerelem, fogsz találni férfiakat, akik sudárabb természetűek, másokat, akik vidámabb kedélyűek, és megint másokat, akik fürgébb elméjűek, mint az, akit te választottál magadnak. Ez nemhogy kiábrándítana szerelmedből, ellenkezőleg, annál jobban megerősít benne. Az ember nem azért szereti a maga választottját, mert az a legkülönb, hanem ellenkezőleg: azért hajlandó könnyű szívvel lemondani a legkülönbekről, mert szereti őt. Az igazi szerelem a végtelenbe nyújtja és érezhetetlenül könnyűvé párolja a köteleket. És mégis a legszívósabb kötelék ez, ami embert emberhez fűzhet: a bizalom. Az igazi szerelmespárt nem azok jelképezik, akik egymáshoz bújva, egymás szemében mereven megbűvölődve, vakon és süketen lebegnek a zajló világban. Az igazi szerelmesek szabadon, derűsen mennek a maguk útján még akkor is, ha ez az út jobbra-balra messze viszi őket egymástól. Elfogulatlanul, szabadon nézik az élet kínálkozó szépségeit és tiszta szívvel gyönyörködnek bennök. A tépelődő féltés helyett a hit bizonyossága van bennök, ez teszi őket olyan derűsekké. És ha néha a távolból összeakad a tekintetük, egy-egy mosollyal üzennek egymásnak, hogy semmi baj sincs.

30.

Sajnos, a szerelmesek többnyire egészen másfajta felszabadulást keresnek szerelmükben. Szerelmük diadalát végre élvezni óhajtják a korlátlan és fesztelen birtoklásban; az ostrom izgalmait, megpróbáltatásait, önmegtartóztatásait után végre bevonultak a várba és mohón vetkőznek lelki ingujjra, hogy istenigazában otthon érezhessék magukat. Szegény nő, akinek szerelmi alkatában a szellemi becézgetések a testi szükségleteknél is fontosabbak, ijedten látja, hogy micsoda végzetes sorsfordulat volt számára az a pillanat, amikor odaadta magát. Mintha hirtelen rövidzárlat égette volna el a vezetéket, egyszerre elernyedett közöttük a villanyos feszültség, amely vágyaikat egymás felé csücsörítette állandóan. Nemrég még fülledt áradások, részeg könnyörgések csikartak ki minden egyes apró, futólagos csókocskát, minden egyes összecsapásuk egy-egy izgalmas csata volt a maga győzelmeivel és alélt fegyverszüneteivel; - most pedig a polgári napirend kiszabott perceiben nyugalmasan telepsznek le szerelmi lakomájuk mindig terített asztalához. Nincsenek többé előre nem látott, véletlenül adódó helyzetek, amelyeknek kiaknázására rögtönözve kell határozni és cselekedni és amelyek annyi kifogyhatatlan, új árnyalattal gazdagítják szerelmi gyakorlatukat. A férfi, akinek számára az extázis amúgy is mindig csak epizód jellegű, kihasználja az új helyzet előnyeit és szerelmét gondosan elszigetelve, a lényegre leegyszerűsítve illeszti napirendjébe. Lassankint minden szó, minden mozdulat a célszerűség szolgálatába idomul és végül is a kielégülés leg-egyenesebb, legszabályozottabb, legrövidebb útját tapossa ki. Kifejlődik a tökéletesre leegyszerűsített összműködés, amelyben mindegyik fél gépiesen végzi a maga föladatát, anélkül,

hogy szellemének a legkisebb szerep is juthatna benne. És amíg így látszólag egymás számára a kielégülés legnélkülözhetetlenebb, legbiztosabban működő műszereivé válnak, örökre elvesztik azt a képességüket, hogy egymásnak izgalommal szolgálhassanak. A boldog szerelemnek kikerülhetetlenül ez a sorsa, ha a férfi jelöli ki az útját. A férfi szenvedélye a hódítás és nem a megtartás. A közfelfogás boldog szerelem alatt a kielégített szerelmet érti, ami persze nemcsak tévedés, hanem képtelenség is. Kielégített szerelem éppúgy nincs, mint ahogy nincs kiszáradt víz és eloltott tűz. Amikor már a szerelem nem tud kielégítetlen kívánságokat adni, éppúgy megszűnt, mint ahogy megszűnik a tó, ha elpárolog a vize.

Épp ezért a szerelem útjain a nő sohase adja ki kezéből a vezető szerepet. Testi fölkeszült-ségében is alkalmasabb arra, hogy a haladás tempóját ő szabja meg. A nő művészetére vár a föladat, hogy a háziünnepek kivételes hangulatát megőrizze és ne hagyja a házias pongyolaságot elterpeszkedni rajtuk. Nem minden férfi angol úr, aki otthon is fölveszi a vacsorájához a fekete ruháját, de a nő maradjon meg otthon is az ünnepélyes Ladynek, sőt otthon még inkább, mint bárhol másutt. A nőnek mindig legyen egy leple, amelyet még nem vetett le, egy csókja, amelyet még nem adott oda, egy kis szüzessége, amelyet még nem használt el.

31.

A szerelem esztétikáját gondosan ápolni, megőrizni, mint a szobapálmát: igazi nőies föladat, ebben nem igen lehet a férfi közreműködésére számítani. A teremtés koronája a legkisebb akadályok fizikai törvényét követi és mihelyt módja nyílik rá, mellőzi az előkészítő formalításokat és átmeneteket. Az ő számára a szerelem egyszerű házieszközzé válik, amely egész nap békében pihen a maga helyén, adandó alkalommal nyugodtan előszedhető és használat után újból elrakható, mint az evőeszköz ebéd után. A szerelem megmarad, csak éppen automatikusan működik, mint a központi fűtés, amely észrevétlenül, egyenletesen melegít, anélkül, hogy minduntalan újból meg kellene rakni a tüzet. Azok a lassan áttüzesedő szavak, fokozatosan mélyebbre próbálkozó simogatások fölöslegessé válnak, a megállapodott közös jelre amúgy is pontosan elindul a szerelmi gépezet, amelynek legnagyobb előnye, hogy nemcsak elindulni tud szükség szerint, de el is tud állni, mihelyt nincs rá szükség. A szerelem is besoroztatik a többi megfékezett, megrendszabályozott elemi erő közé, amely az embert szolgálja. Éppolyan könnyen kezelhető, kényelmes, mint a villanylámpa, amely a nachtkaszin virraszt: egyetlen kattintással fölgyújtható és eloltható. A kísértés sokkal erősebb, semhogy a teremtés koronája ellene tudna állani. Nyugodtan végigolvashatja az újságját az apróhirdetésekgig, édes gondtalansággal legeltetheti szemét a fekete betűsorokon, mint aki tudja, hogy semmit se szalaszt el; utána ásítózva el is beszélgethet a nap elmúlt eseményeiről, apróságokról, semmiségekről, amik éppen eszébe jutottak, aztán mikor már újságból, beszédből kifogyott - egyetlen mozdulatra kigyulladt a tűz a szerelmi kátlanban, pompásan fölforr, ami forni való, olvad, ami olvadni való, ez a kecses is házi gyorsforraló éppúgy megfőzi a maga főznivalóját, mintha egy vulkán tüze égne benne. És amily hirtelen kigyulladt a tűz, éppoly hirtelen el is alszik, mihelyt nincs rá szükség. Egyetlen lépéssel künn van a varázslatok kertjéből, az elragadtatások, mámorok, kéjek világából, újból ott van a józan élet hús levegőjében és ásítózva folytatja a beszélgetést, amit néhány pillanat előtt abba-hagyott:

- Képzeld, Havas nem is válaszolt az ügyvédi felszólításra!

Nem is sejti, hogy akihez ilyen kielégült, megbékélt nyugalommal beszél, e pillanatban lemérhetetlen távolságban van tőle. Partnernője, akinek fizikai állagában jóval lassabban tudnak csak a fölkorbácsolt hullámok elcsendenedni, magára hagyatva még mindig ott himbálódzik

abban a másik világban, amelyből ez a száraz, prózai beszéd úgy korbácsolja ki, mint a lángpallos a paradicsomból. Előbb testét-lelkét gyötrő kinná, aztán gyűlöletes megaláztatássá válik számára ez az egyoldalú személyes használatra lokalizált szerelem, amely végül nemcsak kielégülést nem tud adni neki, de vágyakat se. A teremtés koronája értelmetlenül bámul, amikor először veszi észre homlokán a szarvakat. Nem érti, hogy mi lehetett a változás oka, holott ő mindent megtett, ami csak tőle telhetett. No igen, ő mindent megtett, ami csak tőle telhetett a maga kényelmének, megrendszabályozott örömszükségletének ellátására és ezzel meg is ölte véglegesen a szerelmet, nemcsak a nőét, hanem a magáét is.

32.

A teremtés koronája, a férfi l'art pour l'art ragadozó állat. A közvetlen éhségen túl a hódítás hiúsága hajtja őt a zsákmány után. A nő, mint mindenben, úgy ebben is sokkal józanabban tudja meglátni és megítélni a reális értékeket. A nő aránytalanul könnyebben tudja a maga körénél alantasabb rétegekből kiválasztani szerelme tárgyát, mint a férfi; mindig pontosan le tudja hámozni az emberi lényegről a jelmezt, presztizst, hazugságot, még akkor is, ha olykor ravasz számításból látszólag becsapítja magát velük. A nő érdekből, hiúságból oda tudja magát adni, de szeretni nem. Az a férfi kiváltságos adománya, hogy a hiúságával a szerelmét tudja fűteni. Gazdagság, előkelőség, megközelíthetlenség, sőt a tekintélyes klientéla a férfi számára megannyi robbanékony gyújtóanyag, amely egyszerre lángra lobbantja szerelmét valamennyi érzécsalódásával, önámításával egyetemben. Így hát az a nő, aki az érdek-hajhászó férfi áldozatául esik, nem is érezheti becsapottnak magát. Ő valóban igazi szerelmet kap, csakhogy ez a szerelem abban a pillanatban szűnik meg, mikor a férfi hiúsága jóllakott.

Világos, hogy a teremtés koronája téved. Azt hiszi, hogy ha az imádott nőt „megkapta”, a hódítás műve befejeztetett és ő jóllakott hiúságával pihenhet babérjain. Pedig hát amikor először szakadnak le a gátak és először omolnak össze a rég sóvárgott meghittségbe, az csak annyi hódítás, mint amikor a repülőgép elsuhan az Északi-sark fölött és a pilóta lehajítja a hóba a nemzeti zászlót. A repülőgép tovább suhan, a sarkvidék pedig továbbra is ott marad megközelíthetetlenül rejtett kincseivel. Azt a tarka zászlót, az emlékezet gyatra kis rongyát is örökre eltemeti a hóesés. Ez csak annál megy hódításszámban, aki beéri a skalpvadászok gyerekes ambíciójával és megelégszik véle, ha újabb rovást róhat szerelmi kalendáriumába.

Azt már a vadászember tudja, hogy könnyű, a dolga, ha csak az oroszán bőrére pályázik, de ha magát az eleven oroszánt akarja megtartani, kalitkába kell zárnia és kitartó munkával magához szelídítenie. Nőt véglegesen meghódítani sohase lehet, sőt az ember akkor veszti el végleg a nőt, amikor hódító vágya már nem lát több föladatot maga előtt. Amikor először nem talál többé meghódítani való új területeket szerelme tárgyában, - már le is mondott róla. Nem véletlen, hogy a szakítás jelszava: - „*Elég volt!*” Nem azért szakítanak, mert nem találták meg egymásban, amit kerestek, hanem mert nagyonis megtalálták. Persze az ok és okozat itt is összecserélődik. Aki igazán szeret, mindig talál kedvesében valami ismeretlent, valami féltetni való aggályosat. Amikor az ember először alszik biztonságos nyugalommal, ebben az álmában a szerelme szenderül örök jobblétre. Az igazi szerelem rossz altatószer és kényelmetlen házipongyola. Az igazi szerelem azért életprogram, mert egy életre szóló föladatot jelent.

A szerelmes ember mindig lényének legjavát állítsa pózba kedvese felé. A szerelmét játssza el könnyelműen, ha pongyolára vetkőzik a meghittságból. A legtöbb szerelmi csődnek itt lehet megtalálni az okát. Úgy lerakódik otthon, mint aki végleg hazaérkezett és fesztelenül nyújtóztatja ki apró emberi gyarlóságait. Minden mozdulat egy-egy újabb leleplezés és nagy biztonságában nem veszi észre a sebeket, amelyekkel szerelmüket folyton megtépázza.

A szerelmes ember az egész világnak őszintén megmutogathatja magát, de kedvese számára őrizze meg mindvégig azt a nemes pózt, amellyel először mutatkozott előtte. Az uzsorás az egész világgal szemben lehet könyörtelenül kapzsi, de a kedvesével szemben legyen nagy-lelkű gavallér, a poltron legyen dali hős, a bárdolatlan finoman kedveskedő. Az ember természeténél fogva általában nem erényes állat; sem az önmegtartóztatás passzivitására, sem az önfeláldozó aktivitására nincsenek magával hozott hajlamai. De van felsőbbrendű akarata, amely parancsszavával a közönyös lélekből is ki tudja kényszeríteni a hősies erényeket. Ime tehát a szerelmes embernek életében egyetlenegyszer megadatik az alkalom, hogy a nagy drámai hős szerepét eljátszhassa és legalább egy ember előtt fölmagasztosítsa magát e szerepében. Ez a nemesítő hatása teszi érthetővé azt a jelentőséget, amelyet a szerelem az érzelmek rangsorában kapott. Aminthogy a szerelem csak addig él, amíg ezeket a magasabbrendű törekvéseket ki bírja váltani az emberből.

Bevallom, az élet és irodalom sok szerelmi regénye nem emellett tanúskodik. Életsorsok tragikus összeroppanásáról beszélnek, végzetes lejtőket mutatnak be, amelyek a bűn posványába siettetik áldozatukat. Látni, amint nagyrahívatott emberek vesztükre beleszeretnek a bűn pirosan nyíló lápvirágába, otthagyják hivatásukat, családjukat, társadalmukat, eszeveszettül kivetkőznek belőlük nevelt erkölcsaikből, csak hogy minél gyorsabban lesüllyedhessenek szerelmük színvonalára. A közvélemény hajlandó is rá, hogy csak a bukott angyalok tragikus zuhanásában lássa meg az igazi „nagy” szerelmet, nem pedig abban az egyöntetű nászrepülésben, amellyel egy emberpár egymást folyton megmehesítve, folyton legragyogóbb oldalával egymás felé fordulva száll egyre fölfelé. Ha kényelemszeretőkké lennénk, egyszerűen azt mondhatnók, hogy ez nem szerelem, hanem ez ama bizonyos „szenvedély”, a vér elharapódzott pokoli lángolása, amely nem különb a morfinizmusnál, alkoholizmusnál és a test egyéb szerencsétlen rabszolgaságánál. De persze az elnevezéseken túl lényegbeli különbségeket bajos lenne megállapítani. A leggondosabban összeválogatott, - hogy úgy mondjam, legkonstruktívabb szerelmi együttesből nem hiányzik ez a szenvedély, és viszont a legtragikusabb szenvedélyben is megvan az a lelki hajtóerő, amely a testi ölelésen túl a teljes egybeolvadásra törekszik. Nevelés, környezet, alátemetett hajlamok robbanó ereje veszi itt át az életsors irányítását. Márai Sándor Aszkenázi professzora, amikor otthagyja tanári katedráját, hogy egy elvetemült perdita kitarthatja lehessen, a maga eddig elrejtett, elnyomított énjét leplezi le és amikor szenvedélyével ezt az új életet választja, teljes erkölcsi fölháborodásával ítéli el múltját. Ebben a szenvedélyében van moralitás, sőt elfojtott moralitása jelöli ki szenvedélyének útját. Ismert dolog, hogy arisztokraták, akik otthon föstetlen, bifsztetekarcú, kimért illemű, tiszta arisztokrata hölgyek társaságában élnek, milyen szenvedélyesen vetik magukat a festett arcú, nyitott szájú, feslett modorú nők után. Ez a szerelem az ő fölszabadulásuk; parancsszavával az élet fölszínére szólít olyan hajlamokat, amelyek egyébként örökre eltemetve maradtak volna.

A sündisznóknak is, amelyek az egész világ ellen tüskéiket szögeznek, van egy-egy sima oldala, amelyet egymás számára tartogatnak. A kiegyenlítődésként, az egymáshoz illeszkedésnek ez a csudája: ez a szerelem.

A szerelmet hasonlítják vulkánhoz, amely az ismeretlen mélységekből nyit utat az elemi tűznek és olvadt lávájával előnti a gondosan művelt tájakat; hasonlítják a tavaszhoz, amely varázsszavával munkába szólítja a föld termőerejét és rügyeket duzzaszt a száraz gallyakon: hasonlítják a szökőárhoz, amely váratlanul támad és gátakat áttörve ragad sodrába mindent, amit útjában talál. Ezek a hasonlatok nemcsak maguk sántítanak, de zsákutcába vezetnek mindenkit, aki a nyomukban indul el. A szerelem ugyanis nem valami kivételes izzási állapot, nem betegség, nem periódus, hanem életforma. Nem kéjlak, nem kocsmá, amelybe időközönként jár el, hogy kedvét töltse benne, hanem állandó lakás, amelybe valamennyi életműködésével véglegesen költözködik az ember. Ennek a lakásnak nemcsak hálószobája van, hanem nappali szobája is, konyhája is, sőt egyéb mellékhelyisége is és a maga idejében mindegyik ugyanannak az életnek egyformán megfelelő kerete.

Mert az igazi szerelem nem akadály a életnek, hanem ellenkezőleg, leghatalmasabb ösztönzője. Az ember akkor is szerethet, mialatt az irodájában körmöl, a műhelyében dolgozik, a boltjában a vevőkkel bajlódik. A szerelem az a bizánci aranyalap, amelyre az élet a maga képeit fösti és a legkomorabb színek mögül is kisugárzik az arany fénye. Nagyon nyomórútságos ripacs lenne a szerelem, ha csak a szenvedély futó fürgetegeiben tudná elsüstörékelni a mondókáját. De szerencsére a szerelem nemcsak suttogni, nyögdcicsélni, lihegni tud, hanem szelíd emberséggel beszélni is és nemcsak az ölelés görcsös összeolvadásában tudja éreztetni egymást, hanem a pusztán együttlétben, sőt az elválasztó távolságok ráemlékezéseiben. Az emberek akkor is szeretik egymást, amikor táplálkoznak, dolgoznak, szórakoznak, sétálnak, vagy éppen szótlánul üldögélve nézegetik az idő lassú múlását. Úgy húzódik végig egész életükön a szerelem, mint a vasváz, amely a laza agyagszobrot tartja szilárd egységben. Ez a szerelem minden szót, minden mozdulatot átszűr, magasabbra hangol, mint a verses színjátékokban, anélkül, hogy a szerves élet törvényeitől egy pillanatra is elszakadna. Soha egy pillanatra se kell félretenni, mert soha egy pillanatra se áll semminek sem az útjában. Azok a piros csókok önként virágzanak ki, ha eljön az idejük; minden részecskéjében összefüggő, egységes termőfa ez a szerelem földbe nyúló gyökerétől föl a tüzes csókvirágokig és aki a sáros gyökereket finnyásan megtagadja, a virágokról mond le. Ezt jó lesz megjegyezniök azoknak, akik az elfonnyadt szerelem emlékein keseregve tűnődnek rajta, hogy mi volt az a végzetes baleset, amely virulónak látszó szerelmüket halálra sebezte. Ha gondosan átkutatják múltjukat, többnyire nem valami pusztító szörnyetegre bukkannak, hanem egy picike örlőféregre, egy-egy véletlenül kiszaladt szóra, egy-egy önkénytelen mozdulatra, amellyel az ember igazi, eltitkolt természete szokott egy-egy pillanatra megmutatkozni. Egy-egy ilyen szó, mozdulat annyi csak, mint amikor a szél meglíbbenti egy pillanatra a szoknyát; egy villanás az egész, aztán megint a helyére simul minden, de amit egyszer meglátott, azt láthatatlanná tenni többé nem tudja. Éjszaka kigyullasztják a szenvedély áldozattüzét, hogy elégessék benne a napi élet összegyűlt szemetjét, de tévednek, mert a nappali kis komiszságok túlélnek a legtüzesebb éjszakákat is. Azt, amit egy józan szóval vétettek, azt a legmámorosabb szóáradattal se hozhatják többé helyre. Ez a mindenütt jelen valóság: ez az isteni jelleg a szerelemben. A vallásos ember hite szerint isten se gyullasztja ki mindig a csipkebokrot a hegytetőn, de az igazi hívő megismeri a szavát a hangtalanul növő fűszálban is.

Igazán nem a szégyenkező feszély készítetett eddig arra, hogy jó messzire elkerüljem a témát, valahányszor a szerelem testi leszámítolásáról lett volna szó. Pedig ha a konvenció akármennyi tilalma közt kellett volna is bukdácsolnom és akármilyen körmönfont képletekkel

kellett volna is az alapfogalmak tősgyökeres megjelöléseit helyettesítenem, nem sajnáltam volna a fáradságot, ha valami hasznát láttam volna az iparkodásomnak. De nem láttam. A szerelem ős műveleteiben épp a maga cseréjére támaszkodó tapasztalatlanságnak van a legkevesebb szüksége az útmutatásra. Az érintkezésnek az a hatvanegynéhány változata, figurája, amelyet a kínai, hindu és arab erotikus irodalom sorol föl, olyanoknak szól, akiknél már minden tanács későn érkezett. Ott vége is van már a szerelemnek, ahol a fölfokozott kéjvágy kutatja az új gyönyörtermő felületet, mint egy mérnökexpedíció a föl nem tárt olajmezőket. Egy megfordított művelet szerencsétlenkedik itt: azt a hőt, amelyet a szerelem belülről kifelé sugároz magából, kívülről befelé akarja árasztani rafinált mechanikájával. Reménytelen iparkodás! A szerelmes ember vágya az egész testet közös izgalomba tudja gyullasztani és akármelyik semmitmondó ponton játszódik is le az érintkezés, az egész test izgalma gyülemlik össze benne. Ellenben a felület idegvégződéseit hiába ingerlik a legkőrmönfontabb módszerekkel, a hatása mindig elszigetelten marad a felületen. Azok a szerencsétlen idegvégzódések végre is belefásulnak a rájuk kényszerített föladatba, hogy maguk termeljék azt az áramot, amelynek ők csak a levezetésére rendeltettek.

Ha tárgyilagosan nézzük, tulajdonképpen a szerelmi gépezetnél együgyűbb szerkezetet elképzelni se lehet. Az élők egész világában egyetlen elvnek, módszernek megismétlődése millió és millió év óta. A természet takarékosan bánik az ötleteivel és ha kitalál egy formulát, azt a végső lehetőségig ki is aknázza. Egyrétűsége, szegénysége akkor lepleződik le a legjobban, amikor gazdagítani próbálják. Nincs szálnalmasabb, tehetetlenebb vergődés, mint az a hatvannégy módszer, amelyre a hindu szerelmi művészet tanítja az embert. A legszokatlanabb formula is azonnal megszokottá válik, mert kiderül, hogy mindig egy a mondanivalója. Népszerűsítő tanfolyamokon szokták bemutatni, hogy a krumpliból hányféle eledel készíthető, valóban állagra, ízre, színre kifogyhatatlan változata van, de a krumpli többnyire elvész benne a hozzáadott többi anyag változatossága mellett. Viszont a szerelemben akárhogy változtatják a módszereket, mindig csak egyféle kéjt főznek ki belőle. Minél nagyobb felületen, minél gazdagabb technikai fölkészültséggel állítják elő, annál szegényesebb, ügyefogyottabb. Olyan, mint a tánc, amelyet megfosztottak zenekíséretétől; olyan, mint az album, amely csupa ismeretlen ember fényképét őrzi.

36.

Ha a villanyoscsengőd elromlott, ne a csöngettyű nyelvét piszkáld, hanem a battériát - ott a hiba. Nincs az a szivárványosan rohadó fantáziájú vén kéjenc, aki a gyönyörök olyan gazdagságát tudná kieszelni, mint amelyet egy szerelmespár a maga áldott öntudatlanságában kitermel. Az a mindig egyforma csók és ölelés csak a puszta edény, amelyet ők töltenek meg folyton kavargó érzéseikkel; az a csók és ölelés annyi csak, mint a víz tükre, amely minden színét, jellemét, változatát a föléje hajló mennyboltozattól kapja. Akár edény, akár tükör - szerelmesek, szerelmük érdekében iparkodjanak mindig tisztántartani azt. Az Ars Amandi hatvannégy receptjével is nyomorúságos kuruzsló a szerelmesek spontán ötletessége mellett. Az élet alapértékei, a kenyér, a bor, a napfény oly egyszerűek, mint a csók és sem ezt, sem azt nem lehet megunni, ha romlatlan testtel és lélekkel élvezi az ember. Nagyon kevesen tudják, hogy a szerelem a szexuális életnek nem ösztönzője, hanem szabályozója. A kéjtermelés mechanikájára akkor van szükség, amikor a szerelem motorja kezd kihagyni működésében, mint ahogy a beteg embernek is akkor kezdik a végtagjait dörzsölni, amikor a szív nem bírja már odajuttatni a maga életmelegét. A szerelem csak fölfokozza a gyönyöröket, de a mesterségesen előidézett és fölfokozott gyönyörök megölik a szerelmet. Ha a szerelmesek nem érik be azzal, hogy szerelmük önként érő gyümölcsseit szedegessék, lassanként elszakad-

nak szerelmüktől és a kék lelketlen műszereivé különülnek el egymás számára. Látszólag gyarapodnak szerelmi statisztikájuk számadásaiban, de elpocsékolják azt a magasztos gyönyört, amellyel csak a szerelem tudja megtölteni az érintkezés formaságait. Akiket igazi szerelem hajt egymás karjaiba, könnyűszerrel tudnak föllendülni a legegyszerűbb formákból az egymásbaolvadás legvakmerőbb erőfeszítéséig. De azokból a furfangos komplikációkból, amelyeket az önállósított kéjvágy eszelt ki, nem vezet vissza út az elhagyott egyszerű örömhöz. Ennek a kéjnek a tüze fölégeti a hidat maga mögött. Azok a villanó összenézések, futólagos összesimulások, leheletnyi csókok erőtlenül hálnak el a durva kéjek orgiájában, mint a madárfütty a katonabanda harsogásában. A szerelem legcsudálatosabb, legkifogyhatatlanabb kincsesházát herdálják el olyan gyönyörökért, amelyek telhetetlenségükben önmagukat koptatják el és végül is olyan kifosztottan állanak, mint a hárfa, amelynek valamennyi húrja elnyűvödött már, csak a rideg fája maradt meg. Szerelmesek számára az Ars Amandinak csak egy utasítása lehetséges és ez az, hogy sohase hallgassanak semmiféle utasításra se, hanem bízzák magukat mindig szerelmükre. Így sohase tévedhetnek el, hisz a szerelem olyan, mint a tutaj: önmagának szállítóeszköze.

„*Naturalia non sunt turpia*” - ez bizony, mint a legtöbb közmondás, szintén sajnálatosan hazug. Az a hősies erőfeszítés, amellyel a kultúra iparkodik kiemelkedni a természetből, tanúskodik róla, hogy bizony tud a természet embertelenül, megalázóan mocskos is lenni. De a szerelemben „*non sunt turpia*”. A szerelem minden mozdulatában tiszta, szűzies, mint a forrás fölé hajló állat, mint a kenyérét megszegő ember, mint a szüreti mustban torkoskodó gyerek.

37.

És most befejeztem ezeket a kapásból eleregetett elmélkedéseket. Tudom, hogy amit itt elmondtam, mások is elmondták volt már előttem és hogy sok mindent nem mondtam el, amit majd hivatottabb utódaim fognak elmondani.

Még csak egy kérdésre akarok itt nagyon röviden válaszolni: hogy körülbelül milyen életkoráig tart ki az emberrel a szerelem. Nos, az a szerelem, amelyről én beszéltem, mindhalálig tart. Az, ami lényeg benne, független az életszakok változásaitól. Mert a szerelem nem virág, nem gyümölcs, nem is tüzelőanyag, hanem maga a termőfa, amely tud virágozni, gyümölcsözni, de tud a sírra is borulni gyászoló lombjával.

Nem is gondoltam arra, hogy tárgyát kimerítő, tudományosan rendszeres tanulmányt írjak a szerelemről. Ezt nemcsak nem tudtam, de nem is akartam volna megcsinálni. Ezt hangom nem győzte volna tárgyilagos nyugalommal. Hangomat folyton a prédikatori buzgó igyekezet dagasztotta. El akartam mondani, - és ez talán sikerült is -, hogy a szerelem az egyetlen szilárd támasz, amely az életet nyomorúságos állati sorából kiemeli és méltóvá teszi Isten csodálatos ajándékához. Ez a szerelem nemcsak a kiváltságos pillanatokot tölti meg ájulásig fokozott kéjjel, de a munka, az elmélkedés, sőt a megpróbáltatások hétköznapijait is besugározza. Mert ez a szerelem az a szeretet, amellyel az ember emberré nemesedik és a megszabott állati ösztönök szűk köréből a szolidaritás hősiességébe emelkedik. Ez a szerelem nem a természet ős ösztöne, hanem a fejlődés tüzes stigmájával megbélyegzett ember diadalmas alkotása. Ezzel a nagyszerű vívmánnyal az ember önmaga gazdagította életét és figyelmeztetnem kellett rá, hogy ezt a sok-sok ezer év alatt kifejlesztett kincset sokan mily ostobán pocsékolják el, amikor épp a szent természet, nevében züllesztik vissza az ösztönök sorába. A szerelem a Szeretetnek megszemélyesített, konkretizált alakja, legnagyobb erénye, hogy alkalmazkodni tud az ember végzettszerű átalakulásaihoz, a lobogó ifjúságot éppúgy meg tudja töltetni

szellemiséggel, mint az elmélkedő öregséget. Az ember vak sors játékszere, véletlen esélyek sodorják jobbra-balra, de a legmakacsabb balvégzet sem akadályozhatja meg abban, hogy ne iparkodjék a szerelemre, a boldogságra. Eléri-e? Nem éri el? Tulajdonképpen mindegy is.

Hisz a szerelemben épp az a legcsodálatosabb, hogy nem az a szerelem tesz boldoggá bennünket, amit kapunk, hanem amit adunk.

II. könyv: A házasság

1.

Az anyakönyvvezető hivatalosan kiadagolt hangján kérdez és az ifjú pár egy-egy „igen”-nel válaszol, amelyet összesűrített erélyével iparkodik minél keményebbé, ércesebbé tenni. Van ahol mindkét fél részéről a szülői önkény nyomásának roppant mélységéből bugyborékol föl ez a szerencsétlen igen. Van, ahol a kettő közül az egyikből a fojtogató anyagi érdek préseli ki. De akár így, akár úgy, a mátkaság hosszú hetei, az együttléteken mindjobban meg-ereszkedő bizalmasságok, a megszokás, a közvélemény jóváhagyása annyira előkészíti őket erre az ünnepélyes pillanatra, hogy ott, az anyakönyvvezető előtt már nyoma sincs azoknak a kétségeknek, viaskodásoknak, viharoknak, amelyekből ez a házasság megszületett. - Igen! - feleli a vőlegény, - igen! - feleli a menyasszony, keményen megmarkolják a tollat, amikor a jegyzőkönyvet kell aláírni és a közönség nyugodtan oszlik el, hogy egy regény már megint befejeződött, két ifjú ember problémája a szelíd szabályok szerint megoldódott.

Ami azután következik, azt legapróbb mozdulataiban pontosan kiszabják a jámbor polgári élet szertartásai. A szerencsekívánatok, a nászlakoma, az anya meghitt tanácsai a leányához, az apa férfias tête-à-tête-je a vővel: - „Fiam, aztán bánj vele kíméletesen, egy tiszta liliomszálat bízom rád!” Aztán utazóruhában kiszökés a lakodalmazók köréből, a nászút, aztán az első fölébredés az idegen hotelszobában. Aztán az első reggel kijózanító világításában az első összenézés, az első egymásra eszmélés; egy idegen férfi és egy idegen nő, aki hamarosan átadta már egymásnak minden közlendőjét és most ott áll a beláthatatlan perspektívájú, fölfoghatatlan értelmű fogalom előtt, amit úgy hívnak: házasság. Ősrégi, hatástalanná kopott, megunt szó, olyan, mint a Születés, Élet, Halál és mégis újságjával döbrent meg, mihelyt személyes ügyünké válik.

2.

Csodálatos intézmény! Benne foglaltatik valamennyi viszonylat, amely embert emberhez fűzhet. Egy más barátai, üzlettársai, hadi szövetségesei, szülei, gyermekei, munkatársai. És mind, e hol áhítatos, hol kiábrándítóan gyakorlatias egymásrautaltságukon felül ott van rajtuk a természet béklyója is: a szexuális kapocs. Egy olyan szerelmi viszonyról van szó, amely mindkét fél számára egy életen át a kizárólagosságot követeli és éppen ezért sohase csökkenő kielégülést ígér mindkettőnek. Hogy miután közösen átrágták magukat az apró és nagy gondokon, a mindennapos élet unalmas kötelességein, sőt olykor átviharzottak a tragikus megpróbáltatások hősiességén is, - utána még mindig megmarad bennük az a titokzatos vonzerő, amely ájult turbékolással egymáshoz forrasztja őket. A szerelmi előjáték elsugdosott csacsiságai helyett a holnapi ebéd józan megbeszélése, a bárók parfümös, ópiumos sűrű levegője helyett ételszag, a tangó nyögdecselése helyett a gyerek hasfájós nyöszörgése - és íme mindenféle segítő eszközétől megfosztottan is szegény nőnek egy hosszú életen át ingerlőbbnek kell lennie, mint a legszakképzettségű odaliszknak és a férjnek mindig támaszkodóbbnak kell lennie, mint egy hivatásos tenyészférfinak.

No most mondd: el tudnád-e képzelni azt az antropológiai Rockefeller-intézetet és ebben az intézetben el tudnád-e képzelni a testi és lelki tulajdonságoknak azokat az új mérési

módszereit, amelyekkel pontosan ki lehetne válogatni azt az egy férfit és azt az egy nőt, akik ezekre az emberfeletti feladatokra egymással szemben megfelelhetnének? Ilyen intézet nincs és kísérlet se történt, hogy ilyesmit létesítsenek. Ehelyett a sok ezer éves gyakorlat kiformálta a maga összeházasító gépezetét és ebben a gépezetben a fürge nagynénik, kotnyeles barátok és a közvélemény mint lendítőkerekek, szelepek, szűrők szerepelnek. Ott vannak a higgadt szülői megfontolások, a szorgalmasan összegyűjtött információk, a folyton lesbenálló megfigyelések.

Szóval bajos volna azt állítani, hogy a házasságok általában slendriánsággal jönnek létre. A házasságokat az égben kötik, de a részletes tárgyalások a földön folynak. Olyan, mint a széltőlcsér, amely fejével a fellegekbe fúródik, de a lábával a földön jár. Körülbelül - már amennyire az emberi számítás szerint egyáltalán lehetséges - mindkét fél megélhetési viszonyai tisztázódnak; a kölcsönös rokonszenv jelenléte tömérdek apró megfigyelés alapján megállapíttatik; a családi történelmet a lehető legmélyebben átkutatva, gondosan meglátolgatták az átöröklési esélyeket; az erényekről, hibákról, apró furaságokról leltár készült. Az eljegyzés ünnepélye hivatalosan fölszabadítja a fiatalokat az érintkezés feszélye alól és megadja nekik a lehetőséget, hogy a konvenció fölszíne mögött kitapogassák egymást. (Persze most az átlagos normális házasságokról beszélünk, nem pedig a pillanatnyi föllobbanások szeleburdi kalandjairól.) Valóban, vásárt nagyobb óvatossággal előkészíteni nem lehet; nem csoda, hogy a lakodalmas áldomáson olyan vidám elégedettségben ragyog mindenki. Hát hogyan lennének elégedettek; itt mindenki megtette a magáét egy ifjú pár boldogságáért, ami csak gyarló embertől kitelhetik. A többi már a kifürkészhetetlen gondviselés dolga, amely a maga titokzatos akarata szerint szokta az életsorsokat a lejtőn hol fölfelé lendíteni, hol pedig a mélybe zuhantani. „Síríg tartó boldogságot az új párnak!” - ez a lakodalmas szerencsekíváratok ősi formulája. Itt emberek már a magukét mind megcsinálták; most már csak arról van szó, hogy az ifjú pár kétfelől nekiüljön a boldogság lepényének és csak arra kell vigyázni, hogy a lepény ne fogyjon ki hamarább, mint az élet.

Aztán amint a mézeshetek mámorfelhője foszladozik, sorra villannak ki a pucér részletecskék, a gonddal felöltöztetett valóság kellemetlen árulói. Egy-egy önfeledt mozdulat, egy-egy hirtelen kiröppent szó, egy-egy indulatos pillantás; nem okoz tragikus sebeket, éppen csak egy kis tűszúrás az egész, de ezek a tűszúrások egyre gyakoriabbak lesznek és egyre sajgóbbá piszkálják föl a gyanút, a kételkedést. Megállani már nem tudnak; egyre elszörnyedtebb kíváncsisággal tapogatódnak előre egymás titkaiban és megszokják, hogy minden lépésük új meglepetést gyümölcsözik. És eljön egy nap, amikor egymásra merednek és hangtalan szájjal, rémülten kérdezik:

- Egyáltalán... tudod-e te, ki vagyok én? És tudom-e én, ki vagy te?

3.

No igen, mindenesetre ott vannak az előzetes információk, két ember egész életre szóló boldogságának egyetlen bázisa. Ezek az előzetes információk lelkiismeretesen beszámolnak róla, hogy az illető fiatalember hivatalában pontosan, főnökei meglegedésére végzi a munkáját. Dehát a hivatalban pontosan végzett munka: ez az ember? Az előzetes információk azt is elmondják, hogy az illető fiatalember nem iszik, nem kártyázik, egyébként is szórakozásaiban mértéktartó. Dehát nem inni, nem kártyázni, mértékletesnek lenni: ez az ember? Az előzetes információ azt is elmondja, hogy az illető fiatalember a pénzügyeit rendben tartja, a fizetéséből mindig félrerak valamennyit és ha volt is egy állandó barátnője, ez nála inkább

takarékossági és egészségügyi intézkedésnek tekinthető. Dehát a takarékoság és az intim könyveléssel szabályozott nemi élet: ez az ember?

Pedig ez még csak a férfi. A férfi mégiscsak folyton ott áll az élet megpróbáltatásaiban; minden helytállása, minden megingása egy-egy hangosan kiabáló dokumentum. De ezek csak hevenyészetten elnagyolt vonások, amelyeket a karikatúra rajzoló szokott papírra vetni. Az elnagyolt vonások között ott fehérlenek a sívó ürességek, a térképek terra incognitái: maga a sejtekből összerakott ember, a fiziológiai és pszichológiai adottságok csodálatos rendszere! Adva vannak a kontúrok, amelyek között egy balzaci rémalak szörnyűségei kényelmesen elférnek. Lehet valaki hivatalában pontos, pénzügyeiben rendtartó, evésben, ivásban mértékletes és amellet szadista, gyilkos, gyerekrontó, homoszexuális, megalomániás örült. Pedig ezek még csak ritka nagy tragikus elfajzások. De hol vannak még a léleknek azok az apró komisszágai, amelyek csak a közvetlen közelségben éreztetik tüskéiket! Hiszen a hegyi ösvényt se a nagy kövek teszik elviselhetetlenné, hanem az apró hegyes kavicsok.

És most képzelj el a másikat, a leányt, vagy ahogy mi olyan patetikusan mondani szoktuk: a Nőt. Akármennyi adatot szedsz is össze, ugyan mit tudhatsz róla? Ugyan mit láthatsz meg rajta, még ha a világ legtökéletesebb teleszkópján nézed is abban a hideg távolságban, amelybe a társadalmi konvenció, a törvényesített jó erkölcs és az egyenruhás divat állítja őt? A szívalakú száj egyetlen kifejezési lehetősége a jól dresszírozott mosoly. Ne is beszéljünk a hevederekről, melltartókról, hasszorítókról és a női alsóruházat egyéb rugalmas vértjeiről, amelyek a test intimebb elferdüléseit, aszimmetriáit, behorpadásait, kipúposodásait, omlatagságait egy patronizált forma szokványvonalai mögé rejtik el. Hála a női szabóművészetnek és kozmetikának, az embert a legnagyobb meglepetések érhetik, ha a látszatok után indul. De a testnek még mindig megvannak a maga múlhatatlan pozitívumai, amelyeket semmiféle mesterkedés se tehet fölöslegessé. A szervek mindenestre a helyükön vannak, a rendszer főbb vonalaiban azonos, legfeljebb az árnyalatokban vannak eltérések. Ellenben ha a lelkében akarsz eligazodni, mi más tájékoztatód lehet, mint az a rúzsba rögzített mosoly és az illedelmes társalgás készen vett szólamai? Te nem tudhatod azokat az ősi hajlamokat, amelyek már a gyermekszobában ki-kitörtek belőle és az erélyes atyai pofon kergette vissza odvukba. Akár szorgalmas, akár lusta, akár ügyes kezű, akár gyámoltalan ügyefogyott, - egyformán ki van kenve-fenve, a haja szálánként rendbeszedve, a ruhája akkurátos. A törvényszéki tárgyalások női szörnyetegjei valamikor mind ilyen mosolygós, illedelmes beszédű, kimosdatott, kiondolt lánykák voltak. Mert annak, ami őket a vádlottak padjára taszította, semmi köze sincs a szívalakú szájhoz, a gumipáncélokhoz és a kis művelt társalgó formuláihoz.

4.

Nem csoda, hogy a mézeshetek mámore után úgy állnak egymással szemben, mint a titokzatos idegenek és a kölcsönös érintkezés kopási felületei alól egyre újabb és újabb meglepetések bukkannak ki. A férfi önző, falánk, telhetetlen kéjenc, durva zsarnok; a nő ostoba, lomha, hiú, fantáziátlan. Még jó, ha idejekorán kiugranak ebből a házasságból, mint a viperafészekből és egész életükben a lelkükön vonszolják a kettétört bilincs csonkjait. De a kényesek, akik nem merik vállalni a szakítás megrázkódtatásait, vagy akiket elriaszt a közvélemény sugdosódó sajnálkozása, - bánatos sóhajjal megadják magukat; tudomásul veszik a tényeket és a legszűkebb tapasztalatokban így gyarapodnak egyre a látszat alá fojtott nyomorúságok. Azok a nyugalmas felszínű polgári családok olyanok, mint a tengerszem, amelynek mosolygó kék tükre alatt a mérhetetlen mélységben borzalmas szörnyek tanyáznak. Egyre általánosabbá válik a meggyőződés, hogy a házasság valami önmagát túlélte intézmény, amilyen a rabszol-

gaság volt valaha és semmiféle módosításokkal sem alkalmas többé arra, hogy a mai modern életbe beilleszkedjék. El kell dobni, mint az elhasznált rongyot.

Nos, ez ellen óhajtanak szólni e szerény írások. Rá akarnak mutatni arra a végzetes tévedésre, amelybe a közhitet a házasság fogalma ejtette. Ezt a tévedést már eléggé jelzi az útszéli közszólam is: - „*a szerelmesek bevezettek a házasság révébe.*” Persze, az ifjú pár bevezet a házasság révébe, hogy élete hajójával örökre ott vesztegeljen a jó hájképző nyugalomban és szendergő harmóniában. Aztán amikor a várt nyugalom helyett újabb és újabb viharok jönnek, nagyobbak, kegyetlenebbek, mint amikor még egymagában vitorlázott odakünn a nyílt tengeren, - becsapottnak érzi magát és hajlandó az egész világban egy ellene szövetekezett bűnös társaságot látni. Csakhogy a házasság nem rév; vagy ha rév, nem a megérkezés, hanem az elindulás réve. A házasság nem végleges formula, amely két emberélet matematikai problémáját oldja meg. Maga a házasság nem old meg semmit és nem ad se jót, se rosszat. A házasság az a műhely, amelyben két ember bölcsességgel, türelemmel és kölcsönös lemondással a közös boldogságon dolgozhatnak. Olyan, mint a jó termőföld: csak azt adja vissza megsokszorozva, amit beléje vetnek.

5.

Mindenekelőtt is kurtán-nyersen hitet vallok: a család az embernek éppolyan életformája, mint a gazelláé a nyáj, a méhé a raj. Talán meg tud élni másképpen is, de igazi emberi mivoltát csak ebben élheti ki.

Tudom, tudom!... Ha a gyermekeket kiszabadítják az elnyomó családi nevelésből, a központi pedagógiai gyárakban kifogástalan szériatípusokat lehet nevelni belőlük az emberiség számára. A családban a gyermek öntudatlanul átveszi a szülők elfogultságát, tehetetlen áldozata szülői becézgetéseknek és kegyetlenkedéseknek, szokásaiban, erkölceiben és élethivatása kiválasztásában az utánzási hajlam vezeti; egyszerű függvénye a család gazdasági helyzetének, műveltségi fokának és erkölcsi állapotának. A szegénységet és gazdagságot, a tudást és a vak műveletlenséget, az erényt és az érzéketlenséget készen kapja a szülői házban és legnemesebb erőit kell elpocsékolnia, ha gyermekkori adottságaiból akar kivergődni. Így áll a családi nevelés a nemzedékek megújulásának útjában; ha némely becses erényt tovább is ad, ennek haszna eltörlődik a szörnyű kár mellett, hogy mérhetetlen tehetségeket elfojt, vagy legalábbis késleltet kibontakozásában. Viszont az állami nevelőintézetekben a szülői majomszeretet nyálas áradásai és a szülői zsarnokoskodás buta kitörései nélkül, tárgyilagosan érvényesülhetnek a tudományosan kiépített pedagógia szabályai; a gyermek tehetségét és hajlamait nem a szülők lelkendező elfogultsága, hanem a pszichotechnika megvesztegethetetlen módszerei állapítanak meg. Itt a gyermek már korán ránevelődik, hogy önmagával és a világgal szemben maga válogassa ki az álláspontját. És ami a legfontosabb: az ilyen állami intézet minden gyermeket egyenlő anyagi és szellemi feltételekkel indít el útjára és egységes világnézet közös levegőjében nevel föl. Így teszi lehetővé egy kiegyensúlyozottabb, egységesebb Emberiség kialakulását.

6.

Csakhogy én utálok az Emberiséget; én csak az embert szeretem. Az Emberiség utálatos, telhetetlen bálvány, amely csak a maga zsebrák főpapjait tartja jól. Az Emberiség az a lelketlen gyurma, amelyből az álpróféták dagasztják ki cipőjüket. Sem égen, sem földön, se a

lélek legmélyebb rejtelseiben se találni jelt, amely az Emberiség mellett vallana. Átkutathatják a leghomályosabb, leganyagtalansabb sóvárgásokat és egyet se fognak találni köztük, amely az ilyen egységesre kitenyészített Emberiségért repesne. És nógathatják akármennyire is a fantáziájukat, sohase fogják tudni megtalálni azt az érdemeset, szépet, jót, ami az életet menthetővé teszi, ha majd ez az Emberiség a közös termelőmunka nagyszerű fegyelmében elborít a földön minden területet, megművel minden művelhetőt, kiaknáz minden kiaknázhatót. Aki diktátori kezével e nyomorult cél felé mutat, vagy fantáziátlan teoretikus, vagy rosszhiszemű lesipuskás.

A természet a gyermeket nem az Emberiség, hanem az ember kedvére adta. Az élet megbecsülhetetlen kincse; csodálatos műszer, amely az embert a szülői gondoskodás önfeláldozó heroizmusában a maga földhöz tapadt nyomorúságai fölé emeli. Nincs az az ellátottság, nyugalom, teltség, ami az anya számára fölérne a gyermek betegágya mellett virrasztó aggodalmak és reménykedések viharával. És az apa legnagyobb érzéseitől fosztódnék meg, ha nyugalmas biztonsággal kellene követnie fia előre kiszabott életútját a kaszányai rendben, ahelyett, hogy szívvel-lélekkel részt vehetne egy fiatalember kibontakozásának, érvényesülésének küzdelmeiben. Még azt is elhiszem, hogy a családban a gyermek tökéletlen nevelést kap, de épp ez a tökéletlenség az a kötőanyag, amely a gyermeket a család alkotórészévé rögzíti és amely a szülőket gyermekükben tovább folytatja. Az a vörös hajú, szeplős, csúnya kis emberke, aki büszkén sétáltatja gyermekét, a világ legpompásabb nordicus ember-tenyészetéért se adná oda azt a vörös hajat és azokat a szennyes színű szeplőket, amelyeket sikerült önmagáról a gyermekére átplántálnia. Az átnedvesedett pelenkák, a bárányhimlők, az álomriasztó éjszakai sivalkodások, az új fogak nyöszörgős nyáladzásai, a bezúzott orrok, a süvölvénykor időtlenségei, - ezek mind az intim családi eposz emlékezetes motívumai, amelyek a legkésőbb öregkorban is a mártíriumok glóriájával sugározzák be az együtt eltöltött éveket. Húzd ki ezt az életedből, - ugyan mi marad? Az a rád eső rész a „közös munká”-ban egyáltalán nem olyan előre kiszabott, mint ahogy hinnéd: ha te el nem végzed, száz más akad, aki elvégzi helyetted és a világ megy tovább a maga útján nélküled is. Marad a pusztá élet-folyamat, amelyet alig különít el a többi ezermilliótól a halványan derengő öntudat; kezdődik, amikor megszületsz, végződik, amikor meghalsz, e két vak esetlegesség között ok, cél és értelem nélkül nyúlik, vagy zsugorodik össze életed. Oka, célja, értelme, sőt mértéke is életednek csak a gyermek lehet, aki belőled lett és általad válik emberré. Hogy átveszi tökéletlenségeidet? Az ember általában egy tökéletlen lény; ez az egy az, ami a halál munkáját menthetővé teszi. És a tökéletlenség, ami a tied, becsebb neked, mint a legszebb kristály tökéletessége. Ebben a tökéletlenségben élsz tovább; ez a tökéletlenség a te gyermeked.

7.

Azt is tudom, hogy a házasság a maga ősi életközösségében egyáltalán nem gazdaságos. Annak a pár embernek a napi kosztja a naponta megismétlődő föladatokkal, gondokkal, bosszúságokkal zsarnokként terpeszkedik el a háztartáson. Elképzelni sem lehet tökéletlenebb termelési módszert, mint amivel az a szerény polgári leves elkészül. Munkában, tüzelőanyagban, az alkotórészek kiadagolásában esztelen tékozlás folyik; azokkal a futkározásokkal, izgalmaival, nagyfüstű tüzekkel akár egy regiment ebédjét is meg lehetne főzni. A konyha fölöslegesen megnagyobbítja a lakást, a kis mennyiség megdrágítja az anyagbeszerzést és csak a selejtes holmiban engedi meg a válogatást. Az a nyomorult kis étel egész nap megtölti a lakást ételszaggal és ingerültséggel és maszatos cseléddé fokozza le a háziasszonyt. Mindez milyen simán intézhető el a közös konyhán, ahol szakavatott munkások tudományosan kiépített rendszer alapján, a legmodernebb műszerek segítségével készítik el az ételt. Kényelmes,

tiszta és főként higiénikus. A kis lakás mentesül a konyha füllesztő gőzétől, a háziasszony föl-szabadul a mindennap reménytelenül megismétlődő, lélekölő munka alól; a közös konyhán érvényesül a nagybantermelés valamennyi előnye; olcsóbban jobb anyagokat tud beszerezni, bőségesebb és változatosabb lehet; pontos tudományos számításokkal gondoskodhatik a szervezet anyagszükségleteiről: a fehérjékről, szénhidrátokról, vitaminokról. Az a nyomorult kis koszt végre letaszítódik zsarnoki trónusából, ahonnan eddig a család valamennyi energiá-ját meghódította; az élet egyik szerény segédeszközzé válik, amely handabandázás nélkül, észrevétlenül nyit be, mint a víz, a gáz, a villany és a mai élet többi kelléke. A közös konyha olyan fejlődés a táplálkozásban, mint az omnibusz a közlekedésben.

Csakhogynem utálom a táplálkozást; én csak az evést szeretem. A keneteljes marhaságok között, amelyekkel az iskolai olvasókönyvek etikája traktál bennünket, a legemeletesebb ostobaság az, a tanítás, hogy: „nem azért élünk, hogy együnk, hanem azért eszünk, hogy éljünk.” Szóval az iktatói segédtestet nem azért dolgozik a hivatalában, hogy aztán az ebédjét megehesse, hanem azért eszik, hogy minél több aktát diktálhasson. És az az izmos munkás a forró kánikulában vashengerével nem azért simítgatja az olvadó aszfaltot, hogy aztán a fa árnyékában hasrafeküdhesse friss cipójával és zöldpaprikájával, hanem csak azért eszik, hogy minél simább utakat csinálhasson mások autói számára. Végigböngésztem az elmélyedt bölcselők, az átszellemült próféták, az ihletett költők tanításait, de mindebből az életnek csak egy értelmét bírtam kihámozni: az élet egy nagy táplálkozási folyamat. Az élet akkor kezdődik, amikor a megpördített életerő mohón testet akar öltetni és akkor fejeződik be, amikor az elpangott szervek már nem kívánnak több utánpótlást. Jézus Krisztus legistenibb gesztusa az volt, amellyel kenyérét megtörte és szétosztotta tanítványai között. És a legátszellemültebb akkor volt, amikor a szegények mindennapi betevő falatját prédikálta... Ha szentség a házasság, szebb, malasztosabb áldozati füstje nem lehet, mint az ebédlőasztalon párologó levesestál gőze. Az az étel, amit délben az asszony a konyhából az asztalra hord, nemcsak pusztán táplálék, hanem hősies kalandok vívmánya, mindennapi izgalmas levizsgázás és szerelmi vallomás. A kalóriákat, vitaminokat szállíthatja az a központi ételgyár, de kiirtja a mindennapos kis családi eposzt, amelynek apoteózisát az ebédlőasztal mellett ünneplik meg.

8.

Azzal is meg szokták vádolni a házasságot, hogy a nemi életet örök nyomorúságban tartja. Nem is szólva arról, hogy a férfi már a természet rendelése folytán poligám hajlamú, a nő fiziológiai adottságai periodikusan megbolygatják a nemi szükségletek egyensúlyát. Aztán a lassú megszokás, az állandóan megterített szerelmi asztal, a közösen átélt mindennapos kiábrándító epizódok egyre jobban elernyesztik az őseréjű ingereket, az erotika gyújtó anyagait. Így válik a házasság sivataggá, amelyben elszikkad a nemi élet.

Csakhogynem utálom a nemi életet. Én csak a szerelmet szeretem. A szerelem pedig nem egyéb, mint fölmagasztosult nemi nyomorúság. Majd külön fejezetben szándékszem beszélni a házasság nemi életéről; sokkal többértű, bonyolultabb kérdés ez, semhogy a közhit néhány elkoptatott észrevételével el lehetne intézni. Most csak annyit jegyzek meg, hogy azt a nemi életet, amely a szabályosan megújuló fiziológiai szükségletek aggálymentes, könnyed kielégítése, vagy amely egy szerv gyönyörtermőkészségének kamaszos, falánk kiuzsorázása, - egyáltalán nem tartom olyan jelentősnek, mint amilyennek azt a hősies erotika bálványozói képzelik. Ez nem a világteremtő szent Eros, ez csak az alkóvhistóriák kanavaszát adja meg. Ez nem erupció, ez csak hánykódás. Ez mégcsak nem is bővérűek tobzódása, hanem csak elnyűttek nyavalygása. Azt a nemi életet, amely az *igazi* szerelem fáján terem - majd látni

fogjuk - a házasság frissen tartja a fiziológiai lehetőségek legszélső határáig. Az a kérdés, hogy van-e a házasságban hűség, egyet jelent azzal a másik kérdéssel, hogy van-e a házasságban szerelem.

De ha a házasságban csupa vízfejű istencsapásává nevelődnek is a gyermek; ha a konyhából folyton csak kozmabűz és égetett zsír füstje szállana is; ha a nemi vágyak olyan kielégítetlenül tikkadoznának benne, mint egy fiúnevelőintézetben, - ez mind nem számítana. Mert a házasság nem gyermekmenhely, nem kifőzés és nem örömtanya. Mondjuk meg végre, hogy a házasság az élet beteljesülése, amelyben két ember egy magasabb rendű egységgé olvad össze. Szenvedések, torzsalkodások, mámorok, kiábrándulások, halálos gyűlölségek, könnyes kibékülések, - ezek mind csak *műhelytitkok*, előzmények, részletek, a nagy mű végleges formájának gyaluforgácsai. Az ember életében eljut a Kerubim-korszakba, amikor lázaktól, nyugtalanságoktól, vágyaktól megszabadulva, meztelenre vetkőzve ölelheti magához az életet. A rövidlátó közhit ezt a gyönyörű korszakot öregségnek hívja és ezt a fölösleges levetkőzödést az ember siralmas lerongyolódásának, leszegényedésének tartja. Retteg tőle, ahelyett, hogy vágyva repesne feléje; öregségéből visszasírja az ifjúságát, a rabszolgaságát, amelyben vad szenvedélyeket uralt. Pedig az öregség az ember pillangó-korszaka; az öregember: pillangó-ember, aki földi kötelezettségeit betöltötte már és csak egy földadata maradt: hogy szabad lélekkel szálljon el az élet igazi szépségei felett. Nos, a fiatalok házaselete tökéletlenségeivel, nyomorúságaival, csikorgó fogú párviadalaival erre az ünnepre készülődik. Akik most olyan csillapíthatatlan féltékeny dühvel marcangolják egymást, milyen megbékült derűvel fognak tudni *akkor* egymás szemébe nézni! És akik most fojtott gyűlölettel rabtartójukat látják egymásban, milyen boldogan fognak tudni akkor egymáshoz simulni az alkonyi lócán!

Mikor munkájukból már kiöregedtek, gyermekeik már elszéledtek a maguk útjain, szerelem, pénz, dicsőség játékaiból kirekesztődtek, - akkor végre meg fogják tudni, hogy mi az a házasság. Egy közömbössé vált, siket világban ott vannak ők ketten és eljön egy nap, amikor maguk is meglátják, hogy senki-senki más, csak ők ketten. Se szülő, se gyerek, se barát, se ellenség, se kedves, se vetélytárs, - csak ők ketten. Ami szépség, tehetség, temperamentum volt bennük, az mind-mind nyomtalanul odavan, már kortársaik emlékezetéből is kimosódott; csak ők ketten maradtak meg egymás szemtanúinak. A Sturm und Drang korszak civódásai megbékéltették velük egymás fogatkozásait; a tökéletlenségek, amelyek érdekessé tették a felületeket, csak annál jobban egymáshoz tapasztják őket. Csak ők ketten! Nincs se család, se nemzet, se emberiség, csak ők ketten! Az egyetlen ő, aki a férfi számára *A Nő* és az egyetlen férfi, aki a nő számára *A Férfi*... A házasság bizonyára tökéletlen intézmény; sok erőt elfojt, sok örömet elriaszt, sok szabadságot leigáz, - telhetetlen az áldozatban. De ha öreg házaspárt láttok, amint egymásra mosolyog, gondolatok arra, hogy ezzel a mosollyal azt a tömérdek áldozatot köszöngetik meg egymásnak.

9.

Hiszen ha minden férfi hím volna, minden asszony nőtény, akkor nagyon egyszerű volna a házasság problémája. A természet egy magasabb rendű egységet hasított ketté, amikor a két nemet megalkotta és gondoskodott róla, hogy a jellembeli eltérések egymást pontosan kiegészítve tapadjanak össze. Mindkét fél kiegészül a másik által. Nem érzi áldozatnak, amit ad, de ajándéknak érzi, amit kap. A tökéletes házasságnak nem is lehetne szabatosabb meghatározása.

De ne is említsük a régi közismert elméletet a nemek összemosódottságáról, hogy százszázalékos férfi vagy nő a valóságban éppúgy nincs, mint ahogy nincs százszázalékos alkohol se. Ez természetes az embernél, akinél a nemi különbségeknek a bonyolult testi és lelki élet ezer és ezer különféle mozzanatában kell kiegyensúlyoznia egymást -, a kezdetlegesebb állatok néhány táplálkozási és szaporodási funkciójával szemben. Erre a tiszta, százszázalékban kikristályosodott nemiségre nincs is szükség, hiszen a mai rendkívül meggazdagodott modern életnek tömérdek olyan működési területe van, amelyben a nemi különbségek nem érvényesülnek.

Sokkal nagyobb baj ennél az, hogy a nők ma már egyre kevésbé akarnak nők lenni. Valami szerencsétlen, végzetes ideológiai tévedés sodorta őket abba a mozgalomba, amely a nő „fölszabadulását” attól várja, hogy női feladatait, sőt természetes női adottságait is elveti magától. A nő a férfivel való egyenértékűségét azzal akarja bebizonyítani, hogy hozzá hasonlóvá korcsosítja magát és elfelejti, hogy egyenértékűvé éppen a különbségei teszik. Sóra és cukorra a háztartásban egyformán szükség van, de csak addig egyenértékű a kettő, amíg a só tényleg sós, a cukor tényleg édes. Ne hivatkozzanak a barbár példákra, amelyekben a zsarnok férfi igavonó rabszolgává süllyeszti a nőt. Nem ez az egyetlen csökevényes vadság, ostobaság, gonoszság, amely még a társadalmat elcsúfítja; ez ellen harcolnia nemcsak a nők házi ügye, hanem mindenkié, aki igazság nélkül gusztustalannak találja az életet. De ahol egyoldalúság, igazságtalanság, kizsákmányolás van, ez a házasság betegségének csillogó jele. A házasság éppen azért az együttélés legtokéletesebb formája, mert mindkét fél igazsága magától értetődően, küzdelem nélkül érvényesül benne, mint az egymást kiegészítő erők eredője. A jó házasság a leghatalmasabb adásvétel: a nő adja a nőiességét, a férfi adja a férfiasságát. A nő, aki nőiességét dobja el, üres batyúval megy a vásárra. Figyelmeztetem modern delnőinket, hogy amikor magasabbrendűségük fitogtatására mozdulataikról, szokásaikról, ízlésükről, nézeteikről a nőiességet, mint valami divatjamúlt ócskaságot lefejtik, - egyáltalán nem a fejlődés útján haladnak. A természet rendjében a kétneműség a fejlettebb állapotot jelenti és két embernek nemi egymásrautaltsága az élet egyéb vonatkozásaiban is nagyobb gazdagságot, tökéletesebb beteljesülést ad. Ebben a meggazdagodott, szövevényesebb harmóniákra hangszerelt életben a nőies nő nem egész ember, de a férfias férfi sem az. És minél kevésbé az, annál tökéletesebb egységgé tudja kiegészíteni egymást a kettő.

Nem véletlen, hogy valahányszor a nő elférfiasodik, mindig semmitmondó külsőségek jelében teszi azt. Nem átalakul, csak meghamisít. Két élő kartársnőmről tudok, akiknek munkája vitán felül álló emberi dicsőség: Mme Curie és Lagerlöf Selma. A rádium se nem nő-, se nem hímnemű; Lagerlöf Selma regényeiben se lehetne megtalálni azt az egy színt, egy vonást, ami a nőre vallana. És ez a két nagyszerű ember külső habitusaiban, szavaiban, mozdulataiban, szokásaiban mégis megmaradt nőnek, ódon illatú, majdnem pedáns konzervatívizmussal. A nőt a nőiessége egyáltalán nem akadályozza meg képességei kifejlesztésében. Egy kis túlzással még azt is el tudnám képzelni, hogy nőből csatanyerő híres hadvezér lehet. Csak maradjon meg nőnek és ne maszkírozza át magát morcos, teremtettségű operettkatonának. Ne felejtjük el, hogy a legkirálynőibb termetű hölgy is férfiruhában egy kis suhancná zsugorodik össze.

10.

Mi a nőiesség? Mindenekelőtt is: támadás helyett védekezés, kitárulás helyett begubózás. Fizikailag: az erő nyers, mély, határozott vonalai helyett a szépség egymásba simuló lágy árnyalatai. A női hang nem magasabb regiszterbe átfektetett férfihang, hanem színében, anyagában is külön veretű kifejezési eszköz. A női beszéd kottája mollra van hangolva. Leg-

sötétebb haragjaiban, legélesebb fájdalomkitörésében éppúgy megérződik a kottafejek b-inék lágysága, mint leghízelgőbb dünnögéseiben. Ez a lány női beszéd mindig megejtő csapda a férfi számára. Párviadalokban ez a lány női beszéd a férfi legviharzóbb dühkitöréseivel szemben is diadalmas fegyver. Egy érdesen rikácsoló női hang kiábrándítóbb, elriasztóbb, mint egy piszkos alsószoknya. A piszok a férfin is csúfság, de a nőn maga a végleges megsemmisülés. Nem a higiénia épült ember semmislé meg benne, hanem egész női fajtája. A nő szépségtörékvései egyenrangúak az egészségügyi intézkedéseivel. A nőnek a szépsége az egészsége. Épp ezért aggódva nézem azt a zord puritanizmust, amely leánynevelőintézeteinket megdermeszti. Mindenesetre óvatosabbnak, megértőbbnek kellene lenni a fiatal leányok csinosítási ösztöneivel szemben. Az a kis mozdulat, amellyel a fiatal leány egyszerű kerek sapkáját féloldalt billenti, több, mint hiú kacérság: egy egész fajta életösztöne nyilatkozik meg benne. Persze veszedelmes volna, ha a nő idejekorán ránevelődne a fényűző, piperkőc divat mindenén túltengő kultuszára; de a régi divatlapok nevetségessé vált ábrái tanúskodnak róla, hogy a divat nem is a női fajta őszinte ősi szépségtörvényeiből táplálkozik, hanem a versengés, tékozlás, irigységkeltés csúnya hajlamaiból. A nőnél a szépség nem is anyag kérdése, hanem a módszeré. Nem hogy mit rak magára, hanem hogy hogyan. Ez a szépség nemcsak a ruhán van meg, hanem valamennyi megnyilatkozásán. A szépség a nő valamennyi cselekedetének megjelenési formája. Az igazi nő ezzel a szépséggel legkiábrándítóbb aktusait is be tudja vonni. Annál is inkább, mert a nő számára nincsenek kiábrándító aktusok. A nő mindig közvetetten, természetes kapcsolatban marad az élet valamennyi megnyilvánulásával. Épp azért tud mindent szépségével beborítani, mert az ő szemében az élet realitásai egyenértékűek a költészet elvontságaival. Az igazi nő éppolyan magától értetődő fontoskodással cipeli haza szatyrában naponta a csarnokból a virágadagját, mint a petrezselyemköteget. Ő az, aki a lakásban és az egész életben a múlhatatlanul szükséges bútorzatot a csinosítás szent fölöslegeivel megtetézi. Akárhová veti is a sors, így válik számára a világ akármelyik zuga a maga csinos, összhangzó otthonává. Ha szállodába költözik, az igazi nőnek gusztusa, hogy kirakosgatott apró holmijaival leküzdje a szoba uniformisos ridegségét. Az igazi nő mindhalálig a szépség megtántoríthatatlan harcossal katonája; a szublót fiókjában tisztán tartja azt a csipkés fehérneműt, amelyben majd a halálos ágyán óhajt elfeküdni. Mint élete egyéb - kizárólagosan női - nyomorúságait, ugyanolyan józan megnyugvással veszi tudomásul a halált is, amelyet nem misztikumnak, hanem a reális élet egy másik szakaszának tart. Nem hiába van olyan félelmes híre a legendás amazon-hadnak; nincs az a szilaj katona, aki úgy tudna szembenézni a halállal, mint az igazi nő. Lelke tiszta légkörében a közeli és távoli, a kicsi és a nagy egyformán éles körvonalakkal jelenik meg. Ez a távlatlanság kicsinyességnek látszik, de épp ez az, amivel a legviszontagságosabb időkben is járhatóvá simítja az élet útjait. Az igazi nő világában a legnagyobb megpróbáltatások idején is változatlanul zökkenő nélkül folytatódik az élet. A nő a legjobb ápoló. Kötelességeiben nincsenek rendfokozatok, minden egyformán fontos előtte. Épp ezért nemcsak a hétfejű sárkánnyal tud megbirkózni, hanem a láthatatlan bacilussal is.

11.

Vajon minden nő ilyen? Alig hiszem. De hiszem és vallom, hogy amiben ettől eltér, az a fogatkozása, a nyomoréksága. Van nő, akit a születés kiszámíthatatlan esélyei nyomorítottak meg, de - sajnos - aránytalanul többen vannak, akik divatos nyegleségből csonkítják nyomorékká a lelküket. Nem gondolnak arra, hogy a fajta ősi erényeit irtják ki, hogy néhány gyatra, hazug, lemajmolt látszatot kapjanak cserébe. Legyünk igazságosak: bizonyára keserves csalódások ijeszthették meg őket valamikor, hogy ilyen eszeveszetten menekülnek a női végzetük

elől. Visszaemlékeznek a kezdetleges házasságok kemény rabszolgasorsára, a háremek lelketlen hízóállat kövérségére, a modern házasságok anyagi és szellemi zűrzavaraira és fölszabadulásnak érzik, ha női rendeltetésüket cserbenhagyva, egyedül maradhatnak. Így keletkeznek ezek a modern házasságok, a kölcsönös szabadságoknak, szembehunyásoknak pajtási szövetségei, amelyeket bátran lehetne az egyenműek felelőtlen együttélésének nevezni.

12.

Szeretném kölcsönkérni a próféták átütő hangját, hogy világgá hirdessem a tanítást: a küzdés, a munka az életnek nem célja, hanem csak eszköze. Nem is dicsőség, nem is erény, csak keserves kényszerűség, amit a ragyogó emberi génusz iparkodik mindjobban kiszorítani háztartásából. Mi még mindig az ótestamentumi zord Jehova átkának terrorjában élünk: „És orcád verejtékével keresd meg a te mindennapi kenyeredet.” De azóta töméntelen félisten Prometheus hozta le az Olympusról a természeti erőket, hogy nekünk, helyettünk dolgozzanak. Dicsőség adassék a tudásnak, és nagyszerű iparkodásnak, amely naponta tágít egyet bilincseinken. A kiuzsorázó rabszolgahajszá után eljutottunk a nyolcórás munkanaphoz és az ötnapos munkahéthez. Osztályharcok nélkül is, a fejlődés természetes rendjével egyre jobban összezsugorodik a robot ideje. És eljön a kor, amikor a nyolcórás munkanap analógiájára megszületik a huszéves *munka-élet*. Huszonötéves koráig az ember testileg és szellemileg emberré fejleszti magát, harmincéves koráig megszerzi választott hivatásához a gyakorlatot, harminctól ötvenéves koráig lerója a maga munkaadóját, hogy megválthassa az élethez való jogát és ötvenéves korában megkezdődik az élete - mindhalálig. Végre meg fog szabadulni az ember attól a keserves földadatától, hogy a túlvilági lét kényszeredett, zavaros és egyáltalán nem emberhez méretezett képzetével próbáljon valami értelmet adni életének. A jók jutalma, a paradicsom már a földi életben meg fog valósulni és mindenki a maga elválaszthatatlanul hozzája nőtt földi képességeivel fogja tudni élvezni.

Az örömnak, a szépségnek, a művészeteknek aranykorszaka lesz ez. Hiszen amit ma művészetnek nevezünk, csak nyomorúságos erőfeszítés, hogy gondokkal küszködő közönségét egy pillanatra megállíthassa. Olyanoknak akar ő földöntúli harmóniáiról beszélni, akiknek egyetlen életformája a haszonleső munka, egyetlen nyugalma a fáradt összeroskadás és egyetlen emóciója a narkotikumok kábult mámora. Az igazi művészet akkor fog megszületni, amikor meg lesz igazi közönsége: a munkából fölszabadult öregember, akinek egyetlen életcélja, hogy a szépségben öntudatával örvendezzen.

Hiszek benne, hogy ez az aranykor hamarabb fog megvalósulni, mint ahogy a világnézetek mai válságainak zavarosában hihetné az ember. De addig is ízelítőt adhat belőle a tökéletes házasság, amelyről a most következő fejezetekben lesz szó. Arról lesz szó, hogy egy emberpár céltudatos munkával, kölcsönös áldozattal hogyan építheti meg öregségére - tehát az élet egyetlen érdemes korszakára - a maga külön kis földi paradicsomát, amelynek egyetlen tartalma a megtisztult, egymásnak élő, rajongó szeretet.

13.

Persze, mindenekelőtt is azt kérdezik önök, hogy hogyan lehet megismerni azt az emberpárt, amely a tökéletes házasságra egymáshoz való. Erre a kérdésre a válasz elég egyszerű: sehogy se. Tökéletesen egymáshoz illő emberpár még sose volt a világon. Elképzelni se lehet olyan férfit és nőt, aki egyéniségének körvonaláival, kiszögeléseivel és behorpadásaival tökéletesen

egymásba kapcsolódhatnak. Ha akadna két ilyen ember, annak egyéniségét csupa geometriai laposság határolná, mint az utcaköveket. Az egyenetlenségek már az együttélés első napjaiban jelentkeznek; sőt minél vehemensebbül forrtak össze, annál hamarabb találják meg egymáson azokat a visszasságokat, amelyek elválasztják őket egymástól. Tapasztalati közhely, hogy a legolvadékonyabb szerelemből keletkeznek a házaset legvisszataszitóbb poklai. Akik megmerevedett elbűvöltségükben rajongva bámulták meg egymáson a tökéletességeket, napról napra újabb és újabb keserves fölfedezéseket könyvelnek el magukban. Az ő számukra a házasság úgy jelenik meg, mint a nagy kiábrándító, a szerelem gyilkosa, a torzító tükör, amelynek groteszk nagyítása szétdobálja a legdrágább harmóniákat. Amint egymást leleplezve, egymást megutálva, unottan, fojtott rabszolgadűhvel cipelik együttélésük terhét, ijesztő példájukkal figyelmeztetik a szerelmeseket, hogy tartózkodjanak a házasságtól, ha meg akarják őrizni szerelmüket. Ha a világ felé mosolygó külszint mutatnak is, ezt olyan csúnya civakodások előzik meg, mint a családi csoportfelvételeket. Valóban úgy érzik magukat, mintha elbűvölt trance-ból ébredtek volna föl; megérteni se bírják, hogy hogyan tudták tegnap még egymáson az angyali tökéletesség égi jeleit látni. És úgy látják, hogy a lassú, fokozatos kiábrándulásnak nincs határa; a legapróbb érdekek összekoccanásai is újabb és újabb csalódásokat hoznak. És végül valóságos megkönnyebbülés a számukra, amikor mindenről lemondva, mindenbe beletörődve eljutnak a házaset kedélytelen, száraz sivatagába, amelyet általában az élet prózájának szoktak nevezni és amelynek homokjából mint a tevecsontvázak, úgy merednek ki régi szerelmeik emlékei. Még jó, ha csak a maguk véletlen, szerencsétlen, külön végzetét okolják a sorsukért: hogy csak nekik „nem sikerült”, csak ők nem tudták az „igazi”-t megtalálni. De leggyakrabban kialakul bennük a meggyőződés, hogy maga a házasság az a balkezes, szerencsétlen intézmény, amely a leggyöngédebb szerelmeket is kiszikkasztja és felőrli... Mindig csak a vizsgálódás intenzitásától függ; ha nagyon belenézünk, alig találunk olyan házasságot, amely ne két egymásban csalódott embert tartana rabláncain.

14.

A házasságnak ez a lesújtó megítélése kikerülhetetlen mai világnézetünkben, amikor életünket az ifjúság fundamentumára építettük és valamennyi berendezkedésünket aszerint bíráljuk el, hogy mennyire tudnak bennünket erőink forrongásában szolgálni... Bizonyára önök is olvastak már arról, hogy hogyan készül a királyok leveese, a *bouillon royal*. A válogatott húsoknak, zöldségeknek, gombáknak, csontoknak, fűszereknek micsoda gazdagsága föl a hatalmas katlanban, amíg kipárolódik belőle az az egy csésze átlátszó, párolgó ital a fejedelmi asztalra. De micsoda ostoba fogalma volna erről a királyi levesről annak, aki a konyhán akarná megítni, amikor még zavarosan kavarogva, tajtékozva forr katlanában. Pedig az az elegyebelegy, zavarosan bugyborékoló lé, inkább hasonlít a kitisztult leveshez, mint két ifjú házaspár egymást marcangoló viaskodása a házassághoz. Két egyéniség dühösen harcol itt a maga függetlenségéért; az állandó készenlétből egy pillanatra sem oldódik ki; az élet legjelentéktelenebb mozzanatainál is lesben áll, mert sohase lehessen tudni, hogy melyik ponton történik majd a végzetes frontáttörés; a legapróbb jogát is elkeseredetten védelmezi, mert a régi bölcsesség szerint az a jog, amelyről önként lemondunk, örökre elveszett. Elkeseredettebb, szüntelenebb harc folyik itt, mint az élet bármely más vad, viharzó területén. Ellenségek között még vannak fegyverszünetek, de házaspárok között sohasem.

Mindez esztelenségnek látszik a mai világnézetünkben. Kilátástalan harcban kötjük le egymással szemben életerőnket, amelyekkel már a szomszédban is annyi örömet látogathatnánk meg; illúzióinkat szétrongyoljuk, szépségünket elnyújtjuk és a harcnak csak akkor lesz vége, amikor az öregség már mindkettőnket lefegyverzett és amikor már hiába győznénk, úgyse

tudnók élvezni győzelmünk gyümölcsét. De ebből az esztelenségből egyszerre kiviláglik az okosság és célszerűség, ha tudomásul vesszük, hogy az élet legérdemesebb, sőt egyetlen érdemes korszaka az öregség és a házasságnak épp e korszakában kell kiállania a próbát. Az öregségben nem számíthatunk a természet támogatására; ellenkezőleg, az emberi kultúrának épp a természettől kell elhódítania ezt a területet az igazán emberhez méltó, magasabbrendű, szemlélődő élet számára.

Ez a házasság „réve”, amelybe a közhelyű szólam bevezeteti az embert. Ennek a nyugalmból visszanézve, logikussá válnak az ifjúkor viharai, amelyekből közös erőfeszítéssel ide elvergődtek. Így néz vissza érettségi után a diák az átvirrasztott éjszakák biflázásaira, a gazda betakarítás után a szántás, vetés, aratás vesződéseire és valószínűleg mosolyogva gondol arra, hogy keserves munkájában hányszor szegődött mögéje a csüggedés démona és biztatta, hogy hagyja abba, úgylis hiábavaló az iparkodása, kár volna a jelen valóságát a jövő ködképert feláldoznia. A gazdát meg nem tántorítja a démon. Nemcsak egyéni tapasztalataiból, de átöröklött atavisztikus emlékeiből is tudja, hogy küszködései, izgalmi csak előzmények; ez az út, amelyen eljuthat a téli esték idilljeihez. Csak a házasság nem tudja ezt; rémülten hőkölnek hátra az első megpróbáltatásnál; fejvesztetten menekülnek ki a házasság „poklá”-ból, vagy pedig a harcot feladva, ernyedten megadják magukat a legyőzhetetlen elemek kénye-kedvére.

15.

Így volt ez eddig, de épp az a remény ösztönöz e sorok írására, hogy nem így lesz ezután. A házasság végül meg fogják érteni, hogy tökéletesen egymáshoz ülő emberpár még sohasem akadt a világon és a házasságnak épp az a feladata, hogy az együttélés mindennapos, kicsinyes súrlódásaival lecsiszolja a különbségeket. Érdekes, hogy a legdurvább és legolcsóbb anyagból készült közmondás is mennyire megőrzi valami kezdetleges igazság magját. Ilyen közmondás, hogy az asszony verve jó; persze a hímnem javára félrebillentett egyensúly helyreállítására ezt ki kellene egészíteni azzal, hogy viszont a férfi karmolva jó. A házasság tele van ilyen, ha nem is vaskos materializmussal értelmezett, de szellemi elpáholásokkal és karmolászásokkal. Akik a színházi páholyból csücsörített mosollyal fejbókolva köszönnek oda ismerőseiknek, a nyilvános vendéglőben lágy, odaadó mozdulatokkal rakják egymás tányérjára a java falatokat: otthon az ünneplő ruhából kibújva, a világ ellenőrzése alól kimenekülve, lihegő harci készséggel csapnak össze. Egymás mulasztásait, bűneit elkeseredetten vagdossák egymás fejéhez; az emlékeztetük hallatlanul kiélesedik, a legtávolabbi múltból is frissen bukkannak elő a legapróbb sérelmek, egy pillantás, egy mozdulat, egy helytelenül elröppent szó. Nincs határa az invektíváknak, amelyekkel össze-vissza pányvázzák egymást; ott állnak remegve, lebéklyózva és tehetetlenségükben egymásra sziszegik kölcsönös gyűlöletüket. Így gyűlölheti a termőföld az ekét, amely beleváj, a fatuskó a baltát, amely belehasít. E vészterhes pillanatok kedvéért idézem föl nekik a megbékélt öregség vigasztaló képét, hogy mosolyra derítse őket, amikor már dühükben aléltan kimerültek. Hogy fogják kézen egymást, hajoljanak össze, simogassák meg egymás haját és súgják egymás fülébe a békülékeny vigasztalást.

- Szenvedsz? Én is szenvedek. Fáj, hogy letördeltem a kevélységedet? Te is letördelted az enyémet és nekem is fáj. De lásd, ennek így kellett lennie. Nem miattam és nem miattad, hanem mindkettőnk érdekében. És el is fog jönni az idő, amikor egymásban meg fogjuk találni a vigaszt mindazért a fájdalomért, amit egymástól elszenvedtünk. Annál több vigaszt, minél többet szenvedünk most.

16.

A házasságok az égben kötöttek, de az a paktum nem betetőzés, hanem alapkövetel. Épp azért, mert nincs a világon két egymásnak teremtett ember, a házasságnak önmagának kell az együttélésben megteremtenie magát. A házaseletnek lassú, kitartó munkával kell egymáshoz szoktatnia két embert arra az időre, amikor már senki másnak a támogatására se számíthat. Ez annál is inkább lehetséges, mert az embernek nincsenek eredendő jó és rossz hajlamai. A hajlamok jókká és rosszakká csak a körülményekhez való viszonylatukban, gyakorlati alkalmazásukban válnak. Vannak gyűlöletes, bűnözőknek látszó hajlamok, amelyek adandó alkalommal hasznóhajtó erényeknek bizonyulnak. Mikor Fourier megcsinálta a maga elméleti falanszter-világát, amelyben mindenki önként, a maga szántából, mint a maga természetes életműködését végzi el a közös munkából ráeső részt: voltak, akik azzal az ellenvetéssel akarták zavarba hozni, hogy jól van, ők elhiszik, hogy abban az új társadalomban akadnak majd olyanok, kik önként hajlandók lesznek, mondjuk, az olasz tavak mellett államukat a konferenciákon képviselni, esetleg olyanok is akadnak majd, akik szívesen vállalkoznak az állami színházak igazgatására, de ki fogja majd ebben az ideális, új államban a klozetokat tisztogatni? Fourier azt válaszolta, hogy ez egyáltalán nem okoz neki gondot; az emberek között mindig akadnak olyanok, akiket született hajlamuk a piszokhoz vonz; ezekből most még, a mai kezdetleges társadalmi rendben esetleg erkölcsösök és álszent prédikátorok lesznek, de az ő tökéletes államában majd közvetlenül, mindenféle teketória és kerülőút nélkül élhetnek eredendő hajlamuknak...

17.

Mármost tessék elképzelni, hogy milyen mosolyogni való oktondiság az, amikor a mézes-hetek első összekoccanásából a fiatal férj és feleség pityeregve vonja le azt a tanulságot, hogy ők nem egymásnak valók, ég és föld választja el őket egymástól, „nem egymásnak teremtette őket az Isten”.

A giccses közhely mosolyogva szokott elenyélegni a fiatal házastársak összekoccanásain. Azok a pörölések, sírások, duzzogások csak kedves, gömbölyded báránnyelhek, amelyek arra valók, hogy még kíváncsiabbá tegyék a napfényt, amelyet egy kis időre eltakarnak. A fiatalúr komoran füttyörészve merül el az újságjába, az asszonyka pedig zivataros hévvel tesz-vesz a lakásban és ajtó csapkod, ablak zörren, edény csörren mindegyik mozdulata nyomán. De ez mind nem baj; amily gyorsan jött a fürgeteg, olyan gyorsan el is vonul és este annál szilajabb a kibékülés a családi ágyban... Közismert dolog ez; a jámbor műkedvelő előadások repertoírjában, a díszpolcon van a helye. De mindez csak kívülről látszik ilyen kedélyesnek; aminthogy a béka-egérharc is magának a békának és egérnek éppoly komoly ügye, mint Homérosznak az a trójai csetepaté volt. Azokban a miniatűr viharokban, nyelven pattogásokban, csücsörített szájú duzzogásokban komoly és elszánt életharcok dűlnak. Két ember harcol itt egymással a kis birodalomban a hatalomért. Le akarja igázni egymást, a maga képére akarja átformálni, rá akarja kényszeríteni, hogy dobja el a maga egyéniségét és az ő lágy, negatív lenyomatává legyen. Pedig a házaseletben ez a zsarnoki egyeduralom a legnyomorúságosabb fikció; ha el akar jutni hozzá, előbb tüzzel-vassal le kell tipornia mindazokat az értékeket, amelyeken érdemes volna uralkodnia. Szeretet helyett kapna kicsikart alázatot, az otthon melege helyett dermedt csendet, a mindennapos élet apró izgalmait helyett a gépies rend kattogó ritmusát. Szegény, szájalomraméltó zsarnok, aki emberséges életét áldozta föl a harcban, hogy megszerezze azt a kis kényelmet, amit akármelyik zughotelben megkaphatott volna.

18.

Az igazi házaséletben két zsarnok van és két rabszolga. Mindkettőjüket a másiknak önkéntes szolgálatkészsége magasztosítja zsarnokká. Mindkettőnek törvény: a másik boldogsága, parancs: a másik óhajta. Ez több, mint az a szerelem, amiről a költők írnak, ez nem föllovasadás, megsemmisülés a másiban, hanem két emberélet legalkotmányosabb szövetsége egy harmadik életért, amely a kettőnek vegyülete. Ennek az alkotmánynak alapdogmája az, hogy a két szerződő fél folyton áldozatot hoz egymásnak, anélkül, hogy áldozatot követelhetne érte cserébe. Így válik az áldozat mindkét fél részéről nemcsak szíves önkéntes adománnyá, hanem okos befektetéssé. A jó házasság másik alapvető dogmája, hogy egyik fél se iparkodjék a másik egyéniségét megsemmisíteni. Mert hosszú az út, ami előttük áll, tele van kiszámíthatatlan megpróbáltatásokkal és sohse lehet tudni, mikor válik megbecsülhetetlenül hasznos erénnyé az a „hiba”, amit most oly keserűen vetünk egymás szemére. Te, fiatal férj, aki most zsörtölödöl, mert a feleséged lefekvés után szeretet hosszasan elolvasgatni az ágyban, mielőtt elaludnék, gondold arra, hogy majd ha beteg leszel, milyen könnyű, magától értetődő derűvel fog tudni ő az ágyad mellett virrasztani. És te fiatal asszonyka, aki most olyan keserűen gúnyolod férjedet a pedantériájáért, gondold arra, hogy hivatalában, műhelyében, élethivatásában épp ez a kicsinyes rendszeret teszi pozícióját megingathatatlaná. A jó gazdaszöny minden hulladékot, gombot, rongyot, zsinort megőriz lomtárában, mert jól tudja, hogy valamikor hasznát veheti még; a jó házasságok így kímélik és őrzik meg egymás egyéni sajátosságait. Ne egymást javítsák, hanem önönmagukat. Ne egymást kényszerítsék a közös munkába, hanem iparkodjanak önmaguk beleilleszkedni.

Íme, ezek voltak az alapprincípiumok. Most aztán látni fogjuk, hogy a házasságban, ebben a csodálatos műhelyben a tökéletlen, kezdetleges fiatal nőtől, ebből a zavaros nyersanyagból hogyan alakul ki az élet legdrágább ajándéka: *a tökéletes feleség*.

19.

Kezdjük a prózán: ha tökéletes feleséget akarsz, élj vele közös kasszán.

Tudom, férfi erre szánja magát a legnehezebben. A kasszakulcsot az óraláncán viseli, a pénztárcáját lefekvéskor a párna alá dugja. Akár gyöngéd férj, akár brutális, akár olvadékony lírai természet, akár nyers tárgyilagos, - pénzdolgokban nem ismeri a tréfát. A legáradózóbb, legenyelgőbb hangok és gesztusok egyszerre megdermednek, ha véletlenül a pénzkérdés fölukkan. A nagy kitárulás hirtelen begubózik, az arc elkomolyodik és a hang hivatalossá fagy: - Ezt hagyjuk, édesem! Ezek nagyon komoly dolgok, édesem!... Mindjárt meg is magyarázza, hogy a pénz bizony csúnya egy portéka, nagyon távol áll a szerelem érzékeny eszmekörétől, de ez az a szükséges rossz, amely nélkül a legideálisabb élet is elpangana, úgyszólván a pénz az a trágya, amelyre a legpoétikusabb virágnak is szüksége van. Egy bánatos sóhajjal meg is jutalmazza a maga hősi önfeláldozását, hogy az életnek ezt a csúnyábbik részét magára vállalta. No lám, így oszlanak meg a házaséletben a szerepek: a nő képviseli benne a szerelmet, a költészetet, a férfi pedig szállítja hozzá a prózai fűtőanyagot. Ebben aztán velük született szimmetriaérzékükkel meg is nyugszanak mindketten, mint a természet bölcs intézkedésében. Mert társaséletünk valamennyi intézményesített butaságának indokát, mentségét szegény természet kénytelen magára vállalni.

Így csurdogál napról napra ez az iszapos házaselet. A férj a megtermékenyítés zsugori istene, a zord Nílus-apó, aki szigorú gonddal tartja a kezét a vizek csapján; a feleség pedig a dimbesdombos őstalaj, a Gea, amely passzív széttárással epekedve várja, hogy fölülről megtermékenyíttessék. A nő lassanként megszokja és beletörődik, hogy a pénz a jupiteri jókedv kegyes ajándéka. Fő gondja, hogy hogyan tudjon abból minél többet a maga számára alázatos hódolattal kihízelegni, asszonyos furfanggal kifondorkodni. A férj, aki eleinte olyan féltékenyen tartotta meg magának üzleti dolgait, most már bezzeg örülne, ha olykor akadna valaki, akinek gondjait elsőhajthassa, akivel aggodalmas terveit megbeszélhesse, de most már az asszony háritja el magától a bizalmat: - Hagyd csak, édesem... Ezt ti férfiak jobban értitek!... Persze így jobb, így kellemesebb: nem mérlegelni, számolgatni, tépelődni, hanem behunyt szemmel, gyermeteg bizalommal várni a pénzt, mint az áldott nyári esőt. És így születik meg a kedves szokványos házassági humor, amelynek göthös derűjében a férj a zsörtölődő fősvény pénztáros, az asszony pedig az édes, kis bestia, a duruzsoló macska, a furfangos pénzevő masina. A konyhai költségvetést ravasz manipulációk kuszálják össze, amelynek labirintusaiban az asszony boldogan sikkaszt át egy-egy tételt a maga külön titkos kasszájába. Egy-egy új kalapért, kosztümért, ruháért, ékszerért, sőt egy-egy színházi estéért alattomos huncut hadjáratok indulnak, amelyekben az asszonyi csáb valamennyi fegyvere fölvonul, - a törvényesített prostitúció megcsinálja a maga kis üzleteit. Bizony akárhányszor megtörténik a gyalázatosság, hogy a férj egy-egy gavallérgesztussal vásárolja meg a kegyét, amit törvényes hitvese ravasz számítással dugdos előle. És amint a kielégültség fáradt mosolyával elalszanak, ugyan ki hinné, hogy két engesztelhetetlen ellenség fekszik itt egymás mellett, aki a házasság közös békéje helyett csak egy-egy kielégített pillanatnyi érdek fegyverszünetében tud megpihenni! Ott fekszenek egymás mellett, de az egyiknek a párnája alatt gyáván lapul meg a pénztárcája, a másiknak agyacsájában pedig a holnapi nap újabb cselszövényei kavarognak. A férj egyre zsugoribb lesz, az asszony egyre követelőbb; ez már kikerülhetetlenül együtt növekszik az idővel, mint a bibircsók. Az asszony csábító fegyverei egyre tompulnak, a férj egyre jobban fölverteződik ellene. Napról napra, évről évre szélesebb lesz a szakadék közöttük; egyre jobban elkülönülnek a maguk gondjaiba, már csak nagyritkán tudnak egy-egy szóra átkiabálni egymáshoz. Az idő ahelyett, hogy összehozná őket, még jobban eltávolítja; ott élnek egymás mellett, egymást nem ismerve, idegenül. Aztán esetleg egy gyászos napon beüt a katasztrófa; a férj fölborzolt hajjal, sápadt arccal, riadt szemmel jön haza és egy székre roskadva elhebegi a szörnyű vallomást, hogy mindennek vége, itt a nagy összeomlás. Siralmasan mentegetőzik, mint a tettenért bűnös; hogy ő igazán nem tehet róla, őt nem terheli mulasztás, ő mindent elkövetett, ami tőle telhetett, de a kegyetlen körülmények... a rossz gazdasági viszonyok... ezekkel szemben bárki más éppoly tehetetlen lett volna. És az asszony, az *élettárs* összevont szemöldökkel, hideg arccal hallgatja, mint a könyörtelen bíró. Az egyik gyalázatába süpped, a másik gyűlöletében fölmagasodik - és mindkettőnek igaza van. A férjnek eszébe jut, hogy maga emelte magát házi istenséggé, amikor mindkettőjük életgondját vállalta; az asszonnak pedig eszébe jut az a sok rabszolgamegadás, amellyel mindennapi életéért meg kellett fizetnie. Nem részvétet érez, csak gyűlöletet; egy nyomorultul összeomlott bálványt lát benne, egy kárvallott szélhámost, aki itt áll leleplezve szánnalmas hitványságában... Az ilyen házaseletben a szegénység még nyomasztóbbá, ragacsosabbá válik, a gazdagságot pedig nyirkos penész lepi el.

Aki rám hallgat, már a házassága első napján átadja a feleségének a másik kasszakulcsot. De nem színpadias ünnepélyességgel adja át, nem tart hozzá lelkes szónoklatot, amellyel a maga aggodalmait akarja szétugrasztani. Nem úgy nyújtja át a kulcsot, mint bizalmának kitüntető jelét, hanem csak úgy, mint ahogy az ember a teher túlsó végét átengedi annak, akivel közösen kell tovább cipelnie. És ha az asszony előszörre nagyonis mohón markol a pénzbe, ne törődjék vele, tárja ki még szélesebben a kassza ajtaját; - majd a maga kárán megtanulja a takarékossgot. Mert abban biztos lehet, hogy meg fogja tanulni. Persze, amíg a férj számlálja tenyerébe a garasokat, folyton éreznie kell a maga egyenlőtlenségét. Míg neki a legapróbb kedvteléséhez is a legfelsőbb hozzájárulást kell kikunyorálni, addig a férj ellenőrizhetetlenül szaladgálhat a maga külön kis útjain, anélkül, hogy valaha is számot kellene adnia a költségeiről. Voltaképpen olyan szövetségesek ők, akik közül az egyik fegyvertelen, a másik pedig töltött pisztolyt tart a zsebében.

A pénzügyi egyoldalúság kiközösíti az asszonyt a házaselet szolidaritásából és ráneveli a felelőtlen életre. Ez alól se a legnagyobb gazdagság, se a legnagyobb szegénység nem mentesít. Dúsgazdagok családjában ott vannak a csúf pörök, amelyekben a könyörtelenül kemény jogi alapot a legszentebb családi érzelmek se tudják megpuhítani. Gyerek szülő ellen, szülő gyerek ellen, testvér testvér ellen rikácsolva marakszik egymással a hideg arcú bíró előtt, aki hivatalos tárgyilagossága mögött ugyancsak álmélkodva tűnődhetik el rajta, hogy micsoda családi közösség lehetett az, amelyben ezek a megveszekedett fúriák egymással éltek. És ott vannak a nyomorult napszámos házaspár közmondásos szombatestéi, amelyekben a férj csak a brutális részességét, az alkoholmérgezés örjögéseit hozza haza a kocsmából.

Ha azt akarod, hogy a feleséged ne költse el a pénzedet, - add oda neki. Alaptermészetében minden nő fősvény; tékozlóvá csak akkor válik, ha a házasságban az élet közössége helyett gyámkodást kap, ami mesterségesen kiskorúságban tartja. Minden kirakatból a tiltott holmik varázsa csábítgatja, az ő szemében a világ tele van örömek külön kabinetjeivel, amelyekhez a belépődíjat a zsugori férjtől kell kicsalogatnia. Tisztában van azzal, hogy a férj csak színleg olvadt a házasságba, hátsó gondolatait, főntartásait, külön útjait ott tartogatja a pénztárcájában, amelyet olyan féltékenyen dugdos előle. A házasság paktuma nem az anyakönyvvezető előtt létesül, sem a nászéjszaka kétes értékű fiziológiai eseményeiben, hanem a vagyonszövetségben, amely őszintén, becsületesen, főntartás nélkül olvaszt össze két emberi életet. Aki enélkül akar igaz házaseletet, oly ostoba, mint, a pallér, aki a boltozatot a tartó pillérek nélkül akarja betetőzni. Persze ennek a hasonlatnak az értékét vitathatóvá teszi az, hogy az ilyen boltozat egy pillanatig se maradhatna meg, viszont a legtöbb házasság mindvégig megmarad a vagyonszövetség fundamentuma nélkül is. Csakhogy ezek a házasságok a látszatok, hazugságok, kölcsönös megalkuvások ködanyagából épültek, könnyűszerrel függetleníthetik hát magukat a statikafizika törvényeitől. Az asszony feleséggé csak a vagyonszövetségben válik. A legpasszívabb teremtes is egyszerre csavaros eszű üzlettárs lesz, mihelyt érzi, hogy minden szerzemény a közösség jólétét gyarapítja és a legghiúbb, legkönnyelműbb nőcske is egyszerre a fogához veri a garast, mihelyt tudja, hogy ha akarná, szabadon költsékezhethetne, anélkül, hogy valakinek számot kellene adnia róla. Ugyanaz a kirakat, amely azelőtt olyan fölényes erővel hipnotizálta, most tehetetlenül elfakul előtte. - Megvehetnék, ha akarnálak - gondolja magában - és gögösen elsétál mellette. Ez a vagyonszövetség a feleség igazi próbája. Amelyik asszony a vagyonszövetségben nem tudja a maga kötelezettségeit vállalni, a közös élet egyéb viszonylataiban se fogja tudni a helyét megállani.

22.

Persze ez lélektelennek, földhöztapadtnak, anyagiásnak látszik. Le is fognak nézni érte, hogy a házasság magasztos kérdését ilyen kispolgári alacsony színvonalra ráncigálom le. Pedig én magam igazán nem vagyok „anyagias”; a pénzzel szemben majdnem betegesen közömbös vagyok. De csak azzal a pénzzel szemben, amelyet nekem kellene másoktól elkaparintanom; ellenben kicsinyesen, irgalmatlanul pedáns vagyok azzal a pénzzel szemben, amelyet mások várnak tőlem.

Férjnek nem lehet költőibb vallomása, hódolóbb mozdulata, mint amellyel feleségének a kasszakulcsot átadja. Ez a zsilip, amelyen át a maga életét az övével egybe ömleszti. Mert legyünk végre tisztában véle, hogy az utolsó szoba, amelyet a Kékszakáll a felesége elől zárva tartott: a pénzes kamrája volt. Dugdosni való titkait a férj itt tartogatja, ez az a hely, ahova a legodaadóbb hitves se követheti őt. A pénztárának kulcsa, valamennyi többi titkának a zárát nyitja. Kékszakáll históriája a példázata, hogy hiába van ezer pompás szobája a kastélynak, egyetlen csukva tartott kis kamra elviselhetetlen nyomasztó börtönné varázsolja. És hiába repes olvadékony szerelemmel a házaspár egymás felé, egyetlen kis rejtve tartott titok örökre közibjük áll.

Ezért csodálatos ajándék a hitves, akit a nagyszerű magyar nyelv oly szerencsés szóval nevez *feleségnek*. Szeretőd, testvéred, munkatársad, gondviselő anyád, de mindenekfölött: gyóntató papod. Ha odakünn az egész világgal szemben alakoskodnod kell is, ő elébe oda állhatsz igaz emberi mivoltoddal. Csodálatos ajándék a feleség: minél több hibádat, tévedésedet leplezed le előtte, annál többre becsül. Minél jobban elítél a világ, annál inkább áll ő a te pártodra. Épp ezért a házasságban a hazugság több mint bűn: ostobaság. Egyetlen kicsi hazugság az egész házaseletet elronthatja, mint egyetlen légy az egész tál levest. Nem érdemes hazudnod, hisz nem lehet olyan őszintén bevallott bűnöd, amelyért a feleségedtől a föloldást meg ne kapnád. Szívesebben vállalja, hogy a büntársad legyen, semhogy hazugságokkal iparkodjál házi bálványának megmaradni előtte. Ha bálványként akarod ráparancsolni magad, be fog csapni, amikor csak teheti; de ha gyarló embernek mutatkozol előtte, bálványozni fog.

A legtöbb házasságot úgy össze-vissza kuszálják a hazugságok, hogy a házasfelek csak feshengve, óvatosan tapogatózva botorkálnak benne. Igazán jól csak akkor érzik magukat, ha egyedül maradhatnak. A szerencsétlenek helyett, hogy a házaseletben kipihentetnék, kiszellőztetnék, megnapfürdőztetnék levetkőztetett igazi emberi mivoltukat, - helyett valahányszor hazamennek, a kapualjban még egyszer rendbe szedik a maszkjukat, átfutják a szerepüket, mint a színészek szokták végszavuk előtt a kulisszák mögött. Így válik a házaselet a tolvajnyelvű társalgásoknak, közhelyeknek, unott pózoknak, sanda hátsó gondolatoknak kínos feshengésévé, amelyből mindkét fél türelmetlenül vágyakozik egy kis kiruccanásra, ahol végre kibújhatik ebből a szűk viseletté szövevényesedett hazugságrendszerből. A házasságtöréseknek körülbelül ilyenek az előzményei.

23.

A házasság legsötétebb veszedelme, amin a legtöbb jóra való iparkodás szokott megfenekleni: a szexuális kérdés. A házasfelek szántsándékkal óvják a napvilágtól és ha tájékára vetődnek, finnyásan elfordítják a fejüket; ezért szoktak olyan könnyen megbotlani benne. Pedig, ha folyton ott állna a legtüzesebb pszichológiai és fiziológiai vizsgálatok gyűjtőpontjában, akkor még mindig elég lehánthatatlan titokzatosság maradna rajta. Hiszen gondolni se jó rá, hogy micsoda üres, semmitmondó látszatok azok, amelyek a gyanútlan ifjú házasokat egymás

karjába vonzzák. Épp a kényes, jólnevelt tapintatosság gondoskodik róla, hogy az ifjú házassalándók szexuális téren a lehető legkevésbé tájékozódhassanak egymás adottságairól. Az a kevés útbaigazító adat, ami rendelkezésükre állhatna: egy-egy villogó tekintet, egy-egy heves mozdulat, egy-egy tikkadt szó, ma már egyáltalán nem alkalmas arra, hogy a nászéjszakán megóvjá őket a csalódásoktól. A szexuális hajlandóságok a delikát társadalmi intézkedések nyomása alatt megszokták, hogy elrejtőzzenek és a világ előtt csak álöltözetben mutatkoznak. Hipokrita világunkban sohase lehet tudni, hogy melyik közömbös tekintet, szenvtelen arc mögött rejtőzik a vérszívó démon és melyik csattogó fogú, forgószemű duhaj álcázza a nyámnyila fajankót. Pedig itt még mindig csak normális adottságokról van szó, ezeknek nem minőségbeli, hanem csak mennyiségbeli eltéréseiről. Hát még milyen mélyen kénytelenek elrejtőzni a szexuális elfajzások, amelyek már nem is mint betegségek, hanem mint kiközösítő istenátkok élnek a köztudatban! A házasságok éjszakai hányszor bizonyulnak valpurgis-éjszakáknak, amelyeken eltorzult szörnyetegek tobzódnak ocsmány játékaikkal. Aztán jön a reggel, a rémségek visszahúzódnak a rejtekhelyeikre, az asszony kifürösztve, kifésülködve a háztartás dolgai után lát, a férj gondosan kiöltözködve, hóna alatt az irattáskával hivatalába megy, - folytatódik a nappali látszatélet a világ számára. Ha látjuk azokat a külszínre szilárdan épült, nyugalmas, derűs házasságokat, amelyek a szelíd polgári erények hajlékainak látszanak, gondoljunk a pincére, amelyben háttorzongató kísértetek laknak és amelyben éjszakánként elfojtott beteg szenvedélyek rikítóznak, vagy pedig kielégítetlenül megdermedt vágyak sóhajtoznak.

24.

Lawrence, a fiatalon elhunyt angol regényíró híres posthumus regényében ebbe a pincébe világított kegyetlen fényű reflektorával. Azzal foglalkozik, ami a köztudatban elfogadott „szerelem” mögött történik a férfi és a nő között. Azt a tételt magyarázza, hogy míg a szerelem pszichikai részét bőszesen kifejtette, sőt föl is cicomázta az irodalom, a fizikai részét szemérmesen elhallgatta, mint aminek jelentősége szóra sem érdemes. Szegény szerelmesek a legátszellemültebb szenvedéllyel csapnak össze, anélkül, hogy egyszer is jól tudnák lakatni egymást a szerelem tulajdonképpeni gyönyöreivel. Ők, akik olyan bőbeszédűen tudnak áradozni, amíg szerelmük szellemi téren marad, egyszerre dadogókká válnak és gyámoltalanul csetlenek-botlanak, mihelyt szerelmüket a természet törvényei szerint akarják gyakorolni. Ilyenkor kiderül, hogy cselekedeteikben egyáltalán nincs meg az együttműködésnek az az összhangja, amely szerelmi retorikájukat olyan zökkenő nélkül olvasztotta össze. Mint a fegyelmetlen csapatok, egymástól függetlenül, egyenetlen tempóval, hol sietve, hol meg elmaradozva haladnak a közös kielégülés felé és míg a szerelmi retorikájuk mindig felgyújtja a vágyakat, magából a szerelmi aktusból egyik, vagy a másik bosszús elégtelenséggel vonul vissza. A regény hősnője azt példázza, hogy a szerelemnek ez a gondoatlanul hagyott fizikája dülja föl a házasságokat; a szerelmesek nagyon is átengedik magukat a szerelem retorikájának, hagyják, hogy annak szóvirágos látszatai becsapják őket, ahelyett, hogy őszintén, mindenféle szentimentalizmustól mentesen kutatnák azokat a fizikai adottságokat, amelyek a szerelmi együttélésben mégis csak a legfontosabbak. A regény hősnője szerelmi házasságot kötött egy fiatal angol báróval, akinek altestét a világháborúban nyomorékká lőtték és most teljes szerelmi erejével, virulóan egészséges felső testével kerek karosszékbe szőgezve él felesége mellett. Az irodalomra veti magát és ebben a munkájában a felesége a hű segítőtársa. Nos, a nő egy napon megismerkedik ura egyik alárendelt cselédjével, egy fiatal vadőrrel és a hatalmas terjedelmű regény a kettőjük között létesült szerelmi üzemnek a majdnem tudományos, pontos és részletező leírása. Bezzeg a vadőrben nemcsak hogy nincs meg a szerelem

általánosan elfogadott retorikája, de az erejükre támaszkodó emberek göggyével meg is veti azt. Utálja a teketóriát, amellyel a „felsőbb körök” szokták kerülgetni a forró kását, és a virágos cafrangokat, amelyekbe úgy bebugyolálják a lényeket, hogy meg se találják többé. Pedagógiai módszere a széles alapokra helyezett elméleti oktatással szemben a naturalista cigányok módszerére emlékeztet. Tételei nem túlságosan bonyolultak. Akár a bokrok között a pázsiton, akár az erdészlak földön heverő vackán, akár a báróné selyemkárpitos hálósobájában kell is bemutatnia tudományát, az egyszerű vadórt egyáltalán nem befolyásolja a környezet; olyan, mint a jó katonaorvos, aki a legrögtönzöttebb ambulancián is elvégzi operációit. Erre a mindig rendelkezésre álló munkaerejére kérkedően büszke, és a regény ellenőrizhető adatai szerint ehhez meg is van a joga. E büszkeségében megvető gyűlölettel néz le az úri szószátyárookra, akik bőségesen ontják a szerelem szóvirágait, de áradozásaiknak többnyire nincs magja. Ebből is látható, hogy ő az a férfi, akinek szerelmi konstrukciójában csak az alépítmény van meg, a férjjel szemben, akinek épp az alépítményét vitte el a világháború tragikus átka. Világos, hogy itt két félférfiről van szó, és a nyájas olvasó joggal remélheti, hogy a praktikus nő ezt a két felerészt egy egésszé fogja kikerekíteni a maga számára. De nem így történik. A nőt tökéletesen meghódítja a vadór kissé egyoldalú, de könnyűszerrel érzékelhető életfilozófiája. Ellágyulás, részvét nélkül, sőt utálkozó gyűlölettel otthagyja férjét, családját, társadalmi körét, eddigi foglalkozását és a vadór mellé szegődik. Sugárzó boldogsággal teszi ezt, mint aki végre megtalálta az élet kulcsát és vidám bizakodással néz a jövőbe. Ott fog élni az igazi férfi oldalán ebben az igazi, mesterkéltén könnyen áttekinthető szerelemben, amelynek szilaj ritmusa kirázza a nőből a bágyasztó lelki tépelődéseket... Ezzel a regény véget ér és valószínűleg azzal a céllal, hogy az olvasót happy-endjével megbékéltesse.

25.

De én nem hiszem, hogy a nyájas olvasó valóban megbékélne. A nyájas olvasó azt kérdi: - és aztán? Az évek gyorsan, észrevétlenül múlnak ennek a mechanizált, pompásan begyakorolt összműködésű szerelemnek a ritmusában, a férj tovább görgeti magát kerek székében, tovább írja a regényeit és könyvtárszobájában a könyveit bújva még mélyebben nyomul előre tanulmányaiban, amelyeknek pihenő szüneteiben andalogva fog elszórakozni régi szerelmének emlékeivel. De vajon az a vadór akkor is olyan göggyesen fogja hirdetni a fizikai erőnek egyedüli, kizárólagos jogát és hatalmát? A nő - ha marad elég pénze hozzá - továbbra is megmaradhat régi ritmusában, csak a férfit kell kicserélni. Ez nem is járhat nagy lelki válságokkal, hiszen meglehetősen közös, általános, differenciátlan tényezők cseréjéről van szó. Az ő leegyszerűsített életmotorjának benzinjét akármelyik tankállomáson beszerezheti, - a motor meg sem érzi, gépiesen zakatol tovább. De a szegény megöregedett vadór lehorgasztott fejjel kénytelen visszahúzódni a maga által épített életrendszerből. Rideg természeti törvény ez, amely alól a legrobusztusabb vadörök se mentesek. Kíváncsi lett volna, ha a kitűnő Lawrence nem fejezi be regényét e kritikus időpont előtt, hanem egy kis útmutatást ad olvasóinak arról, hogy mivel tölti ki az öregség hosszú napjait az a házaspár, amely a fizikai szerelem egybevágó összműködésére rendezkedett be.

26.

Talán nem nagyot csalódom, ha azt állítom, hogy - néhány kivételes szörnyszülöttől eltekintve - a nő a házasságban megtalálhatja nemi szükségleteinek kielégülését és nem is kell erkölcsi gátlásaival heves természeti erőket legyőznie, hogy a házasság korlátai között megmaradhasson. A házasság első éveit valósággal az érzékiség gyakorlati tanfolyamai,

amelyek a férj szakavatott vezetése alatt állanak. A férjnek a felesége a növendéke, akivel egészen más téren szerzett és más célra rendelt tapasztalatait közli. És ha a tanítvány szorgalmasan tanul is, buzgalma a tanárjának szól és nem a tantárgynak. Ifjú házások között legtöbbször kölcsönös színjátszás az áradozó érzékiség. A férj ezt a szerepet a legénykorából hozza magával, olyan helyekről, ahol ez a megszólalás egyetlen nyelve. A feleség pedig, mint tájékozatlan partner engedelmesen iparkodik beleilleszkedni az összjátékba, de csak ő lehetne a megmondhatója, hogy a legtöbbször mennyire természetes hajlamai ellen való ez az engedelmeség. A komédia már a jegyesség idején kezdődik azokkal a folytonos összehajlásokkal, gügyögésekkel, nyalakodásokkal-falakodásokkal, amelyek gépiességükben a jegyespárok kötelező szertartásaivá lettek. Jegyeseknek valóságos fölszabadulás a házasság, amikor végre jogába léphet a mindennapos élet, kiki a maga elfoglaltsága után nézhet. Az egész napra szétteretgetett szerelmi vallomások most már az éjszakai órákra sűrűsödnek össze, a férj a sok aprópénz helyett egy-egy bankóval kénytelen fizetni. Így lesz akárhányszor az élet leghatalmasabb, világteremtő emóciójából egyszerű diplomáciai aktus, leadott névjegy, formáság. És minél inkább hiányzik belőle a meggyőző hév, annál gyakrabban kell ismételtetni, mint ahogy a vitatható igazságokat szokás. No és a kényelem, amelyet egyre öblösebbé terpeszt szét a megszokás, lassanként ráneveli a férjet, hogy olyan könnyedén, gondtalanul nyúljon át egy kis szerelmi mámorért, mint egy adag aszpirinért. És amíg így lassanként elkopik benne a szerelem hatóereje, ugyanakkor a feleségben folyton követelődő megszokássá válik az, ami azelőtt női voltának legünnepélyesebb, legsűrítettebb kirobbanása volt. Az együttélés néhány éve alatt áthidalhatatlan távolságba szakadnak egymástól: egy folytonos izgalmakra kapatott nő és egy közömbössé fásult férfi. A legtöbb házasságnak ez a szexuális kórképe.

27.

Talán akkor se tévedek, ha azt mondom, hogy a férfi nem született poligám hajlammal. A szerelem egyetemes monumentalitása sohase épülhetett volna föl, ha a legszétfeszőbb nemiéletű férfiben is nem volna az a törekvés, hogy sóvárgásait egyetlen irányban fogja össze. Még a százfeleséges pasa is csak áltatja magát a száz feleségével. Akárhogy is megtömeti a háremét rabszolganővel, feleségnek végül csak egy forr hozzá. Ellenkezőleg, azt mondhatnám, hogy a férfi monogámnak született és ugyanolyan mértékben alakul át poligámmá, amennyire szerelmi élete elhajlik természetes rendeltetésétől. Jó volna végre, ha fiziológusaink valami tudományos módszerrel megállapítanák, hogy mai kiterelődésedett, kitarkított, agyonkomplikált szerelmi életünkben mennyi szerep jut a szerelem igazi ősi indítóokainak. Azt hiszem, ez a vizsgálódás nagyon meglepő eredménnyel járna. Megállapítaná, hogy ha a szerelmi élet mögött vannak is fiziológiai ingerek, azok egyáltalán nem veleszületett adottságok, hanem éppolyan szerzett hajlamok, mint amelyek a dohányzásra, alkoholra és narkotikumokra kapatták. Csintalansággal kezdi, utánzással folytatja és végzi a megszokással, amellyel elpredált természetes ellenálló erejét helyettesíti. Hogy ez valóban így van, annak legszebb bizonyítéka az, hogy a szerelemben a még töretlen erejű ifjú sokkal kisebb fogyasztó, mint a megviselt éltesebbek. Fiatalember önként vállalt szüzességgel tud epekedni egyetlen szerelméért; míg ha éltesebb ember szerelemre gyullad is, szerelmi parazsát kénytelen pénzen vásárolt hivatásos Veszta-hölgyekkel sűrűn megfuvatni. De legtöbbször még ez a kis fizikai motívum sincs meg a szerelmi élet mögött. Legtöbbször nem találjuk ott csak azt a zavaros presztizst, amely a köztudatban a nőhódítást fölmagasztosítja. A lusta szóhasználat ma is hódításnak nevezi a világ legegyszerűbb, legmagától értetődőbb tényét: hogy a nő némely pillanatokban hajlandó igénybe venni a férfi szolgálatait. Bajos volna kikutatni, hogy micsoda ősi vad hagyományok csökevényei rejtőznek e szókép mögött, de tagadhatatlan,

hogy mai társadalmunkban is az ünnepest hősök dicsfénye díszíti a szerelem nagyfogyasztóit, holott a nők ellenállását már régóta nem a primitív, marcona, harcos férfierények, szokták legyűrni.

A harc e téren is komplikálttá fejlődött, elgépiesedett és a közvetlen nyers erőt a pénz, a hivatalos presztizs, a furfang és mindenekfölött a minden mást alárendelő, alázatos kitartás helyettesíti. Nőknél ma a legnagyobb sikere annak a férfinak van, aki hivatottságában nem nő túl azon az egy föladaton, hogy a nő engedelmes kiszolgálója legyen. Az a néhány ősi átöröklött, bágyadt mozdulat, amellyel a nő még ellentáll, adja meg a férfinak a hódítás illúzióját és serkenti újabb vitézi tettekre - még ha egyébként semmi kedve se lenne hozzá. A nő, ha kitárlásaiban a nőiesség hagyományai alól fölszabadítja magát, a legtöbb férfi támadóvágyát lohasztja le. A férjnek akkor jutnak eszébe először poligám hajlamai, amikor először veszi észre, hogy odahaza már a hódítók babérja meg nem terem számára. Így válik kíváncsossá, sőt sokszor életszükségletté az új, a más, anélkül, hogy komoly fiziológiai szükségletek készítenék rá. A tökéletes feleség azt jól tudja és egyáltalán nem nézi tragikus szemmel, hanem megértően mosolyog rajta, ha a férj néha a szomszédba pislog át. Tudja jól, hogy miről van szó tulajdonképpen és gondoskodni fog róla - nőt ennek a praktikáira fölsőleges kitanítani -, hogy a férj minden egyes közeledésekor találjon annyi ellenállást, amennyi hím hódítóvágyát kielégítheti. Már megint ismételnem kell magam: a házasság nem az esküvővel létesül; az esküvő csak az első kapavágás, az építkezésnek még csak azután kell megindulnia és lassú, kitartó szorgalommal kell folytatódnia mindaddig, amíg tető alá nem jut az öregség békés hajléka: a tökéletes házasság. A legtöbb asszony ezt még mindig nem tudja; mihelyt férjhez ment, úgy lerakódik, mint aki megérkezett; úgy viseli a házasságot, mint valami kényelmes, lompos pongyolát, amely feneketlen zsák gyanánt nyeli el női csábjait. Pedig csak a házasságban kezdődik nőiességének igazi problémája: hogy meg tudja-e őrizni törvényesített csókjaiban is az első csók kíváncsatos frissességét, ingerét. Csak akarnia kell és sikerülni fog, hisz maga a természet vértette őt fel a mérsékletre és önmegtartóztatásra. Az ő föladata arra vigyázni, hogy a hitvesi csók ne ízetlenkedjék el a házikoszt egyik mellékfogásává.

E törekvésében adjon neki erőt az a tudat, hogy az idő az ő számára dolgozik. A múlt évek a teremtés urát, a férfit leszoktatják cézári gögijéről és szép lassan, de kikerülhetetlenül ráterelik a megszokások kényelmes, kitaposott útjára. Ha a fantázia lepkeszárnyain ide-oda szálldos is, a láthatatlan póráz az ő kezében van. Az öregedő ember hűsége: fizikai kényszerűség. A természet az erők lassú csökkentésével gondoskodik róla, hogy az ember meg tudja becsülni a kipróbált utak biztonságos nyugalma. Megrögzött aggregények, akik végül is gazdasszonyukat veszik el feleségül, bizonyíthatják, hogy a megszokások milyen elszakíthatatlan szövetséget alkotnak. Eljön az idő, amikor a legvállalkozóbb szellemű ember is belefárad szerelmi expedícióiba és olyan szelíd megnyugvással tér vissza az otthon kipróbált nyugalmaiba, mint az előregedett afrikai vadász tér be a hazai vendéglőbe egy kis vadpecsenyére. A legcsapódárabb férfi is megteszi végül ezt a zarándokutat hazafelé; akárhogy húzódozik is tőle, keserves csalódások kergetik haza. Eljön az idő, amikor rájön, hogy az idők múlása ellen csak egy védekezése lehet: ha van egy *csudatükre*, amely együtt változik vele. Ilyen csudatükre a férfinak a jó feleség, aki szívében hordozza az önámításnak, az érzéksalódásnak legnagyobb műszerét, amit úgy hívnak, hogy: szeretet. Ő az, aki a fiát akkor is békiként mosdatja, fésüli, becézi, amikor az már embernyi ember és az urát legényesen virítós nyakkenőkkel lepi meg, amikor az már korelnök a szenátusban.

28.

Azok a házasságok, amelyeket egy-egy kis szerelmi csetepaté derékban tört ketté, a hibás orvosi kezelésnek estek áldozatául. Anélkül, hogy a seb nemesebb életműszereket ért volna, fertőzés útján kivégzett egy életrevaló szervezetet. Ha nekem ifjú házások szelíden szipogva, vagy szilajon sziszegve elpanaszolnák szerelmi tragédiájukat, azt válaszolnám nekik: - Várjunk harminc-negyven évig, aztán beszélhetünk róla!... Persze, ők nem tudják, hogy a házasság nem szezoncikk, nem átmeneti kabát, hanem az élet egyetemes intézménye és a téli fűtött szoba távlatából mosolyogni való bohóságoknak látszanak a tavaszi elázott majálisok visítós viszontagságai.

- Megcsalt! - zokogja a szerencsétlen asszony a pamlagra roskadva és valóban azt hiszi, hogy most már nemcsak az semmisült meg örökre, amit eddig közösen építettek, hanem annak a lehetősége is, hogy valaha elülről kezdhessék. De a tökéletes feleség nemcsak nője, hanem egy kicsit édesanyja is a férjének, ennek a szerencsétlen nagy kamasznak, aki - ezt fölényesen mosolygós bonhomijával meg tudja érteni - sokkal jobban ki van téve az értékek erőszakos játékaiknak, mint ő. Ha ezeket az időleges zavarokat ma még valóban katasztrófának érzik, ennek csak ők maguk az okai. Néznék csak az *egész* élet nagyszabású, kerekded kompozícióját, rögtön meglátnák a kis szexuális kalandok epizódyszerű jelentéktelenségét.

Azok a szexuális válságok és katasztrófák, amelyek olyan súlyos problémáknak látszanak, amíg a Bika csillagjegye alatt éltek, kíváncsian mosolygó emlékképekké szelidülnek, amikor a hűvösebb csillagzat alá kerül hajótok!

29.

A közmondás szerint házások, akik békeességben élnek, végül hasonlítani kezdenek egymásra - és pedig nemcsak mozdulatban, szójárásban, arckifejezésben, ami elvégre magától értetődő jelenség volna, hanem külső testi megjelenésükben is. Persze bajos volna ezt a közhiedelmet természettudományosan megalapozni; legfőljebb annyi látszik valószínűnek, hogy ha túl-magas férj és túlalacsony feleség folyton karonfogva sétál és ha mindkettő egyforma gyöngéd figyelemmel iparkodik a másik feladatát megkönnyíteni, végül mindketten egyformán ferde vállúak lesznek.

De ha nem is igaz a közmondás, benne rejlik az óhajítás, hogy házaspárok, akik igazán szeretik egymást, iparkodjanak egymáshoz hasonlókká válni. A megrögzött agglegéyek azzal indokolják a házaselettől való idegenkedésüket, hogy nem adják oda a „függetlenség”-üket. Elismerik, hogy a házasságnak megvannak a maga - főként - fizikai előnyei. Rendszeres, nyugodt élet, megbízható házikoszt, szigorú gondviselés az egészségben, odaadó ápolás a betegségben. Szívesen idézik a bölcs mondást, hogy nőtlen ember úgy él, mint az angyal, de úgy hal meg, mint a kutya, viszont a nős ember úgy él, mint a kutya és úgy hal meg, mint az angyal. De akárhogy csinálják is meg a számvetésüket, az eredmény mindig az, hogy nem adják oda a függetlenségüket a házikoszt egy tál lencséjéért. És ha egy-egy véletlen kaland, egy-egy meggondolatlan pillanat gyöngesége mégis beledönti őket a házasságba, olyan elkeseredett dühvel viaskodnak tovább, mint a hurokba esett dúvadak. A közös élet legapróbb, legjelentéktelenebb mozzanatai sorsdöntő harcokat robbantanak ki. Hogy a férj hetenként egyszer, vacsora után, lemenjen-e az asztaltársaságba, vagy ne; hogy a főtt húsnak a feleség a soványát, vagy a kövérjét hozza-e haza; hogy a reggeli újságot a feleség kapja-e előbb kézhez, vagy a férj, - ezek mind elvi jelentőségű dolgok, amelyeknek következményei a távol jövőbe ágaznak el. Makacsul, elszántan, szüntelenül folyik a két fél szabadságharca és mindketten

érzik, hogy legkisebb engedékenyságukkal az egész háborújukat elveszítenék. „Szeretlek, de megtörlek!” - ez a házasság csatakiáltása. Ezeknek valóban azt mondanám, hogy kár lenne az életüket ilyen folytonos csetepatékban elfecsérelniök; váljanak el és éljék az életüket külön-külön, - ahogy tudják. Az igazi házasságban csak egy egyéniség van és ez az egy egyéniség sem az egyiké, sem a másiké, hanem a kettőnek az eredője. Mindkettő a maga egyéniségéről mond le; de ez nem áldozat, hanem a közös hajlék építőanyaga. A házasság: egy öltözet két testre szabva és hogy mindketten egyformán jól érezzék magukat benne, ahhoz az kell, hogy egymás felé eső affinitásaikban jól megférjenek egymással. Az élet egy jelentős korszakában keserves, bősztító áldozatnak látszik ez. A férj a víg cimborákra gondol, akik korlátozás nélkül követhetik pillanatnyi szeszélyeiket, teljes anyagi és erkölcsi erejükkel folyton az örömeiket hajszolhatják; olyanok ők mellette, mint a vékony, de nagytüzű torpedóüldözők a nehéz vontatógőzös mellett, amely folyton ereje szakadtával zakatol és mégis alig cammog előre. A távolság illúziója képzelt örömeikkel van tele és minden pillanatában képzelt örömeiket szalaszt el. Szegény feleség is úgy érzi, hogy a házasság kisemmizte őt az életből. Az élet virágzó királynőjéből dísztelen, robotos háziállattá lett; a férjtől, akinek mindenét odaadta, épp azt az egyet nem kaphatja meg sohasem, amit nő férfitől várni szokott; a hódolatba rejtett sóvárgást. Az egyetlen férfi, aki megmaradt a számára, olyan közömbös kényelemmel szedegeti asszonyisága gyümölcseit, mintha tálcáról szedegetné és mégcsak arra se tartja érdemesnek, hogy lábujjhegyre egyenesedjék érte. Nem csuda, hogy folyton sóváran lesik a titkos kijáratokat, amelyeken egy kicsit kiszökhethének a csúf kalodából. És ha kényelemszeretet, gyávaság, vagy véletlen útját is állja kirándulásaiknak, lelkükben annál bujábban paráználkodik az ellenőrizhetetlen gondolat. Közben múlnak az évek és azzal vigasztalják magukat, hogy majd ha az öregséggel kifornak, kihűlnek, végre akkor majd összetalálkoznak. De ez a tévedésük! A múlt fantomja süket, vak, nem lehet alkudni vele, nem lehet megindítani és mégis mindig jelen van. A múlt, amelyet külön-külön egymástól függetlenül éltek át, ott áll közöttük és nem engedi, hogy igazán összetalálkozhassanak. Most, hogy az elszakadt ifjúságból csak ők ketten maradtak meg egymásnak, talán megértik végre, hogy a téli kiszáradt gallyakat hiába ojtánák össze, ilyenkor már azok egybe nem forrnak; tavasszal kellett volna, amikor még bőven keringtek a teremő nedvek.

30.

Megesik a házasfelek között, hogy az egyiknek sikerül ügyes államcsínnyel, vagy fölényes akarattal mindjárt az első időkben magához ragadnia a hatalmat. Ez az egyeduralkodó a leg-tökéletesebb összhang nyugalmaát sikeresen pótolja. Ilyenkor szoktak együgyűen áradozva dicsekedni, hogy az én uram olyan, mint a darab vaj, kenyérre lehet kenni; vagy, hogy az én feleségem olyan szelíd mint a galamb, folyton csak az én kívánságomat lesi, neki szegénykének nincs is külön akarata. Mindkettőjük csöndes beleegyezésével örökre berendezkedik ez az oroszán-szerződés, mintha ősidők óta így rendeltetett volna el. Az egyik folyton parancsol, a másik folyton engedelmeskedik; az egyik folyton követel, a másik folyton ad. Mindannyian ismerjük a házasságnak ezeket a glóriás szentjeit: a szegény, szerelmes szívű férjet, aki fáradhatatlanul, zsugorian robotol, hogy aztán munkája eredményét rátékozza a feleségére és a szegény, megalázkodott feleséget, a „*mintaszerű hitves*”-t, aki a folytonos házimunkában lassanként lezülleszti nőiességét és minden gondját arra tékozza, hogy a férjét még pompásabban pöffeszkedő hímmé cifrázhassa ki. Olykor az ilyenek is megkapják jutalmukat egy-egy elismerő nyilatkozatban, amely a bridzsszalónok csatáin, vagy a baráti körök éjszakai tivornyáin röppen el: az én szegény férjem most ott gürcöl a boltjában, vagy pedig, - az én feleségem ilyenkor már lefektette a gyerekeket és maga is az igazak álmát alussza, csudájó

asszony a feleségem! Talán egy kis könnyet is szétmorzsolnak a szemükben és ezzel a dolog el van intézve; tovább sántikál ez a különös fogat egy közös rúdhoz kötözött kényes paripájával és rezignált szamarával...

De azt mondom nektek ti kevély, elégtelt uzurpátorok: reszkessetek! Reszkessetek a lehajtott fejű csöndes áldozattól, mert csöndes nyugalmaiban félelmetes robbanóerők rejtőznek, mint a dinamitban. Reszkessetek, mert kikerülhetetlenül eljön egy nap, amikor ezek az erők föl is robbannak. Akkorára már kiöregedett zsarnokok lesztek; a férj fölényes ereje összeomlott, a feleség diadalmas szépsége elkopott; rabszolgatartó hatalmatoknak vége van; élettárs helyett föllázadt rabszolgát találtok, akinek kezébe ti magatok adtátok a rettenetes fegyvert: egy kiszákmányolt élet keserű vádjait! És most már nem használ a szánom-bánom; az öregség már nem a próbálkozások, bizonyítgatások, meggyőzések korszaka. Előbb kellett volna: tudnotok kellett volna annak idején, hogy igazi élettársat szerezni csak becsületesen megosztott élet árán lehet. Tanuljátok meg, hogy a házasságban nem attól az élettárstól kell félnetek, aki ellentáll, harcol a maga igazáért; ezek a harcok azok, amelyek az egész életre szóló békés kompromisszumot kifaragják. De féljete a megalázkodottól, a mindenbe beleegyezőtől, a szótalanától, a lehajtott fejűtől! Ha engedelmességét meggondolatlanul fölhabzsolnátok, ostobák lennétek, mint a gazda, aki a vetőmagot süti meg kenyérnek.

31.

Lovasember, akinek a hátsó ló nem rövid időtöltés, hanem közlekedési eszköz, ismeri már az apró gyűrődések jelentőségét. Mielőtt útra kél, gondosan átvizsgálja nyergét, ruháját és ha a legkisebb gyűrődést, varratot találja is, addig nem nyugszik, amíg tökéletesen el nem simítja. A dilettáns lovas ügyet se vet rá, talán ki is neveti túlzott aggodalmaskodását, de ő tudja, hogy hosszú az út, amely előtte áll és azok a jelentéktelen kis redőcskék végül is kisebzik a testét. A házasságoknak is tudniuk kellene, hogy egy életre szól az utazásuk, tehát a legkisebb egyenetlenséget se volna szabad megvetniük, amikor útra készülődnek. A legtöbb ember a házasságot valami kényelmes formulának tekinti, amelyben lelkileg ingujjra vetkőzhetik és szellemi cipőjét lerúghatja magáról. Valósággal két szótára van: az egyik a külvilág, a másik az otthon számára. Az otthon neki a meghitt kulisszamögötti világot jelenti, ahol végre leoldózkodhatnak az arcára merevedett grimace-ok és kiszabadulhat a kötelező betanult szerep béklyóiból. Lassanként így bifurkálódnak a házasságok szólásmódjukban, modorukban, egész külső megjelenésükben. Olyanok, mint a régimódi bérpaloták kívül nemes, klasszikus stílusú homlokzatukkal és belül azokkal az összezsúfolt, hevenyészve össze-visszadobált lakásaikkal. Akármilyen váratlanul toppan is be a vendég, kapkodás és zökkenő nélkül kész vannak a hangszerezéssel; mosolygók, nyájasak, szelídek, szertartásosak. Minden szavuk, mozdulatuk, pillantásuk, amivel egymást illetik, csupa egyetértés, odaadás, szerelem. Elképzelni se lehetne tökéletesebben egymáshoz simuló duót, mint ők ketten. Aztán a mint a vendég kitette a lábát, a láthatatlan karmester lekopogja az egész produkciót, a féltett hangszerek a sutba dobva szanaszét. Ismert közhely, megemlíteni is szégyen, hogy a hivatalnok, aki fölfebbvalóival szemben csupa sima, hajlós alkalmazkodás, odahaza irgalmatlan despota, a tánc- és illemtanár, akinél jobban senkisem ismeri a bókolás művészetét, otthon durva és modortalan, mint a bocskortalp és a jótékonysági nemtő, a nőegyletek fuvalahangú szóknője, akinek fülében a briliáns is az emberszeretet csillogó könnyévé lágyul, otthon rikácsoló, házsártos bestia. Minden értéket, amit az átörökléstől, neveléstől, kultúrától, civilizációtól kaptak, odakünn tékoznak el, haza mindig üres kézzel jönnek és még ők csodálkoznak rajta, hogy nem találnak otthon boldogságot! Bolond! Mit keresel ott, ahova semmit se tettél? Az egész világot körül

tányérozhatod alakoskodásaid után, de otthon semmi várni valód sincsen - otthon leleplezett komédiás maradsz. Magad vetköztél pőrére otthon.

32.

Az igazi házasságban a királyi udvarok merev szertartásosságának kellene uralkodnia. A királyi udvarokban ezeket a szertartásokat évezredek gyakorlat alakította ki, éspedig azzal a gyakorlatias céllal, hogy a szabadjára engedett mindennapos érintkezési formák a nagy gonddal fölépített királyi tekintélyt lassanként alá ne moshassák. De még ennél is fontosabb rendeltetése van a szertartásnak a házasságban, amelyben két embernek legaprólékosabb, legmeghittebb funkcióival kell egy hosszú életre egymáshoz illeszkednie. A legtöbb ember otthon fölszabadítottnak érzi magát a társalgás minden megkötöttsége alól. A szókimondásnak olyan fesztelenségét honosítja meg, amelyben már nemcsak az árnyalatoknak, hanem az alapvető fogalmaknak jelentősége is elkopik. Így maradoznak el a társalgás legszebb ékeségei, a körülírások, képletek és a beszéd egyre vaskosabb, tömörebb szavakba zsugorodik össze. Végül úgy állanak egymással szemben, hogy a legkezdetlegesebb eseményektől eltekintve, semmiféle közölni valójuk sincs egymással, sem önmagukról, sem a nagyvilágról. A házasembernek nagyon meg kellene hökkennie, amikor otthon az első szabadjára eresztett szó kiröppen a száján. Arra kellene gondolnia, hogy egy olyan kupéba köpött bele, amelyben egy egész életet kell átutaznia. Hangban, mozdulatban respektálnia kellene azokat a korlátokat, amelyek a mindennapos érintkezést az eldurvulástól védik. Hipokrizis? Ne ijedjünk meg a szavak terrorjától. A hipokrizis, amely másokért vállalja az alakoskodás nyűgét, még mindig derekabb dolog, mint a trágárság, amely egy lépésnyi kerülőre is lusta. Egy kis hipokrizis nélkül elképzelni se lehet a jó házasságot, amelynek mégiscsak az a fő feladata, hogy egy hosszú életen át a legkiábrándítóbb közelségben is megőrizze két ember illúzióit. És ebben az irányító szerep nem a férjnek jut, hanem a feleségnek.

A feleségnek nem lehet bántóbb tapintatlansága a férjével szemben, mintha otthon kényelemszeretetből a nőies tetszenivágyást elhajtja magától. Ha a házasság falai közül kifelé kacérkodik, ezt a vágyát akarja jóllakatni és aligha gondol arra, hogy nincs abban a hódításnak semmi dicsősége sem, ha a gondmentes könnyű kaland csalétkén meg is akad egy-egy lézengő lovagja. Szébb, kecsgetetőbb, dicsőségesebb hódítás lehetősége vár rá otthon: hogy a kiábrándító közös életet, a mindent elkoptató megszokást legyűrve, egy egész életre frissen tudja tartani a maga számára férje szerelmét.

33.

Okos feleség a kétszobás lakást is úgy tudja beosztani, hogy neki külön hálósobája maradjon. Az ember fizikai életének megvannak a maga misztériumai, amelyeken ha rajtakapja magát; emberi méltóságát pocskolja el. A tetszeniakarásnak megvannak a maga titkos, fortélyos szertartásai és az a nő, aki ilyenkor nem húzódik vissza a kulisszák mögé, ezzel a maga désinteressementjéről tesz vallomást. A nőnek mindig kell lennie egy pontjának, amely fölfödhetetlen és egy zúgjának, ahova visszavonulva, férfi nem követheti oda. Az a gátlás nélküli bizalmaskodó hang, amely házasfelek között meghonosodik és amely tétovázás nélkül, fesztelenül nyúl a legközvetlenebb szavakhoz, nemcsak meghitté teszi viszonyukat, hanem lassanként eloszlatja a különműködés varázsát is. Házasfelek között minden parlagi szó a szexualitás egy-egy hatóerejét sterilizálja. Végül is a pusztá szavak egymás iránt tökéletesen

közömbösekké lúgozzák őket. A házaseletben unostig ismert jelenség az már, hogy ha nőlátogató jön a házhoz, a férj sietve hozza rendbe a ruháját, simítja le a haját, húzza ki magát - szóval *visszaalakul* férfivá; viszont ha férflátogató jön, a feleség zárkózik el gyorsan laboratóriumába, hogy magára kapkodja női csábjait. Megszokott, apró gesztus ez, de ebben az egy gesztusban benne van az egész házaselet sivár, szomorú csődje. A tökéletes feleség annyira mindvégig tud hatni a férjére, hogy kihúzza magát a közelében. A tökéletes feleség a leghosszabb együttlét után, a legmeghittebb közelségben is meg tud őrizni magán valami meghódítani valót.

34.

A feleség azzal is végzetesen ront a házasságon, ha gondosan elkülöníti magát a férje foglalkozásától. Persze erre megvan a maga mentő formulája: nem akar a férje munkájába kontárkodni. De azt hiszem, inkább a kitartott nők kényelemszeretete készíti erre. Sok tünődéstől, nyugtalanságtól, lelkiismeretfurdalástól kíméli meg magát, ha nem firtatja, hogy milyen kanyargós utakon, milyen keserves küzdelmekkel teremti elő a férj a pénzt. Eleinte nincs is baj; hiszen még virágjukban vannak azok a közös területek, amelyeken egy kis játszadozásra összejöhetnek az élet szünóráiban. Még egy bizonyos költői szépségnek sincs híjával a dolog. A férj titokzatos rablóvárából olykor mint szerelmes lovag tér meg, hogy egy-egy kis zsákmányt kanyarítson a szeretett nő nyakára, karjára; a nő pedig puha kezével simítja el a redőket hű lovagja homlokán. Elvégre még a háreméletnek is megvan a maga virágzó tavasza és forró kánikulája. De idővel a férjet egyre jobban elnyeli a munka és a nő egyre távolabb marad el tőle. És eljön az idő, amikor ha összekerülnek, többé semmi mondanivalójuk sincs egymásnak. Sőt eljön az öregség is, amikor az volna a rendeltetésük, hogy egymás életének tanúi legyenek és ők ketten oly értelmetlenül, csodálkozva néznek egymásra, mint két idegen. Keresik az utat, amelyen együtt haladva, idáig jutottak és alig találnak néhány pillanatnyi összetalálkozást, amelynek mámorát azonban többé sohasem fogják tudni földidézni... A nő visszagondol múltjára és életének apró eseményei, kis örömei, pörpatvarai széthullanak, mint a mozaik, amelynek kötőanyaga kimállott. A férj pedig múltjába visszanezve, csak a munkáját látja, amelynek gondját mindig osztatlanul, önmaga hordozta és amelynek árja úgy elöntötte élete egész medrét, mint a folyam a kavicságyat. Most már itt volna az ideje, hogy kettesben maradva, a nyájas emlékezésben újra éljék a múltat; de egy múlt helyett kettőt találnak, amely egymástól különváltan nyúlik hátra és nincs az a hatalom, amely újból egybe tudná forrasztani a kettőt.

35.

Hyppolit Taine mondta, hogy a legnagyobb ízléstelenség, ha olyan ember hív vendéget, aki nincs a vendéglátásra berendezkedve. Ezt az ízléstelenséget fiatal házasságok szokták a leggyakrabban elkövetni. Szegény vendég gyanútlanul lubickol az ős-tó időtlen boldogságában, amikor egy mámoros csók egyszercsak kicsalogatja őt paradicsomi állapotából egy kis földi vendégeskedésre. Kétségtelenül folyton azt fogja érezni, hogy „mal tombé”, rosszkor érkezett. Legtöbbször már a pusztas elszállásolásának a gondja is össze-vissza kuszálja a kis lakás rendjét. A férj kénytelen párnáival, paplanával átköltözni az ebédlőszoba díványára és ott is cifrákat káromkodva álmatlanul hánykolódik, ha a kis vendég rendes éjszakai tüdőgyakorlatait végzi. Arról a vendég igazán, nem tehet, hogy legjámborabb, legközömbösebb meg-

szólalása is fájdalmas sírásnak hangzik, mint ahogy a páva legolvadékonyabb szerelmi megnyilatkozása is éles fültépő jajkiáltás. A feleség aggodalmasan nézegeti a tükörben természetét, amelyet az anyaság kezd kiduzzasztani gyöngéd leányos formáiból. Ahelyett, hogy összekötő kapocs lenne vendéglátó gazdái közt, elválasztó akadály köztük, aki folyton másirányú terveiknek áll az útjában. Gyatra kis szerkezetének sűrű szeszélyei az utolsó pillanatban az ajtóból szólítják vissza őket; újból le kell rakodniok, a feleség nekigyürkőzhetnek, hogy a kamillateát megmelegítse, a férj pedig a füstbe ment este bosszúságát belerágja a cigarettaájába és merész, furcsa gondolatokkal revideálja az apaság érzéskomplexumát. Ők ketten egymáshoz való viszonylatukban még ott vannak a mindent átértékelő szerelmi turbékolás regiszterén, de már a kis jövevény kedvéért meg kell tanulniuk a vaskosabb társalgást is, amely a romantikus szóvirágok helyett tele van a hollandi zsánerképek lucskos motívumaival. A kis vendég olyan, mint a gondatlan iskolásgyerek, aki szerelmi érintkezésük leggyöngédebb lapjaira hinti pocáit. Mindketten úgy érzik, hogy az ő jövetelével eddigi életük derékban tört ketté és rezignált sóhajjal veszik tudomásul, hogy egy egészen új élet kezdődik a számukra egészen új kötelességekkel és örömekkel. Még alig kezdték kiépíteni egymás kultuszát és máris egy új bálvány felé kell fordulniok, aki zsarnokmódra köti magához teljes erejüket, érdeklődésüket.

Ifjú házasoknak azt ajánlanám, hogy az első évben ne is hívjanak vendéget házukba. Várjanak; éljék ki gondtalanul annak az örömét, hogy egymásra találtak. Ne féljenek, ez az öröm hamar hűlni fog és a gyerek akkor olyan égi ajándék lesz, mint a meteor, amely a napba hull és a hunyó tüzet újból lángra lobbantja. Mindkettőjükben egyformán meg kell érnie a gyermek utáni váagnak. A hívó szónak külső ösztönzés nélkül, egyszerre kell fölcsendülnie bennük. Ez a legihletesebb, legszerencsésebb fogantatás pillanata. A kis fészeknek előre pontosan meg kell ágyazva lennie, a költségvetésnek gondoskodnia kell a leendő trónörökös civillistájáról. De ami mindennél fontosabb: a férjnek és feleségnek lélekben őszintén apává és anyává kell érnie. Tudomásul kell venniök, hogy a gyerek nem játékszer, se nem dísz tárgy, hanem kis világuk egy új központja, amely ezután mindkettőjük életében mindennek egyetlen kiindulása és megérkezése. Persze, ne beszéljünk itt a gazdagokról, akik a gyereket többi életgondjukkal együtt rábízzák arra az apparátusra, amelyet pénzüikkel építenek maguk köré. Az a gyerek, aki a nőrszök, nevelők, káplánok adminisztrációjában adódik kézzől kézre, pompázó életüknek nem szerves része, hanem egyik reprezentatív tétele csupán. Egy rendszer neveli föl, de nem is képvisel mást, csak egy rendszert, amely így marad fönnonnemzedékről nemzedékre. Az ilyen túlméretezett élet nagyon is tág ahhoz, hogy a szerény családi boldogság megmaradhasson benne. A túlságosan szövevényesre szervezett életapparátus éppúgy megakadályozza a házaselek összműködését, mint az elzsírosodás a szív izomrostjait. Beszéljünk csak arról a családi életről, amelyet egyedül vagyok hajlandó normálisnak, emberinek nevezni és amelyben senki se háríthatja át a pénz mesterséges hatalmával másokra a maga természetadta földadatait.

36.

Az ilyen családban a gyermek nem valami hagyományos járuléka, amelynek az a hivatása, hogy a fölszerelést kiegészítse, hanem új cél, amely mindkettőjük életét valamennyi törekvéssel *könyörtelenül* maga felé irányítja. Meg kell érteniök, hogy zsarnok a gyermek, aki alkura egyáltalán nem kapható. Folyton csak követel és minden áldozatra csak egyetlen jutalma van: hogy létezni kegyeskedik. Az a szülő, aki lélekben holmi adásvételi szerződést köt a gyermekével, akkor is, uzsorás, ha a legtöbbet adja és a legkevesebbet várja vissza érte. Egyébként szánalomraméltó, póruljárásra ítélt uzsorás, mert minél inkább számít a kamatokra,

annál kevésbé kapja vissza. Gyermeket csak az szólítson a világra, aki valamennyi jövőbeli áldozatát már előre bőségesen megjutalmazottnak érzi általa. Sajnos, a legtöbb gyermek úgy jelenik meg e földön, mint egy vigyázatlan pillanat következménye, amelyet a szülők fejkavarkarva, fanyalgó rezignációval vállalnak, mert nem tehetnek másképp. Minden gondoskodásuk súlyos áldozat, amit önmaguktól vonnak meg, folyton magukon érzik a szülői kötelességek terhét, amelynek számláját lépten-nyomon mártír arccal prezentálják a szerencsétlen gyermeknek. Így nő föl a nyomorult gyermek egye gyarapodó szellemi púpjával, a legnagyobb lelki teherrel: azzal a tudattal, hogy már a pusztasága folytán két embernek örökre lekötözött adósává lett. Az ilyen gyermek a szülőiben folyton a hitelezőt látja és a hitelezőt általában nem szokták szeretni az emberek.

37.

A szülőnek azt is tudnia kell, hogy a gyermekkel szemben csak egy nevelőeszköze van: a maga életének szemléltető példázata. Hiábavalók az erkölcsi tanítások és a legtudományosabb pedagógiával kiadagolt fenyítések; a nyitottszemű gyermek minduntalan összehasonlítja tanítóinak és bírának gyakorlati cselekedeteit azokkal az elméletekkel, amelynek alapján büntetnek és jutalmaznak. Tulajdonképpen nem a szülők nevelik gyermeküket, hanem a gyermek neveli szüleit. Arra kényszeríti őket, hogy olyanok legyenek, amilyenek őt óhajtanák kinevelni. Így derül ki, hogy a házasságban a gyermek nem cél, hanem eszköz, amely a családot egy közös, magasabb erkölcsi színvonalra emeli. A gyermek nyiladozó értelme mindig működik és mindenüvé elhatol. Rettegietek az együgyű gyermek tekintetétől, mert az ő viasz-lelkében minden tapasztalat örök nyomot hagy! Ez az a közönség, amely a legmesteribb komédiázást is megbuktatja. A szülői terror parancsszavával rákényszeríti a gyermekre a bálványimádást, de a meghunyászkodás mögött már a legzsengőbb korban ott él a lázadás szelleme. Ebben a rossz színjátékban hazugul, gyűlöletesen konganak az erkölcsi tantételek, amelyeket maguk a szülők hazudtolnak meg minduntalan életükkel. Vissza akarnak élni a gyermek jóhiszeműségével és bálványokká pöffeszti magukat előtte. A legtöbb szülő balek közönségnek nézi a gyermekét, aki előtt végre sikeresen eljátszhatja azt a nagy szerepet, amelyet az élet színpada eddig megtagadott tőle. Mindegyik a gyerekeivel kompenzálja magát azokért a lelki nyomorúságokért, amelyeket eddig életében magával hurcolt. Aki odakünn gyáva, megalázkodó szolga, az otthon a gyermeke előtt kidüllesztett mellű, rettenthetetlen hős, akit semmi sem riaszthat vissza attól, hogy a maga igazságait ki ne bömbölje. A haszonleső zsebrák otthon csupa kenetes önmegtartóztatás; a modortalan durva vadállat otthon csupa fuvolázó angyali szelídség.

Csakhogya - és itt a végzetes csalódás -, a gyermek a legkényesebb közönség. Arcjátéknak, hangnak, gesztusnak a legbágyadtabb rezdülésében is megérzi a hazugságot. Mindent meglát, mindent megőriz, - nem lehet becsapni. Este amint kis ágyában magára marad, borzadva tart szemlét legújabb leleplezéseit fölött; magabazárja azokat, mint összeesküvő a titkát, ott élnek, bokrosodnak, virágzanak tovább. Ezek azok az éjszakai rémek, amelyek a gyermek álmát megvacogtatják. Reggelre kelve tovább sajog benne a gyanakvás, amelyet már csak a félelme tud pórázon tartani. Így aztán, amikor végre kikerül a szülői fegyelem köréből, úgy érzi magát, mintha a hazugságok dohos világából került volna ki a szabad levegőre. Minden gyermek lelkében egy-egy Hamlet gyötrődik. A legtöbb gyermek mikorára felnő, úgy hunyorít össze a szüleivel, mint a bűntársaival.

A szülők csak azt az erényt nevelhetik a gyermekükbe, ami bennük is megvan. És az erények legelseje, amely a többinek az útját megnyitja: az őszinteség. A szülő épp akkor rontja le

tekintélyét, amikor a legjobban fönntartani óhajtja és hitvány bádogerényekkel feddhetetlen lovaggá páncélozza magát. Ellenben minden emberi gyarlósága, amelyet őszintén föltár, egy-egy újabb szál, amellyel gyermekét magához fűzi. Ne tartsa távol a gyermekét, hanem iparkodják a maga emberi közelségébe emelni és mutassa meg neki őszintén emberi szenvedéseit, amelyeket a maga hibájából kell elviselnie. Ne sajnálja életét valamennyi gyatraságával együtt kitárni előtte tanulságos példának. Nem kell attól tartania, hogy az elidegeníti tőle gyermekét. Ellenkezőleg, annál jobban meg fogja szeretni benne az embert, akit a természet rendelt a számára, hogy a maga szenvedéseivel váltsa meg neki az élet nagy tanulságait. Lemond a tiszteletről, amelyet a legtöbb szülő gyermekével szemben kiváltságos jussának tart. De ezt a tiszteletet a gyermek nyiladozó értelme úgyis napról napra mindjobban szétzaggatná. Ellenben az a szeretet, amellyel a szülőnek sikerül gyermekét magához fűznie, egyre szorosabbá, emberibbé válik. Az igazi, hazugságmentes családi életben szülő és gyermeke között olyan barátság fejlődik ki, amilyen az élet semmiféle más viszonylatában meg nem terem. Ezt a barátságot az évek el nem koptatják; ellenkezőleg, egyre nemesebbé patinázzák. Ennek a barátságnak semmi köze sincs a tisztelethez és hálához; nincsenek hideg szertartásai és unott kötelezettségei, hanem eleven kötelék az, amely mindkét félnek a szívében gyökerezik. Emberekről van szó, akik tanúbizonyságai közös munkásai, osztályosai múltjuk legapróbb mozzanatainak is. A gyermek felnő, esetleg túlemelkedik szülei körén, új lehetőségekkel új célokért él, de olyan magasba nem emelkedhetik, olyan messzeségbe nem távolodhatnak, hogy ez a híd megszakadhasson. Ezen a hidon mindig mindenünnen vissza fog térni szüleihez; nem azért, hogy tiszteletét kifejezze, sem hogy háláját lerőja, hanem a maga gyönyörűségére, hogy a közös emlékekben visszafiatalodják. Szülő, aki jól neveli gyermekét, öregségére szerez barátot magának.

38.

Most, hogy vállalt feladatom vége felé járok, talán megállhatok egy lélegzetvételtre, hogy megmutassam végre azt a tökéletes feleséget. Hogy hívják? Hol található? Hadd bámulhassák meg ezt a csudát.

Őszintén megmondom: nem tudom, hogy hívják, nem tudom, hol található. Sőt bevallom azt a gyanúmat, hogy sehogy se hívják és sehol se található. A tökéletes feleség különváltan a természetben elő nem fordul. Se egyéni állaga, se külalakja nincsen. Nincsenek állandó törvényei; szabályokkal körül nem határolható. A feleség csak a férjhez való viszonylatában válik tökéletessé. Annyiban tökéletes, amennyiben a férjjel együtt egy kerek egységet tud alkotni. Ez talán sohasem sikerül. Talán sohasem sikerül két embernek önfeláldozással, szerelemmel, bölcsességgel érdekeit olyan tökéletesen egymáshoz idomítani, hogy a nyugalmas felszín alatt ne forrjanak tovább a lebéklyózott egyéniségek lázadó erői. De ha sohasem sikerül is, a cél megmarad és ez az egy cél érdemes arra, hogy a házasságot az egész életre ellássa iránnyal és tartalommal. Egyedülálló emberek, akik okos önzéssel maguknak tartották fenn az élet előnyeit, gyakran érzik ezt a nyugtalanságot. Jövedelmüknek nincs egy fillére sem, amely ne az ő javukat szolgálná; életükből egyetlen falatot se kell másnak juttatniuk; napjuknak nincs egy pillanata sem, amelyet ne a maguk közvetlen impulziója szerint tölthetnének be. Akkor fekszenek, amikor elálmosodnak, akkor kelnek, amikor kedvük tartja. Szabadok, mint a madár, övék az egész világ. Ahol jól érzik magukat, ott ragadnak; ha elunják, odébb állnak. A lakásukban ketten laknak: ők és a csend. Akár egész nap pucéron járhatnak egyik szobából a másikba, mindent felforgathatnak, senkinek se tartoznak számadással. Van cselédjük, aki gondjukat viseli és akinél a fizetéssel minden adósságukat egyszer s mindenkorra lekvittelik; ha jól végzi a dolgát, marad; ha nem, - le is út, fel is út; az egyik

helyett jön a másik; nincs is személyisége, csak a funkciójában jelentkezik, mint a láthatatlan kémiai szerek; az élet mindenféle lelki válságok nélkül simán halad tovább. Ha vannak olykor megpróbáltatásai, legalább nem kell a maga baját mások sopánkodásával megtetéznie, hanem sebével visszahúzódhatik a maga odvába, mint ahogy a dúvadak szokták. Az a házikoszt ósdi babona; nincs az a jó gazdasszony, aki úgy tudna főzni, mint a vendéglő szakácsa és a vendéglői étlap egész gazdag skálája odakínálkozik neki. A kisüzemet itt is legyőzte a modern nagyüzem. Folyton kitapogathatja magát, bármikor megcsinálhatja a leltárt, hogy hányadán áll a világgal szemben, sose kell mások miatt remegnie. Ha egészséges - egészséges, ha beteg - beteg. De nem kell egészségesen is betegként szenvednie mások betegsége miatt. Na és ha beteg, ott van a szanatórium nagyszerű ápolása; nincsenek drámai fellobbanásai, de ellankadásai sincsenek, hanem nyugodt és fáradhatatlan, mint a gépies szakavatottság. Gyöngyélet a legényélet. Egyszerű matematikai tétel az egész: ha valamit kétfelé osztok, csak a fele marad nekem. Ez sarkigazság, lehetetlen vitatkozni vele.

39.

És mégis!... Mikor a vendéglőben legsikerültebb vacsorája után a borospoharába bámul, amikor otthon legnyugalmasabb pásztorórája után a nyakkendőjét kötözgeti a tükör előtt, amikor késő éjszaka az áldott csöndben elraktartja éjjeliszekrényén a villanylámpát és álmos sóhajjal a fal felé fordul, - mégiscsak végigfut rajta valami titokzatos borzongás, mint a körülzárt tengerszem tükrén. Ugyan mi hiányzik ilyenkor neki? Én megmondom: ez a hiány, ez hiányzik. Hiányzik neki valami, amiért kisebbség érné, amiért fel kellene áldoznia valamijét, amiért szenvednie kellene, - amiért érdemes volna élnie. Jó volna lelkendezve rohanni éjjel orvosért, patikáért, szorongva hallgatózni egy ajtó mögött és felmagasztosulva hiphiphurrázni, amikor a hőmérő higánya először száll vissza normálisra. Jó volna hazavinni a meglepetésnek szánt ajándékot, egész úton aggodalmasan tapogatni, hogy megvan-e még, aztán vigyorgó arccal napfürdőzni abban az örömben, amelyet ő gyullasztott ki. Jó volna kiránduláson a nyakában cipelnie egy pajkos, nyughatatlan porontyot, aki a haját úgy ráncigálná, mint a kantárszárat. Jó volna legkedvesebb falatját gondosan lemetszenie, villára tűzve átcsempészni a másik tányérjára és egy üres nyeléssel ezerszeresen átérezni ízét, zamatát. Jó volna... minden jó volna már, csak egy kicsit szabadulni tudna önmagától, ettől az elfásult hangszertől, amely üresen kongatja az élet szavát, se az öröm, se a bánat melódiáját kivenni nem tudja már, olyan, mint a rugalmasságából kiereszkedett doromb.

A próféták a világ kezdete óta az élet egyetemes orvosszeréül a szeretetet prédikálják. Az emberek szeressék egymást, mint ahogy az Alkotó szereti őket. Ámbár azt még nem sikerült elég meggyőzően dokumentálniok, hogy az Alkotó valóban szereti az embert. Még akkor sem, ha mindazt a sok szenvedést, elemi csapást, ami az embert hibáján kívül sújtani szokta, az Alkotó pedagógiai fenyejtékének tünteti fel, hogy teremtményeit a javulás útjára terelje. Ha az Alkotó teremtményei javulásra szorulnak, akkor önmagát kell javulásra intenie. Mint ahogy, ha az agyagminta nem sikerül, a szobrász hiába pofozza össze-vissza, attól a szobor meg nem javul. Semmi jogunk sincs feltételeznünk azt, hogy az Alkotó szeret bennünket. Őszintén szólva, a legmagasabb, tökéletes lény szeretetére nem is igen vagyunk alkalmasak. Inkább azt kell hinnünk, hogy az ő kifürkészhetetlen céljainak vagyunk közömbös eszközei. És ha ilyennek látjuk a világunkat, ilyen ellenségesnek, vagy legalábbis hidegen közönyösnek: akkor megértjük végre, hogy ember szeretetet csak embertől várhat. Reménytelenül nagy a világ és reménytelenül kicsi az ember; erejét, bátorságát csak egymáshoz bújva növelheti. Így érezheti magát szegény földgolyó is, ha vakai szemével a hideg világűrbe néz és engedelmesen beáll a naprendszer bolygó-fürtjébe. A szeretet az, ami az ember erejét megsokszorozta

és a természet urává emelte. Szeretet nélkül az ember volna a föld legnyomorúságosabb, leggyámoltalanabb teremtménye. Éhen pusztulna a legelésző barmok kosztján, mert nincs kérődző gyomra és a ragadozók asztala mellett, mert gyöngé a foga és karma, örökké éhesen és rettegve kódorogna. Sohasem ismerné azt a békés gyönyörűséget, amellyel a legelésző barom orrát a dús fűben felejtí, sem azt a királyi nyugalmat, amellyel az oroszán lakomája után ellustálkodik. A szeretet az, amely a maga erejét a társai erejével egy közös cél szolgálatában fogta össze és a szeretet gyullasztja ki ötletességét, hogy meg tudja találni a kerülőutakat, amelyekkel a nyers erőt hátbatámadhassa.

40.

De az a szeretet, amit a próféták ezer és ezer év óta prédikálnak, ma is csak kenetesillatú szó maradt. Ma még mindig olyan ez a szeretet, mint a vulkán tüze: az ember eléghet benne, de a mindennapos leveskét meg nem főzheti mellette. Az ember kénytelen azt kérdezni önmagától, hogy ennyi ezer év alatt egyáltalán beszívárgott-e a lelkekbe akár csak egy ujjnyira is a próféták isteni tanítása a szeretetről? Ne tévesszen meg bennünket, hogy a jótékonyság működési köre egyre tágul, sőt bizonyos vonatkozásokban már egyetemes emberi szolidaritássá szélesedett. Ennek nem a felebaráti szeretet a rugója, hanem a jól megfontolt óvatosság, amely szeretné olcsó szerrel semlegesíteni a társadalomban összegyűlekvő robbanóerőket. Ez nem szeretet, hanem rendészeti intézkedés, amely nemcsak emberibb, de olcsóbb is, mint amit a fegyverek hajtanak végre. Azt kell hinnünk, hogy az ember lelke egy minden páncélnál keményebb páncél, amelyen a szeretet tanítása nem bír áthatolni, akármilyen magasból, akárhány ezer év óta, akár égi manna, akár szodomai tüzéső alakjában zuhog is le rája... Pedig ez a szeretet itt van, mindnyáján érezzük magunkban. Ha nem így lenne, akkor már a szava is rég elveszett volna az értelmetlenné vált ősi szavak lomtárában. De nem vészett el; erjesztő ereje ma is olyan, mint a friss élesztőé; ha felhangzik, a legdurvább lélekben is gyönyörű sóvárgások sajdulnak meg. Ugyanaz az ember, aki a maga összességében azt az ocsmány véres ponyvaregényt csinálja, amit világtörténelemnek hívnak: egyénenként a szeretet leggyöngédebb mozdulataira, leghősiesebb önfeláldozásaira hajlandó. A világtörténelem ríktó kanavásza a fonákján tele van szöve a szeretet rózsaszínű selyemfonalaival. Kétlaki állat az ember: történelmi szerepében vérengző fenevad, de otthon gyöngéd, szerető családtag. Az emberiség túlságosan nagy edény a számára; a család az a kis lombik, amelyben a szeretetnek emberhez méretezett adagja készül.

41.

Franciául az ollót úgy hívják, hogy „*Les ciseaux*”. Csak többesszáma van. Le ciseau, egy véső; de két véső már nem két véső többé, hanem egy olló. Az olló tehát nem egyszerű összeadási művelet eredménye; az olló két fele megőrzi a vésők ősi tulajdonságait, de mihelyt egyesül a kettő, új, eddig ismeretlen képességekkel gazdagodik.

A magyar nyelv a maga ösztönös zsenialitásával az élettársat feleségnek nevezte el, de az ázsiai himuralom megakadályozta abban, hogy ne csak az asszonynál, hanem a férjnél is bevallja ezt a *feleséget*. Elhihetjük, hogy az ember egymaga nagyon is tökéletes szerkezet a természettel szemben. Nemcsak arra gyöngé, hogy megbirkózhassék a természettel, hanem hogy kiélvezhesse annak lehetőségeit. A magányos ember élete egy csöppet se volna komplikáltabb, mint akár a földi gilisztáé. Durva érzékei eljuttatnák öntudatához az élet kezdetlegesebb behatásait. Érezné az éhséget, szomjúságot, a hideget, meleget, volnának kéjek, ame-

lyekre ernyedten kinyújtózkodnék, kínok, amelyekre görcsösen rángatóznék és - ennyi volna az egész. Azok a magasabbrendű érzések, amelyek az érzékek megkerülésével, a rokonszenv reakciójával jutnak el az öntudatba, örökre rejtve volnának előle. Formák, színek, ízek szüretlenül ömlenének beléje, mint egy sötét verembe, amely örökre eltemetné az egyetlen, ami a világ képét az emberhez méltóvá teszi: az árnyalatokat. Az atomoktól az égitestekig egyszerű primitív a világ: gazdaggá csak az ember teszi azt, aki prizmáján megszámlálhatatlan árnyalatokra bontja. Az ember adja meg a hajnalnak a mosolygó reménységet, a viharnek a fenséget, az alkornak az édes szomorúságot. A dolgok mélyebb jelentőségét csak az tudja kiolvasni, aki azon a prizmán át nézi a világot. És az a prizma a szeretet. A teleszkóp és a mikroszkóp a végtelen nagy és végtelen kicsi szélsőségeiben a színtelenséget és széthullott formákat mutatja csak meg az embernek; a szeretet az a műszer, amelyen az összefüggések egyszerű rendszerét megláthatja. Ha valakinek sikerül is megkaparintania a fa legszebbik gyümölcsét, hiába húzódik vele vissza az odvába önzően, hogy háborítatlanul fogyassza el egymaga, - annak a gyümölcsnek igazi ízét, zamatát csak akkor fogja tudni, ha van valaki, akinek a felét odakínálhatja. És hiába bandukol valaki a világ legmosolygósabb ege alatt, a világ legkékebb tengerének partján, - azt a mosolyt, azt a kékséget nem az égről és tengerről lehet leolvasni, hanem csak az útítárs arcáról. Az egyedüllét nemcsak komor, hanem együgyű, süket és vak. Aki egyedül él, bekötött szemmel és bedugaszolt füllel járja a világot. A világ leggyönyörűbb pontja is jelentéktelenné válik, ha az ember egyedül telepszik melléje és a világ legjelentéktelenebb pontja is gyönyörűvé válik, ha két egymást szerető ember találkozik benne össze.

42.

Addig senki se teremthet boldog házaseletet magának, amíg rá nem jön, hogy a tökéletes feleség nem munkatárs és nem a szexuális szükség, hasznos berendezkedése, hanem az embernek magasabbrendű emberré való kiegészülése. A közös munka mindennapos torzalkodásai, a szexuális élet egymást marcangoló csalódásai csak tisztító tüze annak a szeretetnek, amely az igazi házasságban a férjet és feleséget összeforrasztja és amely az emberi társadalom semmiféle más viszonylatában meg nem terem. Csodálatos viszony, amelyben mindegyik a maga érzékeit a másik számára tartogatja. Két tükör, amely a fényt egymásnak adogatja és ezzel megsokszorozza. Az ember a munkájához akármikor találhat segítőtársat, a szexuális görcseit is föloldhatja akárhol; nem csuda, hogy aki ebből a szögből nézi az életet, a házasságot, tökéletlen, idejemúlt intézménynek látja. Folyton az áldozatokat érzi benne, anélkül, hogy a nyereséget oka volna megbecsülnie. De - ezt mi már tudjuk - az élet nem munka és nem szexualitás. A munka küzködésein és a szexualitás forrongásain át vezet az út az igazi élethez: a megbékélt öregségbe, amelyben már nincs szükségünk sem a munkatárs megbízható buzgalmára, sem a metesz gyakorlott simulékonyságára. Eljön az idő, amikor az emberről lehullanak a kötelezettségek és elfogódottságok és szabad lélekkel áll az ételle szemben. De a szabadság árvaságot jelent. Ha megtett útját nem mérheti minduntalan munkája elért eredményeivel, ha a dolgokhoz nem vonzza a szexualitás megfeszült izgalmá, semmitmondóvá válik számára a világ, mint egy idegen szertartás, amelynek formáit nem érti, tartalmát nem érzi. Hiába lát, ha nincs, aki úgy lát, mint ő; hiába érez, ha nincs, aki úgy érez, mint ő; hiába gazdag, semmije sincs e nagy világból, ha nincs, akivel megossza. Az embernek erre a korszakára kell az élettárs. Ebből is látható, hogy a tökéletes feleségnek nincsenek előre látható adottságai és rendszerbe foglalható ismertetőjelei. Tehát a legendás „coup de foudre”, a szív titokzatos megszólalása sem segíthet abban, hogy a nyomára találjunk. Mert senki sem születik tökéletes feleségnek, csak idővel válik azzá. Éspedig harcok, csalódások, megalkuvások hosszú torturaiban válik azzá; hosszú tisztító folyamat az, amelyben ki kell fornia magá-

ból mindazt, ami elválaszt és ki kell fejlesztenie mindazt, ami egybekapcsol. A fél mindig az egésznek a függvénye és a feleség mindig a férjhez való viszonylatában lehet tökéletes. Ebben a viszonylatban a hibái is erényekké válnak, mint ahogy a kulcsnak is éppen az egyenetlenségei azok, amik lehetővé teszik, hogy a zárat kinyissa. Tökéletes feleség az, aki tökéletes szeretetben tud az öregség magasabbrendű életére a férjével egésszé összeformni. Ez a szeretet nem patetikus szenvedély, nem ájtatos kötelesség, hanem a lassú áthasonulásoknak magától ható, természettudományos rendszere. Akiket ez a szeretet olvaszt össze, éppúgy nem érzik egymás terhét, mint a szervezet egyes szervei. Állandóan hallucinációk játszanak velük: a másíknak érzékeivel éreznek, a másíknak az agyával gondolkoznak... Aki ezt tudja, az sohase fog ijedten kiugrani a házasságból a fiatalos erjedés korszakaiban. Nem fog megrémülni, akárhogy forrnak, kavarognak, bugyborékolnak is a közös katlanban az összeöntött indulatok. Mosolyogva fogja elnézni, elszenvedni mind e drámai hánytorgatásokat, mint a beavatott közönség, amely előre tudja a zavaros történet happy-end-jét. Tudja, hogy csak ki kell várni az idejét és végül békésen illeszkedik össze béketúrás a házársítossággal, önfeláldozás a kapzsisággal, hallgatagság a locsogással, homorú a domborúval, fény az árnyékkal, hang a visszhangjával.

Hadd ismétlem el még egyszer: az embernek öregségére csak egy igazi társa marad: férjnek a felesége, feleségnek a férje. Ifjúságuk erjedései, forrongásai kihűltek már, de el nem vesztek, aminthogy a természetben energia sohasem vész el, csak átalakul. Átalakultak egyenletes szeretetté, amely a nemiségtől megtisztulva többé sohasem választja el őket. Már nem akarják egymást leigázni, megjavítani, elfogadják egymást úgy, ahogy vannak és a hibáikat éppoly nélkülözhetetleneknek érzik, mint az erényeiket.

43.

De azért az indiai rítus, amely a feleséget a meghalt férjjel együtt hamvasztja el, akkor is fölösleges volna, ha nem volna olyan kellemetlenül egyoldalú a férfiak javára. Hiszek benne, hogy azt a házasságot, amit az igazi szeretet forrasztott össze, a halál meg nem szüntetheti. Én például sejtem, érzem, tudom, hogy hamarabb fogok meghalni, mint a feleségem. De azt is tudom, hogy ezzel semmi lényeges se fog megszakadni kettőnk között. Bizonyára őszintén meg fog siratni engem, aki hosszú, kiszámíthatatlan utazásra mentem, de egy pillanatig se fog arra gondolni, hogy örökre megszűntem a számára. Mint ahogy akkor sem szűntem meg, amikor a háborúban voltam. Sőt távollétem csak megnövelte hitvesi földadatát: fokozott gondaldal kellett megőriznie, ápolnia mindazt, ami otthon maradt belőlem. Kivasalta a ruháimat, kijavíttatta a fehérneműimet, kiporolta a könyveimet, rendbe rakosgatta az írásaimat. Távollétemben naponta ki fog majd járni a síromhoz egy könyvvel, egy kézimunkával, ott nagyon jól elleszünk egymással kettesben. Azt megszokta már, hogy nem beszélgetünk; házaselek idővel kifogynak a beszédből; rájönnek, hogy ha kicserélnék a gondolataikat, mindegyik csak a magát kapná vissza. Biztosra veszem, hogy nekem lesz majd a legszebb, vagy legalábbis a leggondozottabb sírom az egész temetőben. Erről majd ő gondoskodik, mint ahogy ő rendelte meg mindig a szabónál a ruhámat és válogatta ki a nyakkendőimet. A virágok évszakok szerint változnak majd rajta, sőt télen, arra a szép fehér hótakaróra is kerül egy virágbokréta; nem valami túlpompás, rikító, nehogy szemetesúrjon, csak éppen néhány diszkrét színből összeválogatva, - ahogy mindig is szerettem. Persze olykor megesik majd, hogy a virágok szépen ápolt rendjéből kiütközik egy-egy dudva. De szigorú szemével ő rögtön meglátja, lehajlik, irgalmatlanul kigyomlálja és fejszével, megértő mosollyal mondja:

- Hiába! Mindig ilyen! Mihelyt nem vigyázok rá, mindjárt rendetlenkedik!